

font

■ **150 ANYS DE LA COMUNITAT DE REGANTS A VILA-REAL (1869-2019). ELS LLITS URBANS DE LA SEQUIOLA I LA SEQUIETA**

Fèlix Quirós Candau

■ **EPÒNIMS VILA-REALENCES EN EL MÓN DE LES CIÈNCIES NATURALS**

Enric Fomer i Valls
Roberto Roselló i Gimeno

■ **EL RECINTE EMMURALLAT DE VILA-REAL I LA TORRE MOTXA**

Joaquín Lizandra Rubio

■ **EL TEMPIR, SOCARRAT MAJOR 2019**

Toni Gisbert Sempere
Josep Enric Escribano Hellín

■ **L'EXPOSICIÓ ARTÍSTICA DE 1932**

Domigo J. Font Pitarch
Antoni Pitarch Font

■ **REFERÈNDUMS FRANQUISTES A VILA-REAL**

Pascual Mezquita Broch

■ **600 ANYS DE LA MORT DE SANT VICENT FERRER (1419-2019). MEMÒRIA VICENTINA A VILA-REAL**

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

■ **ELS NOSTRES TAULELLS ARREU DEL MÓN**

Pascual Arrufat Bort

**Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística
de l'Ajuntament de Vila-real**

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:

Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

DISSENY ACTUAL I MAQUETACIÓ: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPIACIÓ D'ARTICLES:

Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Impremta Canós, SL

PATROCINADORS:

Facsa, Fundació Caixa Rural, Porcelanosa i Acadèmia Valenciana de la Llengua

Foto de la portada: Vista panoràmica de l'Assut i del riu Millars, 1950, Arxiu de la Comunitat de Regants de Vila-real

Fotos, dibuixos i plànols facilitats pels autors dels articles, l'AC Socarrats, l'Arxiu de la Comunitat de Regants, l'Arxiu Municipal de Vila-real, Benito Traver, Fernando Soriano, Francesc Isern, Pasku.com, Pasqual Lluís Segura, Víctor Pesudo, Viquipèdia i Xavier Manzanet

ISSN: 2171-4983

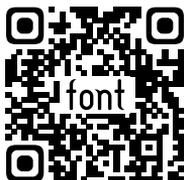
DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

Maig de 2019

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font⁺

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

www.revistafont.es

ÍNDIX

PRESENTACIÓ DEL REGIDOR	
Santiago Cortells Rodríguez	7
1. 150 ANYS DE LA COMUNITAT DE REGANTS A VILA-REAL (1869-2019). ELS LLITS URBANS DE LA SEQUIOLA I LA SEQUIETA	
Fèlix Quirós Candau	11
2. EPÒNIMS VILA-REALENCES EN EL MÓN DE LES CIÈNCIES NATURALS	
Enric Forner i Valls / Roberto Roselló i Gimeno	31
3. EL RECINTE EMMURALLAT DE VILA-REAL I LA TORRE MOTXA	
Joaquín Lizandra Rubio	49
4. EL TEMPIR, SOCARRAT MAJOR 2019	
Toni Gisbert Sempere / Josep Enric Escribano Hellín	69
5. L'EXPOSICIÓ ARTÍSTICA DE 1932	
Domingo J. Font Pitarch / Antoni Pitarch Font	83
6. REFERÈNDUMS FRANQUISTES A VILA-REAL	
Pascual Mezquita Broch	95
7. 600 ANYS DE LA MORT DE SANT VICENT FERRER (1419-2019). MEMÒRIA VICENTINA A VILA-REAL	
Mn. Vicent Gimeno i Estornell	117
8. ELS NOSTRES TAULELLS ARREU DEL MÓN	
Pascual Arrufat Bort	151

Presentació

La revista *Font*, des dels seus inicis, ha volgut participar en tots els moments importants de la nostra ciutat a través de la publicació de treballs que, en un futur, seran probablement una autèntica font de consulta, que desitgem que contribuïska a la conservació dels nostres costums i les nostres tradicions. Estem convençuts que aquests articles, fruit de la col·laboració desinteressada de les autores i els autors que han participat al llarg de tots aquests anys en la seua confecció, serviran com a valuosa eina de treball de totes les persones que en anys que estan encara per venir investigaran la cultura vila-realenca. I totes aquestes històries sempre s'han contat en la nostra llengua.

Un any més, volem donar les gràcies als autors que han col·laborat en aquesta edició de *Font*, ja que gràcies als seus treballs d'investigació i a la seua dedicació desinteressada, podeu tenir en les vostres mans un nou número d'aquesta revista: Fèlix Quirós, amb motiu dels 150 anys de la Comunitat de Regants de Vila-real, ens parla del recorregut dels llits urbans de la Sequiola i la Sequieta; Enric Forner i Roberto Roselló ens descobreixen que hi ha quatre espècies que porten el nom de tres destacades personalitats de Vila-real; Joaquín Lizandra ens aporta dades molt interessants sobre el recinte emmurallat i la torre Motxa; a continuació, reproduïm -com ja és tradició- el discurs de presentació de Toni Gisbert sobre l'Associació El Tempir, que ha rebut el Premi Socarrat Major 2019, i el discurs del seu president Josep Enric Escribano; Domingo J. Font i Antoni Pitarch ens il·lustren sobre l'exposició artística de 1932 que es va realitzar a la Comunitat de Regants; Pascual Mezquita ens dona dades per a la reflexió sobre diversos referèndums franquistes que es van celebrar a la nostra ciutat; Mn. Vicent Gimeno, amb motiu de la celebració del sisé centenari de la mort de sant Vicent Ferrer, ens descobreix les visites que va fer el sant a la nostra ciutat, i Pascual Arrufat ens aporta informació sobre els nostres taulells arreu del món.

Encara que els principals protagonistes de *Font* són els autors dels articles; sense cap dubte, les entitats i empreses patrocinadores són l'altre pilar d'aquesta publicació: Facsa, Porcelanosa, Fundació Caixa Rural Vila-real i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que fan possible l'edició de la revista de manera totalment gratuïta.

No voldria acabar sense adreçar-me a vosaltres, lectores i lectors, que acolliu aquesta publicació amb tanta generositat i estima. Una generositat que ens esperona a continuar treballant perquè aquesta font de consulta sobre Vila-real servisca per a conservar amb més fermesa els nostres costums i tradicions i, al mateix temps, enfortir les nostres arrels i augmentar el sentiment d'identitat com a poble.

Santiago Cortells Rodríguez
Regidor de Normalització Lingüística

El nom és
Vila-real

DIBUIXOS: QUIQUE
disseny: pasku.com

Ajuntament
de Vila-real
Normalització Lingüística

Junts
Vila-real
avança en valencià

Fèlix Quirós Candau

**150 ANYS DE LA
COMUNITAT DE
REGANTS A VILA-REAL
(1869-2019).**

**ELS LLITS URBANS DE
LA SEQUIOLA I LA SEQUIETA**

Logotip del 150 aniversari de la Comunitat de
Regants de Vila-real

■ 150 anys de la Comunitat de Regants a Vila-real (1869-2019)

150 anys de la Comunitat de Regants a Vila-real (1869-2019).

Els llits urbans de la Sequiola i la Sequieta

La Comunitat de Regants de Vila-real, constituïda el 4 d'octubre de 1869, en compliment de la primera Llei d'aigües de 1866, arriba enguany als 150 anys d'existència. Des d'aleshores, la Comunitat ha administrat les aigües, que procedents del riu Millars, reguen l'horta de Vila-real, les Alqueries i la franja denominada Vintens del terme de Borriana.

El regadiu ha contribuït de manera decisiva al desenvolupament del nostre poble, però molts dels seus aspectes són quasi desconeguts avui en dia. Podríem destacar, no només aspectes dels últims anys, sinó recordar-ne d'altres des de la fundació, com la concessió de les aigües per Jaume I, l'administració feta al llarg del temps pel batle reial, pels diversos consells municipals, per la Junta Local d'Aigües i una sèrie de normes consuetudinàries que han contribuït al bon funcionament, administració i distribució de les aigües.

Les distintes séquies i els seus traçats diferents, séquies majors, menors, files, les reconstruccions de l'assut, els partidors de les séquies Sobirana i Jussana, el túnel de la séquia minada, el túnel de les Argamasses, el revestiment de les séquies i files, entre d'altres, són obres fetes durant els darrers 150 anys, que demostren l'enorme esforç dels nostres avantpassats per assegurar-se un recurs vital per a subsistir com és l'aigua.

Ara tenim la sort de comptar amb aquest complet estudi sobre les dues séquies, la Sequiola i la Sequieta, que més caràcter urbà han tingut. Dues séquies menors amb molta història, per la seua antiguitat i per discórrer primer juntes i després per dins del poble, que al llarg del temps han complert també funcions d'abastiment i han contribuït a ampliar el regadiu en zones més altes, que no podien administrar-se des de la séquia Major.

Volem agrair a la revista *Font* la seua publicació i, sobretot, donar les gràcies i felicitar Fèlix Quirós per una recerca excel·lent. Un treball que recupera fets oblidats, que destaca vivències pròpies i aspectes emotius, testimonis de primera mà, completes descripcions dels traçats, de les diferents construccions, com els sifons, els llavadors, els pouets (aljubs) i les sènies desaparegudes, fins i tot de restes arqueològiques de les séquies esmentades. Un treball valuós per a conservar la memòria; la història del nostre passat serà l'arrel d'un futur més clar.

Pascual Broch Reverter
President de la Comunitat de Regants de Vila-real

La Comunitat de Regants es funda el 4 d'octubre de 1869. Entre els actes culturals que aquesta celebrarà en el cent cinquanta aniversari (1869-2019) de la seua fundació, s'inclou aquest article que se centra en un estudi sobre els llits urbans de la Sequiola i la Sequieta, dels quals no es troben moltes dades escrites, sobretot de la Sequieta. Les fonts principals amb les quals he treballat són l'Arxiu de la Comunitat de Regants, els testimonis dels agricultors majors que han regat els seus camps d'aquestes artèries hidràuliques i el treball de camp realitzat per l'autor.

La Sequiola

Naix al partididor situat a la séquia Major amb un merlet de pedra de carreu per a desaiuar al riu en cas de riuades, sempre paral·lela per l'esquerra a la séquia Major. El partididor està a uns tres-cents trenta metres del molí Nou, aigües amunt, molt prop del pont de Santa Quitèria. Les primeres dades que es tenen de la seua existència són de 1326, el seu cabal és de 12.000 litres per minut, les seues mides són d'1,20 metres d'ample per 0,70 metres de profunditat. Aquestes mides s'obtenen comptant amb les parets i el fons de formigó, igual que totes les séquies i files de reg actuals, ja que l'ús d'aquest material comporta un gran estalvi en neteja dels seus marges i una pèrdua menor d'aigua.

Partidor del qual agafa l'aigua la Sequiola (foto de l'autor)

Plànol desplegable del traçat de la Sequieta i la Sequiola el 1944

Quan vaig conèixer la Sequiola de molt jovenet tenia els marges de terra i era una mica més ampla, recorde que jugàvem a saltar-la. Abans que aquesta entrara a la Travessa, anàvem a pescar anguiles (n'hi havia moltes) amb una canya o un tros de bastó que trobàvem per allí; l'ham i un tros de sedal, els compràvem a la ferreteria Chabrera, al carrer de Sant Joaquim. Ell mateix ens lligava l'ham al sedal, ja que nosaltres no sabíem fer-ho.

Com apuntàvem abans, la Sequiola, des del partidor, sempre discorre a l'esquerra de la séquia Major. Molt poc abans d'arribar a la carretera N-340, hi ha un antic partidor que pareixia que era el desviament de la Sequiola i sembla que és un desviament que se li va fer a la séquia Major. En aquest punt, la Sequiola se separa una mica de la séquia Major, per a creuar subterràniament la N-340 prop del rajolar de Balaguer, per a tornar a eixir a la llum en la part est de la gran rotonda, construïda per a descongestionar l'eixida de vehicles de Vila-real en direcció a Castelló i Barcelona, i per als que venen pel nou desviament de la N-340 per la part est al pas per Vila-real en les dues direccions. Com hem dit abans, quan la séquia Major ix a la llum per l'est de la rotonda, la Sequiola torna a eixir una altra vegada enganxada a l'esquerra d'aquesta.

La Sequiola sempre discorre paral·lelament a la séquia Major (foto de l'autor)

Arribat aquest punt, el següent pas era trobar el lloc per on creuava la Sequiola a la séquia Major per a dirigir-se cap a la ciutat. Va ser fàcil trobar-la, seguint les dues séquies en eixir de la rotonda, a un centenar de metres al costat del Sondeo II-III de la Comunitat de Regants, es troba el punt on la Sequiola creua per damunt de la séquia Major en direcció a Sant Pasqual. I si eixim per l'avinguda de França en direcció a Castelló, només passem per sota del pont del desviament de la N-340, a l'esquerra creua la séquia Major i a uns cent metres es troba l'encreuament de la Sequiola sobre aquesta. Al partidor on s'inicia la Sequiola, s'eleva l'aigua al nivell que seguirà durant tot el seu recorregut, fins a creuar per damunt de la séquia Major en el punt en el qual ja es dirigeix sola cap a la ciutat. El seu traçat és una vertadera obra d'enginyeria.

Des del punt en què partia de la séquia Major, creuava la finca de la Maiorasga i el camí d'Almassora i eixia a la Travessa, per la part dreta d'aquesta arribava al carrer de Polo de Bernabé, i uns cinquanta metres abans d'arribar a la plaça de Sant Pasqual creuava a l'esquerra i passava per davant del temple, després girava cap a l'esquerra pel que avui és el passatge del Pare Marcet, seguia per darrere de les cases del carrer de Torrehermosa fins a arribar a la cantonada amb l'avinguda de Francesc Tàrraga. Per a travessar el carrer hi havia dos sifons de pedra de carreu i agafava per l'esquerra la direcció cap a l'avinguda de la Murà i seguia per l'avinguda de Pius XII. Quan arribava a l'alçada del carrer del Molí girava cap a l'esquerra, eixia pel final del carrer de València, creuava l'antiga N-340,

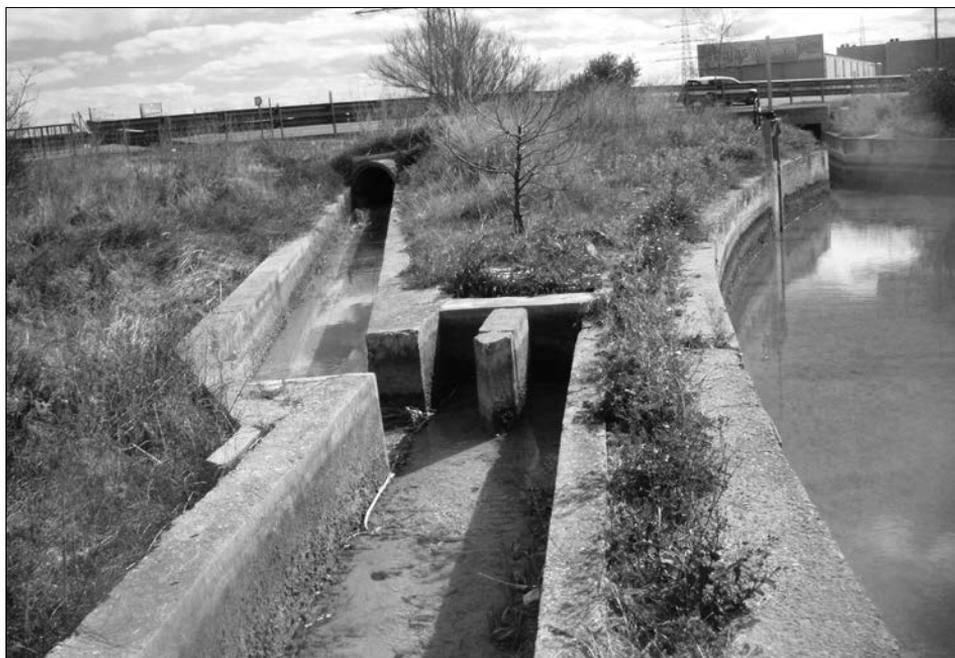
Al fons, es veu la curvatura de la séquia, que a continuació trenca a l'esquerra; aquest desviament es va realitzar fa molt de temps (foto de l'autor)

seguia per la travessia del camí de les Voltes i el camí de la Carretera. Durant el seu recorregut per les terres que regava, es trobaven una sèrie de sènies per a elevar l'aigua a finques més altes que extreien l'aigua amb cavalleries, més tard es va substituir la força animal per motors d'explosió.

Les dades de 1910 ens indiquen que la Sequiola regava un total de 1.420 fanecades. En l'actualitat rega un total de 1.187 fanecades en les partides següents: les Solades, 236 fanecades; Carinyena, 370, i el Cap de Terme, 581 .

Sobre el transcurs de la Sequiola per la ciutat, a part que encara és molt conegut per la gent gran, tenim el testimoniatge del seu traçat en el plànol de Vila-real de 1944 executat per l'arquitecte J. Gimeno (el nom il·legible pot ser José o Juan). La Sequiola se suprimeix al seu pas per la ciutat en la dècada dels noranta del segle xx. En créixer la ciutat per l'est, es van construir habitatges enganxats a la Sequiola, que van formar les avingudes abans descrites. Amb el temps, aquestes cases han tingut problemes d'humitat a causa del pas de la Sequiola.

Quan se suprimeix la Sequiola al seu pas per la ciutat? La primera dada que es té a l'Arxiu de la Comunitat de Regants és de la dècada dels noranta, només del tram de la Murà. Hi ha una època en què Vila-real comença a créixer per l'est, a partir de la cantonada del que avui és l'Auditori Municipal cap a l'avinguda de la Murà. Les cases es construeixen

A causa del desviament de la séquia Major, es va haver de fer el desviament de la Sequiola
(foto de l'autor)

al costat de la Sequiola, a l'altura dels seus murs (caixers), que són tapats per aquestes i queden com una vorera de més d'un metre d'altura. A l'avinguda de la Murà fins i tot queda algun tros en habitatges antics, que no s'ha rebaixat al nivell del carrer i que encara avui el podem veure. Només les construccions noves han suprimit la Sequiola i s'han construït al nivell del carrer.

La decisió d'eliminar la Sequiola al pas per la ciutat es va prendre per diverses raons: com era d'antiestètica la vorera de més d'un metre d'aquestes cases, que a més impedia la construcció d'edificis nous al nivell del carrer i la queixa dels mateixos veïns per la humitat que es filtrava als seus habitatges.

La Sequiola s'encreua per damunt amb la sèquia Major per a entrar a la ciutat (foto de l'autor)

La construcció d'una casa al carrer de Polo de Bernabé, el soterrani de la qual es va omplir d'aigua de la Sequiola, va accelerar la seua supressió. Es va tallar l'aigua des del seu encreuament amb la séquia Major fins als afores del sud de la ciutat. Amb aquesta finalitat, la Comunitat de Regants negocia amb l'Ajuntament. En aquesta negociació el consistori es compromet a donar aigua de la xarxa als horts que es quedaven sense reg. Després d'un estudi tècnic, en el Ple de l'Ajuntament del 5 de febrer de 1992, s'aprova definitivament la supressió de la Sequiola al pas per la ciutat (documentació que m'aporta José Gaya Mondragón).

La Sequiola al seu pas pel carrer de Polo de Bernabé (Benito Traver, *Historia de Villarreal*)

Al carrer de Polo de Bernabé, es quedaven quatre horts sense aigua. L'hort de Puchol, el de José Gaya, el de Pascual Ferrer i el de les monges de Sant Pasqual. Aquests propietaris, com a comuners, tenien un dret adquirit de les aigües de la Sequiola i no se'ls podia llevar el reg. Un dels acords de la Comunitat de Regants amb l'Ajuntament va ser que aquests propietaris foren proveïts d'aigua potable de la xarxa de la ciutat de manera gratuïta. L'Ajuntament va posar la condició que regaren a la nit, per a no llevar pressió a la xarxa, ja que durant el dia es consumeix més aigua. Aquest conveni, actualment, continua en vigor.

Entre els carrers de Sant Miquel i de Pere III, a l'avinguda de Francesc Tàrrega, a la Sequiola hi havia un safareig on anaven les dones per a llavar la roba —com veiem en la fotografia—. Al final del carrer de Benedito, en la confluència amb l'avinguda de la Murà, n'hi havia un altre.

La séquia Major, quan arriba als Tres Molins, es divideix en dues, la Jussana (de baix) i Subirana (de dalt). La séquia Subirana creua l'antiga N-340 on s'ha instal·lat una estació de bombatge que subministra el cabal d'aigua necessari a la Sequiola per a continuar regant les partides esmentades més amunt.

Dones al safareig de la Sequiola (foto de l'Arxiu de la Comunitat de Regants)

Una altra funció important de la Sequiola va ser el proveïment dels tres aljubs per a abastir d'aigua els habitants de la ciutat. José María Doñate en un article titulat «De pous i povers», *Cadafal* (maig, 1984) parla sobre aquest tema tan interessant, per això transcrivim a continuació alguns paràgrafs:

Para el personal de paso y el indígena, en su mayoría, tenían que recurrir al suministro público, que se ofrecía en los pozos. Dos, al principio, el del rincón y el de la Plaza y más tarde el del Arrabal de Castellón. A mitad de camino entre el portal dicho "de Castelló" y el Convento del Rosario.¹ El primero en construirse fue, lógicamente, el de la Plaza. El llamado "del portal de Valencia" durante los siglos xv i xvi, o también "el pou chic", seguramente por ser el más pequeño de los dos, tuvo durante la centuria del trescientos la denominación de "pou Nou", lo que nos autoriza a situar su construcción en la primera mitad de aquel siglo. Más tarde ya en el s. xviii, se le conoce como "pozo del Rincón».

Doñate també escriu:

Pozos que en realidad no lo eran en toda la extensión de la palabra, sino que respondían mejor al concepto de aljibe o cisterna pues, como los particulares, eran igualmente abastecidos de las aguas del río.

A més del xicotet desnivell cap al centre de la ciutat, el que hi havia més a prop per a omplir aquells aljubs era la Sequiola. El lloc de l'aljub del portal de Castelló s'ha localitzat per unes obres recents realitzades a la calçada que es trobava exactament en la confluència del carrer de Sant Miquel amb el de Sant Pasqual. Segurament hi hauria un transvasament d'un aljub a un altre per un sistema de canalons. Seguint les paraules

¹ Doñate aclareix en una nota que el convent del Rosari és només a títol orientatiu, ja que és posterior a aquella època.

de Doñate «...a expensas del río Mijares mediante los canalillos que, en extensa red, distribuían por la villa la que traían las acequias y que regaba a su vez los jardines y los huertecitos, que no faltaban en alguna principal mansión». Aquestes séquies, a les quals es refereix Doñate, eren sense cap dubte la Sequiola i la Sequieta.

La Sequiola se suprimeix al tram de la Murà en la dècada dels seixanta i, en el seu recorregut total pel pas de la ciutat, en la dècada dels noranta. Però la Sequiola s'ha resistit heroicament a la piqueta des del seu inici al partidor fins a l'encreuament amb la séquia Major; s'acomiada de la ciutat amb orgull i continua donant vida als seus tarongers a la zona anomenada Sequiola Solades, que és la zona del molí Nou.

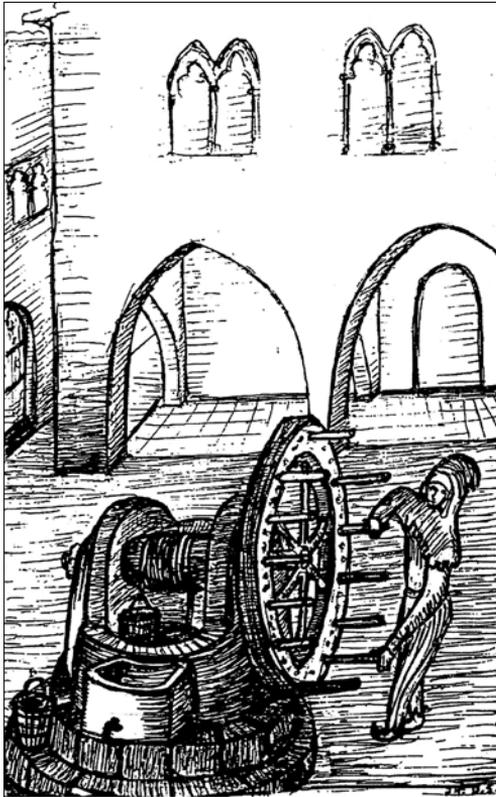
La Sequiola, descoberta durant unes obres a l'avinguda de la Murà
(foto de l'Arxiu de la Comunitat de Regants)

La Sequieta

Les primeres notícies que es tenen sobre ella són de 1364. En dades de 1910, la Sequieta regava 490 fanecades. Les mides aproximades eren uns 70 centímetres d'ample per uns 50 centímetres de profunditat, amb un total de 6.000 litres per minut.

En tota la seua trajectòria per la ciutat, discorre sempre per la vorera esquerra en direcció nord-sud, fins a arribar al carrer de Josep Ramon Batalla (el Barranquet). Estava recoberta de lloses de rodeno rogenc, color característic d'aquesta pedra, la mateixa que hi ha en els rastells que per sort encara podem veure en alguns carrers, que recorden aquell sabor antic i que no desentonen amb els asfalts moderns, molt més duradors que els de formigó que els han substituït en alguns carrers. Per desgràcia, en aquesta ciutat, s'ha confós amb molta freqüència el concepte d'antic amb el de vell.

El seu transcurs a través de la ciutat: quan la Sequiola ix a la Travessa (com hem dit, discorre per la part dreta cap a Polo de Bernabé), d'aquesta ix la Sequieta que trenca lleugerament cap al sud-oest i entra pel que és avui el carrer de Nàpols, i creua en el punt on acaba el carrer de Pérez Bayer i comença el carrer del Camí Real i s'introdueix al carrer de l'Aviador Franco² fins a arribar a uns cinquanta metres del carrer del Comte Albay, en l'anomenat Racó de Corbató gira en diagonal fins a arribar a la cantonada esquerra, formada pel carrer del Comte Albay i el carrer del Bisbe Rocamora (des del Racó de

Mecanisme per a traure aigua del pou de la plaça, segles xv i xvi, «Pous i povers» de José María Doñate

Corbató fins a arribar a Comte Albay es van construir habitatges, i la Sequieta anava per sota de les cases), segueix per aquest carrer fins a arribar al carrer de Sant Joan, i per aquest ix al carrer de Josep Ramon Batalla (El Barranquet).

Segons la informació que m'ha aportat Juan Mezquita Claramonte, hi havia dos safarejts que recorda perfectament, un estava al final del carrer de Sant Joan i l'altre al carrer de Josep Ramon Batalla. La Sequieta, del carrer de Sant Joan creuava al de Josep Ramon Batalla i, per la vorera dreta (fins no fa molts anys eren horts), en direcció est, als pocs metres es trobava el segon safareig; continuava el seu curs, girava uns graus a la dreta i entrava pel carrer de Dahera i seguia pel que avui és el carrer de la Reina Na Violant d'Hongria. Finalment, abocava les aigües que li sobraven a la Sequiola.

² Aquest carrer, segons el plànol de Vila-real de Benito Traver en *Historia de Villarreal* de 1909, es deia carrer de la Sequieta.

Com es veu en el plànol, quan la Sequieta creuava el Camí Real, eixia un braç cap a l'oest, aquest regava uns horts fins a arribar a l'antiga N-340. Quan, a partir del carrer de Sant Josep cap al Camí Real, va començar a créixer la ciutat, les noves edificacions van absorbir aquells horts per a conformar el que és avui el carrer de Josep Nebot. Van desaparèixer del tot quan es va edificar l'escola de primer ensenyament coneguda com La Huerta. Encara que actualment haja canviat de nom, per als que vam aprendre les nostres primeres lletres allí sempre serà La Huerta.

Mentre estava escrivint aquest article, va caure en les meues mans un llibre que em va donar una gran sorpresa³, ja que conté la informació següent:

Al març de 1936, en sessió municipal, s'aprovà la liquidació del quasi finalitzat grup escolar que obriria les seues portes amb el nom de Guitarrista Tàrrega, la seua inauguració es va programar per al diumenge dia 17 de maig.

El 19 de gener de 1940, proposat per Borrás Jarque, inspector educatiu, el Consell Local de Primer Ensenyament acorda canviar el nom del grup escolar Guitarrista Tàrrega pel nom de Vázquez de Mella.

El nom que coneixíem va ser sempre La Huerta i Vázquez de Mella. Personalment no vaig sentir mai el nom de Guitarrista Tàrrega, va ser una pena que el canviaren. S'hauria pogut quedar aquest nom i, al carrer, posar-li el nom que porta avui Vázquez de Mella. Igual en aquells anys encara hi havia una certa animadversió a Tàrrega. M'explique: als nostres avis i besavis, els vaig sentir contar moltes vegades, quan eixia el tema de Tàrrega, que a Vila-real no el volien, deien que era un malfaener a qui no li agradava treballar, el que havia de fer era agafar l'aixada i el lligó, anar a guanyar-se el jornal i deixar d'anar rodant i tocant la guitarra. Si hagueren sabut aquells que el criticaven on arribaria aquell malfaener...

La Sequiola després del bombeig a l'eixida pel sud de Vila-real (foto de l'autor)

³ Documents extrets de la publicació *De La Huerta a Pintor Gimeno Barón (1936-2011). 75 Anys d'escola*. Vila-real: Edita CEIP Pintor Gimeno Barón, 2012.

La Sequiola vista cap al carrer de Michalovce (foto de l'Arxiu de la Comunitat de Regants)

La gent de la meua generació mai l'anomenem pel seu nom, sinó per l'escola de La Huerta. Reminiscències dels horts que formaven aquella zona regada per la Sequieta.

María Arnal Salt (la meua sogra), que va anar a l'escola de La Huerta, en aquell moment Vázquez de Mella, va finalitzar la seua etapa escolar als catorze anys el 1941. Ella em contava que des del primer pis a la part nord que dona al camí Real, el que quedava d'horta, estava plantat amb tarongers i arbres fruiters, encara regats amb el braç de la Sequieta el 1941.

La Sequieta al pas per la ciutat regava diversos horts, alguns d'ells encara existeixen, no es veuen perquè els amos (normalment acabalats) van vendre els solars que donaven als carrers i es van guardar la resta de l'hort i avui són grans patis però amb l'anterior estatus d'hort. Des del principi del carrer de l'Aviador Franco fins a la confluència dels carrers de Santa Clara i Santa Bàrbara, encara queden alguns trossos d'aquests horts; i entre la

confluència del carrer de Santa Anna i Sant Joaquim fins al carrer de l'Ermita també n'hi ha. Aquests horts tenen els mateixos drets sobre l'aigua que els de la Sequiola, tenen l'aigua connectada de la xarxa per a poder regar. Una altra funció important que va tenir la Sequieta va ser la de portar l'aigua per a la construcció de l'església Arxiprestal.

En l'última restauració de pintures i ornamentals i de la neteja del campanar amb motiu de l'exposició «Espais de Llum» de la Fundació La Llum de les Imatges, inaugurada el 2008, es va aprofitar per a investigar la humitat permanent que hi havia a la sagristia. Van alçar el terra i van veure que aquesta humitat eixia de sota de la paret que dona al carrer i sembla que és una part de la Sequieta plena de grava.

Pascual Manzanet Viciedo em comentava que la Sequieta passava per davant de sa casa al carrer de la Penitència, i recorda la humitat que tenien allí, tots sabíem amb seguretat que la Sequieta a aquella altura anava pel carrer del Bisbe Rocamora. Em va explicar el seu recorregut, empalmava amb el braç principal al final d'Aviador Franco, entrava pel carrer de la Mare de Déu dels Àngels, seguia pel carrer del Crist de la Penitència, girava pel de Zumalacárregui i connectava de nou amb l'artèria principal al carrer de Sant

Sagristia de l'església Arxiprestal. Al fons a l'esquerra es poden veure restes de la Sequieta plena de grava (foto de Pasqual Lluís Segura)

Joan. Vaig consultar amb gent gran però ningú recordava aquell nou traçat. No és que dubtara de Manzanet, ja que fins i tot va contar que de xiquet només entrar al carrer de Zumalacárregui van fer una rasa a la vorera per a passar una canonada i allí va aparèixer la Sequieta. Com a cosa anecdòtica, contava Manzanet que es va posar a ploure i com l'aigua corria al costat del rastell de les voreres, els operaris van fer amb arena una espècie de barrera per a tallar l'aigua perquè aquesta no entrara dins del clot i els treballadors se'n van anar perquè plovia molt. Després Manzanet, amb altres xiquets, mentre jugaven van fer un reguer en l'arena que impedia l'entrada de l'aigua i, com a conseqüència, es va omplir tot el clot. Al matí següent quan van arribar els operaris es van trobar el clot tot inundat. Per a traure l'aigua van portar una bomba antiga amb un gran émbol que feien pujar i baixar dos operaris amb dos braços.

Amb aquestes dades ja teníem la certesa que aquell braç de la Sequieta va existir. Ja no hi havia dubtes. Un article inèdit, custodiat a l'Arxiu de la Comunitat de Regants, l'autor del qual és Manuel Carles Arnal Cercós, coincideix totalment amb Manzanet. No sé quina funció va poder tenir aquell nou braç de la Sequieta, ja que el seu recorregut és molt curt, però per descomptat seria per a ampliar alguna zona de reg.

Segons la Comunitat de Regants, la Sequieta va deixar de funcionar en la dècada dels noranta en el seu tram urbà. Quan es parla de la data de la seua construcció, és de les primeres dades de la qual es té notícia, ja que poden ser més antigues, així ho escriu Diego Perona Villarreal en el seu llibre *Tres aspectos inéditos en la historia de Villarreal*, 1982, patrocinat per la Caixa Rural Catòlica Agrària:

Don Jaime traza los planos situando los cimientos a unos cien metros de la calzada romana y paralelos a ella. Consta de cuatro puertas principales encaradas hacia los pueblos limítrofes.

En un principio las murallas están rodeadas de un foso y alimentadas por el agua de la simpática *Sequieta*.

Vaig buscar en el llibre la bibliografia, per si hi havia algun document oficial que confirmara l'existència de les dades sobre la Sequieta, però no en tenia. Desconeixem d'on trauria aquestes dades Perona.

Pel total de fanecades que regaven la Sequiola i la Sequieta i per ser una necessitat per al desenvolupament de Vila-real, podrien ser més antigues del que ens diuen les dades que coneixem fins avui.

Com que la ciutat anava creixent i els aljubs quedaven lluny per a alguns veïns, apareix la figura de l'aiguader o l'aiguadera. Eren homes i dones que amb un carret de mà o estirat per algun ruquet, amb unes distribucions de fusta perquè encaixaren els cànters,

els omplien d'aigua de la séquia Major o la Sequiola i venien aquesta aigua pels carrers per un mòdic preu. Cap a la meitat i últim anys del segle XIX, un ascendent de la família Fidelo, en una visió de futur, emprén una obra faraònica. Es tractava de perforar la terra fins a trobar aigua, i ho va aconseguir a una profunditat de quaranta-tres metres. Es creu que aquest seria el primer pou que va haver a Vila-real, ja que el primer pou per a reg el va fer Carles Sarthou el 1876 i una mica més tard José Latorre. El pou de Fidelo va tenir aigua de gran qualitat, amb una aportació de major salubritat per a la població.

Un document que es troba en l'AMVr diu el següent:

En el final del pasado siglo (XIX) se construyó en los entornos afueras del pueblo, al final de la calle de Santa Cristina dentro de una casa del Sr. Blas Carda Pitarch, un pozo, el popular "pou de Fidelo" que algo remediaba las necesidades de aquella barriada, tan lejos de la acequia y de los pozos del interior.

El pou va sobreviure fins al 1930, després que arribaren per canonades les aigües del pou d'Amorós. Això succeïa l'11 de maig de 1899, any en què va ser inaugurada la primera font a la plaça del convent del Carme.

Es pot obtenir més informació i bibliografia sobre el pou de Fidelo en el meu article «El pou de Fidelo», *Font*, núm. 9. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real, 2007.

Agraïments

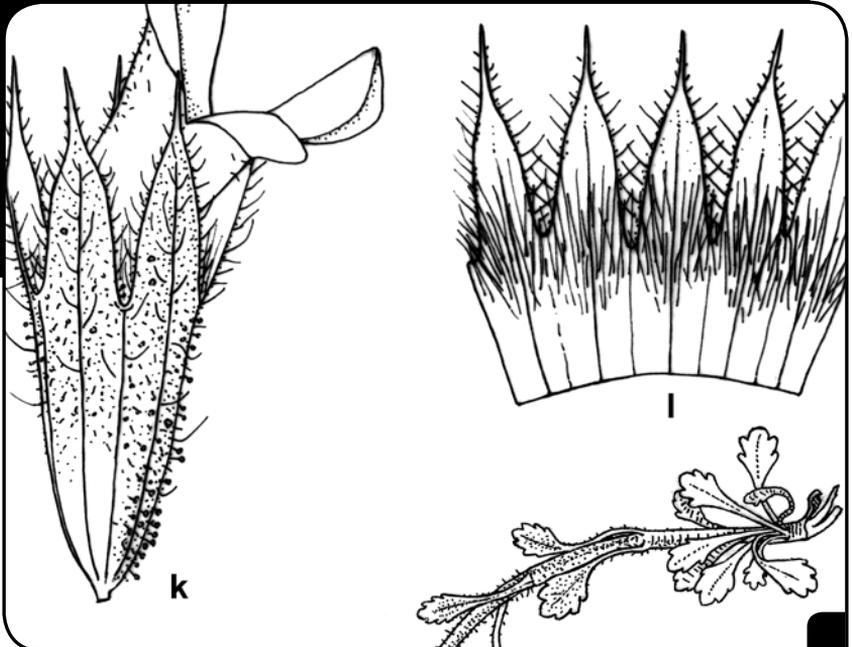
A Manuel Rubert Casanova, secretari de la Comunitat de Regants; Pasqual L. Segura Moner, delegat del bisbe en la Setmana Santa de Vila-real; Pascual Manzanet Viciedo; Juan Mezquita Claramonte, i José Gaya Mondragón.

Eric Forner i Valls

Roberto Roselló i Gimeno

2

EPÒNIMS VILA-REALENCS EN EL MÓN DE LES CIÈNCIES NATURALS

Epònims vila-realencs en el món de les ciències naturals

Introducció

La llengua és un vehicle d'immortalitat més durador que el granit. Són nombroses les paraules que tenen el seu origen en el nom de persones que, en haver llegat a la societat algun tipus d'empremta, se'ls vol honorar fixant en el lèxic un rastre imperdible. Se'n diu epònim del personatge real o fictici el nom del qual designa un poble, una ciutat o país, tota una època o àdhuc un moviment literari, artístic, un període de temps, una plaça, una espècie, etc.

No és difícil bastir una llarga llista dels més variats exemples. Designem un continent, Amèrica, per l'epònim **Amerigo** Vespucci. Anomenem un país, Colòmbia, per Cristòfol **Colom**, i Bolívia per Simón **Bolívar**, el castellà independentista heroi de les guerres contra Espanya. Identifiquem el mes de juliol per l'epònim **Juli** Cèsar i el mes d'agost pel seu successor, Octavià **August**, i encara bo que, quan el senat romà, adulador, va proposar designar un mes amb el nom del següent hereu, Tiberi, aquest, irònicament, va preguntar als senadors com s'ho farien amb el tretzé emperador i va estroncar-ne el costum. Distingim els planetes del sistema solar, llevat de ca nostra, pels déus llatins i, de segones, alguns dies de la setmana: dimarts, el dia de **Mart**; dimecres, el dia de **Mercuri**; dijous, el dia de **Júpiter**, i divendres, el dia de **Venus**, per la deessa de l'amor. Per cert, l'únic planeta al qual s'ha adjudicat epònim femení roda al revés, d'est a oest. A més, el dia a Venus és més llarg que l'any: la rotació és de 243 dies terrestres i la revolució al voltant del Sol li ocupa 25 dies terrestres. Tot plegat et porta al cervell la imatge d'una possible catàstrofe còsmica colossal, un xoc amb un altre cos espacial que va alentir la rotació fins al punt de capgirar-la.

Cada espècie distinta d'ésser requereix d'un nom per a distingir-la. Si més no, aquelles més corrents, més pròximes, més molestes o més mengívoles pels humans tenen atribuïts noms populars. Per exemple, les dàlies, originàries de Mèxic, duïen el nom asteca *atlacotlixochitl*; nosaltres, potser perquè l'original ens ve un poc costa amunt de pronunciar, les anomenem popularitzant el nom científic del gènere, que té per epònim el suec Anders Dahl. Resulta evident que cada llengua usa una paraula diferent (i fins i tot molt allunyada) per a denominar la mateixa espècie i, com a mostra, l'exemple que acabem de citar. Fins i tot, dins la mateixa llengua, sovint una mateix ocell, planta o insecte rep zoònims o fitònims diferents segons les diverses comarques fins i tot entre

pobles que estan pròxims. Per a les converses normals entre persones que comparteixen un mateix parlar ja fan paper. Però, per a la precisió necessària en el món científic i entre col·legues de països distants i llengües allunyades, no n'hi ha prou.

Si no existira una nomenclatura universal per als éssers vius, estaríem immersos en una confusió babèlica que faria impossible l'estudi científic de la biodiversitat en qualsevol dels seus àmbits regionals o locals. Com és sabut, va ser el botànic suec Carl von Linné qui va resoldre aquest tema, en dissenyar un llenguatge senzill estandarditzat, aplicable als camps de la botànica, la zoologia i la microbiologia, i acceptat per la comunitat científica mundial. Una ferramenta indispensable sense la qual no hauríem pogut avançar en altres estudis relacionats, com ara la taxonomia o l'evolució. En biologia, el fonament de la nomenclatura consisteix a identificar les espècies amb una combinació de dos mots llatinitzats: davant va el corresponent al gènere, en majúscula, i després l'epítet de l'espècie, en minúscula. I en cursiva, clar, que van en una altra llengua. És l'anomenada nomenclatura binomial. Tot el procés que regeix aquesta nomenclatura està regulat per dos metacodis: el Codi Internacional de Nomenclatura Zoològica (ICZN, 2003) i el Codi Internacional de Nomenclatura d'Algues, Fongs i Plantes (McNeill et al., 2012).

Quan es descriu una espècie nova, que no estava enregistrada abans per la ciència, el descriptor l'ha d'anomenar: li ha d'assignar un binomi no utilitzar fins al moment. Per a fer-ho, les tres vies més emprades pels científics són els topònims, que fan referència al lloc que habita o on s'ha trobat la nova espècie; els morfònims (Forner, 2014), aquells noms que fan referència a una característica física de l'espècie nova, o els antropònims, quan el descriptor vol dedicar l'espècie a una persona.

Existeix la idea preconcebuda que la catalogació de les nostres plantes, mol·luscs, fòssils, etc. és un tema del segle XIX, esgotat i tancat. L'estudi de la naturalesa ens demostra que, ben al contrari, en no poques ocasions allò més desconegut és al palmell de la nostra mà, ben prop de casa: un insecte, una herba, una pedra. La mirada de l'estudiós envers el medi natural tan familiar sovint demostra que encara tenim un coneixement superficial de les coses que ens envolten, que hi ha molt a dir en el camp de la taxonomia. I que, encara avui, com en els anys daurats de les ciències naturals descriptives —potser, però, amb un degoteig més lent, a la vella Europa—, segueixen produint-se nous descobriments amb què els autors distingeixen certes persones del seu entorn. La creació d'epònims segueix tan viva com sempre. El propòsit d'aquest article és presentar una relació dels fills de la ciutat de Vila-real que han estat distingits amb algun d'aquests noms i aprofitar l'avinentsa per a fer-ne una breu ressenya biogràfica; però també, pel seu major desconeixement, presentar i mostrar al lector aquells animals o plantes que els han sigut dedicats.

En aquest article, ens centrarem, estrictament, en epònims de Vila-real, però no tractarem la gran quantitat d'epònims vila-realencs que designen un carrer o una rotonda, una

piscina o una biblioteca, un mas o un camí, sinó que només ens ocuparem d'aquells antropònims que han servit per a configurar el nom científic d'una espècie.

Els epònims vila-realencs

Rebuscant en els treballs científics, hem trobat tres epònims, ciutadans vila-realencs, als quals s'han dedicat quatre tàxons nous per a la ciència. Als uns i als altres els relacionem a continuació.

Manuel Calduch i Almela

Manuel Calduch i Almela (Vila-real, 1901-1981). La figura de Manuel Calduch i Almela és sobradament coneguda a la seua ciutat natal, on la seua memòria perdura en el nom d'un col·legi d'ensenyament públic (Botànic Calduch) i d'un frondós passeig (també Botànic Calduch) que discorre a la vora del riu Millars pels voltants de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, una senda per on li agradava molt passejar. Manuel estudià a Barcelona la carrera de Farmàcia. Fill i germà de farmacèutics, d'aquells anys va sorgir

Manuel Calduch i Almela

la seua vocació de botànic gràcies a la influència del seu mestre Pius Font i Quer, nexa d'unió amb altres botànics catalans amb els quals sempre va tenir un fort vincle, com ara Oriol Bolòs i Francesc Masclans. Obtinguda la llicenciatura (1923), es va establir com a farmacèutic a Almassora el 1925 seguint la tradició de son pare Vicent, també apotecari, inventor del famós unguent Suavina. De l'enginy i les mans de M. Calduch van eixir notables creacions dins de l'àmbit farmacèutic, algunes de les quals (segells de quinina, l'antianèmic Hemegenol) van ajudar a combatre el paludisme, una malaltia endèmica de zones de marjal, com ho és la Plana, que antigament es va cobrar moltes vides. També va inventar preparats i fórmules magistrals contra la sarna i altres infeccions parasitàries pròpies d'èpoques feliçment superades, al temps que va participar en investigacions terapèutiques per a ajudar a combatre una forma d'hepatitis d'àmbit castellanenc, coneguda com el *mal de rates*.

Com a investigador i home de camp (fou cofundador del Centre Excursionista de Castelló), potser la seua aportació botànica més valuosa haja sigut el seu herbari, que avui es conserva integrat en l'herbari VAL del Jardí Botànic de València. Amb uns sis o set mil plecs, conté importants recol·leccions de plantes d'indrets castellanencs emblemàtics, com ara Penyagolosa, la serra d'Irta, la serra d'Espadà, illes Columbrets, el Desert de les Palmes, les Santes, etc. Com a taxònom, va descriure una nova varietat de serreig (*Setaria adhaerens* (Forssk.) Chiov. var. *font-queri* Calduch) que va dedicar precisament al seu mestre i mentor, Pius Font i Quer.

La figura de Manuel Calduch cal entendre-la en la línia d'altres apotecaris botànics valencians (una *espècie* ja extingida), el més important dels quals ha sigut el sogorbí Carlos Pau. Visqué una època de majors dificultats i penúries que l'actual, en què els homes amb estudis n'eren l'excepció, i per això la rebotiga de les farmàcies dels pobles esdevenia un ateneu cultural improvisat amb tertúlies on circulaven les idees i es podia parlar amb llibertat de temes mal vistos, i fins i tot conspirar. *Don Manuel* (l'apotecari per a la seua gent i els amics més acostats) era un home culte i de gran personalitat alhora que modest, una persona que irradiava calidesa humana. Durant la Segona República, fou nomenat jutge de pau, de manera que el seu tarannà liberal li costaria enemistats que li van passar factura durant la postguerra franquista, acusat de *crims horribles* com ara pertànyer a una lògia maçònica. El tema es va resoldre amb una inhabilitació professional pública i privada, que el va fer estar a punt de tancar la farmàcia d'Almassora.

Les espècies que porten el seu nom

Biscutella calduchii (O. Bolòs & F. Masclans) Mateo & M.B. Crespo in Mateo, 1990

Les herbes de les llunetes o herbes de Santa Llúcia, així anomenades pels seus característics fruits (silícules), que recorden unes xicotetes ulleres, són, no obstant això, herbes poc

cridaneres, que passen despercebudes dins de la vegetació mediterrània. Llurs fruits fan que resulte una tasca fàcil assignar-les al gènere *Biscutella* —al qual pertanyen (família Crucíferes)— però més difícil resulta precisar-ne l'espècie, sobretot si es tracta de la sèrie *Laevigatae*, dins de la qual s'enquadra l'espècie dedicada a Manuel Calduch (figura 1). No obstant això, en els darrers anys s'ha avançat molt en la taxonomia analítica de *Biscutella*, i ara és relativament fàcil assignar-los nom a les nou espècies que viuen a la província de Castelló.

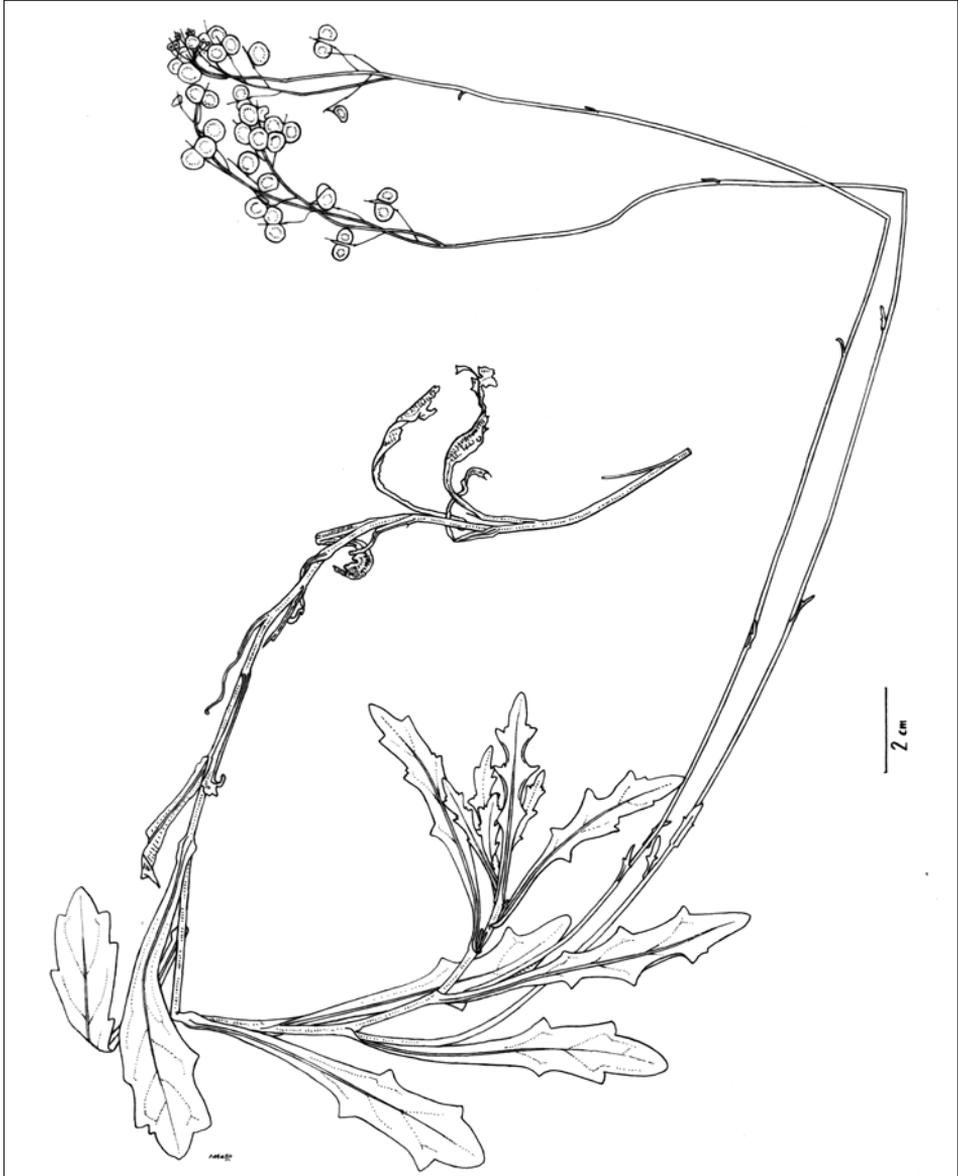

Figura 1. *Biscutella calduchii*. Font: dibuix de R. Roselló

B. calduchii és un endemisme que té el nucli de distribució a la serra d'Espadà (aplega al nord de València i també a Terol, pujant per la conca del Millars), i li fou dedicada inicialment per dos eminents botànics catalans amb els quals compartia, entre altres coses, haver sigut deixebles del gran Pius Font i Quer. Parlem d'Oriol de Bolòs i de Francesc Masclans, considerats, respectivament, com els pares de la fitosociologia i de l'etnobotànica catalanes. Inicialment, la planta va ser batejada com una varietat d'una altra *Biscutella* (*B. laevigata* L. subespècie *cuneata* Font Quer varietat *calduchii* O. Bolòs et Masclans) publicada el 1974 en el volum 38 del *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*. Posteriorment, Gonzalo Mateo i M. Benito Crespo, emprant un criteri que nosaltres compartim, la van pujar a la categoria d'espècie, conservant l'epònim del botànic vila-realenc sota la fórmula que figura en l'epígraf inicial.

B. calduchii és un endemisme magnífic que té la distribució centrada a les àrees triàsiques de les serres Calderona i d'Espadà, i per la serra de Pina i el Desert de les Palmes. Viu a les suredes, els carrascars, i llurs brolles i llistonars serials, i és també una planta que creix sovint als clivells de les roques.

Sideritis calduchii, S. Cirujano, R. Roselló, J.B. Peris & G. Stübing (1994)

Les plantes que pertanyen al gènere *Sideritis* L., popularment conegudes com cues de gat, formen part de les labiades, important família botànica que compta amb molts altres gèneres de plantes aromàtiques de merescuda reputació medicinal, insubstituïbles a les prestatgeries de qualsevol farmàcia, herboristeria o botiga d'alimentació i/o dietètica. Qui no coneix el romer o els timonets, l'espígol, la sàlvia, l'orenga, el poliol, les mentes, saboriges, alfàbegues, etc.? Els rabets de gat són apreciats en etnobotànica i farmacologia —particularment la mediterrània i, més encara, la valenciana— per les seues propietats antiinflamatòries, i s'usen per via interna i en aplicacions externes (en forma de micapans, posem per cas) com a vulneràries, és a dir, en tractaments d'úlceres i ferides. Precisament d'ací els ve el nom linneà d'arrel grega *Sideritis* (*sidēros*, -ou = ferro).

Les *Sideritis* també han merescut l'atenció dels botànics, ja que la península Ibèrica és, juntament amb la regió macaronèsica (Canàries i altres illes a l'oest de l'estret de Gibraltar), on aquest grup de labiades assoleix la seua màxima biodiversitat arreu del món. A més, la facilitat amb què s'hibriden entre elles, les dota d'una gran variabilitat i fa que no siga gens fàcil la seua taxonomia, la qual cosa les torna encara més interessants per als estudiosos. Botànics del nostre àmbit cultural i experts sideritòlegs han sigut per exemple José Borja i Carbonell (nascut a Càrcer, València) i sobretot el lleidatà Pius Font i Quer, mestre de Calduch, com ja s'ha indicat amb anterioritat.

La cua de gat de Calduch és un endemisme que viu en matollars i clarianes d'alzinars a les comarques centrals i occidentals peninsulars (Toledo, Càceres i voltants). Es tracta d'una mata de rabassa llenyosa que forma tiges herbàcies, glanduloses i flairoses, rematades per

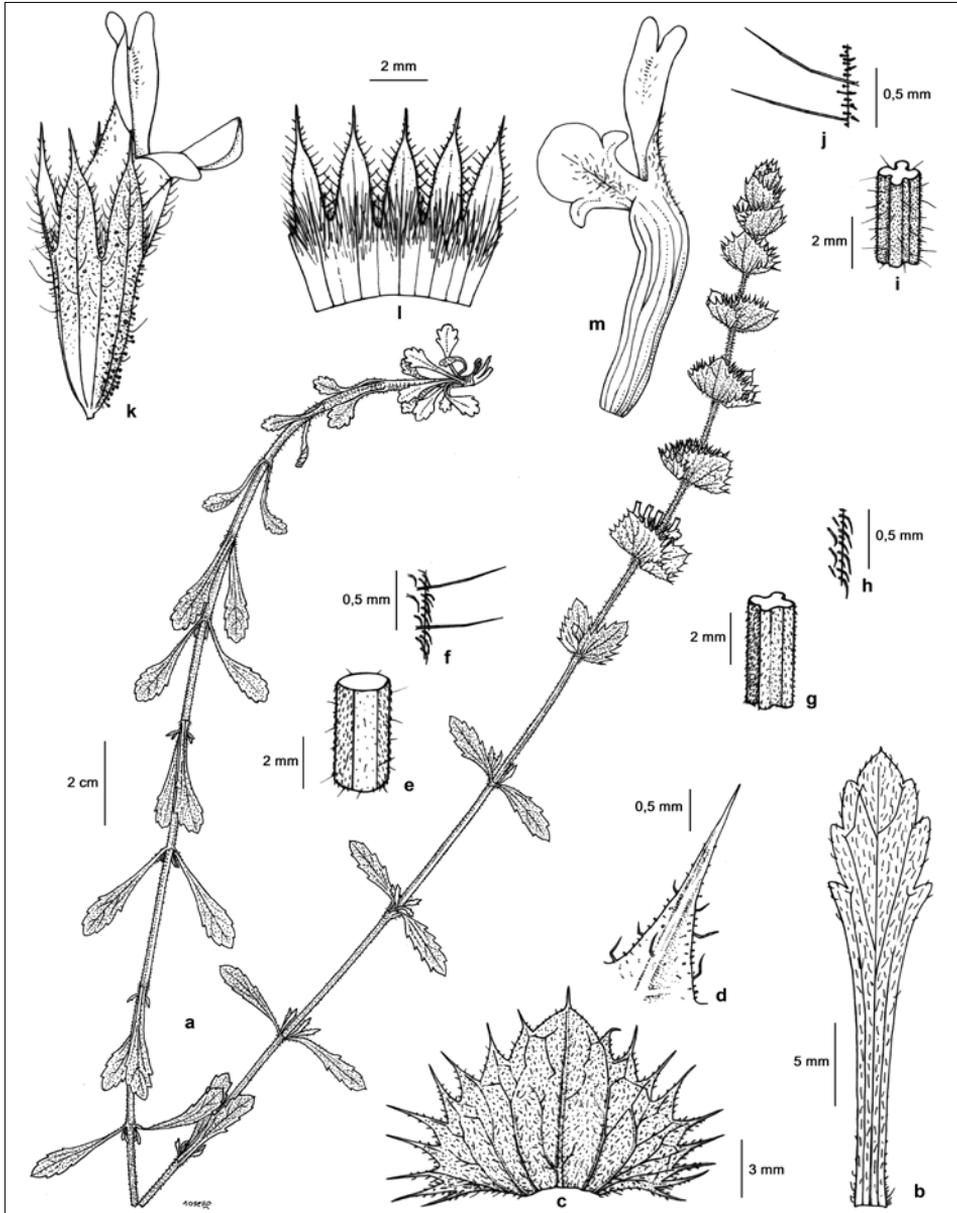

Figura 2. *Sideritis calduchii*. Font: dibuix de R. Roselló

una inflorescència punxosa cilíndrica però interrompuda, amb xicotetes flors grogues aglomerades en grupets (verticil·lastres), protegides per bràctees dentades (vegeu figura 2). Atés que en aquesta planta convergeixen interessants característiques botàniques i fitoterapèutiques, així com la seua vinculació indirecta amb Font i Quer, segurament que a un home com Calduch, l'hauria fet feliç veure el seu nom lligat a una espècie com aquesta.

Publicada el 1994 en la revista *Anales del Jardín Botánico de Madrid*, la proposta inicialment tingué molt bona acollida. Posteriorment, Rafael Morales, en la seua monografia del gènere escrita per a *Flora Ibèrica* (2010), la va assimilar a una altra espècie, tot i que en moltes bases de dades internacionals —com ara The Plant List (del Kew's Garden)— l'han seguida reconeixent com un bon tàxon. Actualment està a punt de veure la llum un treball on és reivindicada amb una fórmula nomenclatural diferent: *Sideritis paulii* subsp. *calduchii* (Cirujano et al.) R. Roselló, P. P. Ferrer, Fabado, Gómez Nav., E. Laguna & J. B. Peris, comb. & stat. nov. (2019).

Vicent Usó i Mezquita

Vicent Usó i Mezquita (Vila-real, 1963). Escriptor. Llicenciat en Història Contemporània, ha conreat el periodisme (com a crític literari, periodista cultural i columnista d'opinió), ha escrit guions de cinema i televisió i ha traduït i adaptat obres clàssiques de teatre. Però l'activitat principal com a escriptor ha estat la narrativa i, especialment, la novel·la. Guanyador dels premis Andròmina, Ulisses, Fiter i Rossell d'Andorra, Ciutat d'Elx, Universitat de Lleida de novel·la de gènere, l'Alfons el Magnànim de València, l'Enric Valor de la Diputació d'Alacant, dues vegades finalista del Sant Jordi, dues vegades

Vicent Usó i Mezquita

guanyador del de narrativa Ciutat de Vila-real i, en l'àmbit de la crítica, guanyador del premi de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, per *La taverna del Cau de la Lluna*, i del de la Crítica dels Escriptors Valencians de narrativa, per l'obra *Crònica de la devastació*, potser la millor novel·la que s'ha escrit mai al País Valencià. Almenys en dues de les seues obres hi ha referències al món de la paleontologia. En *L'herència del vent del sud* (Usó, 2002: 47), se cita l'espècie *Cotteaudia royo* Lambert, 1928, una de

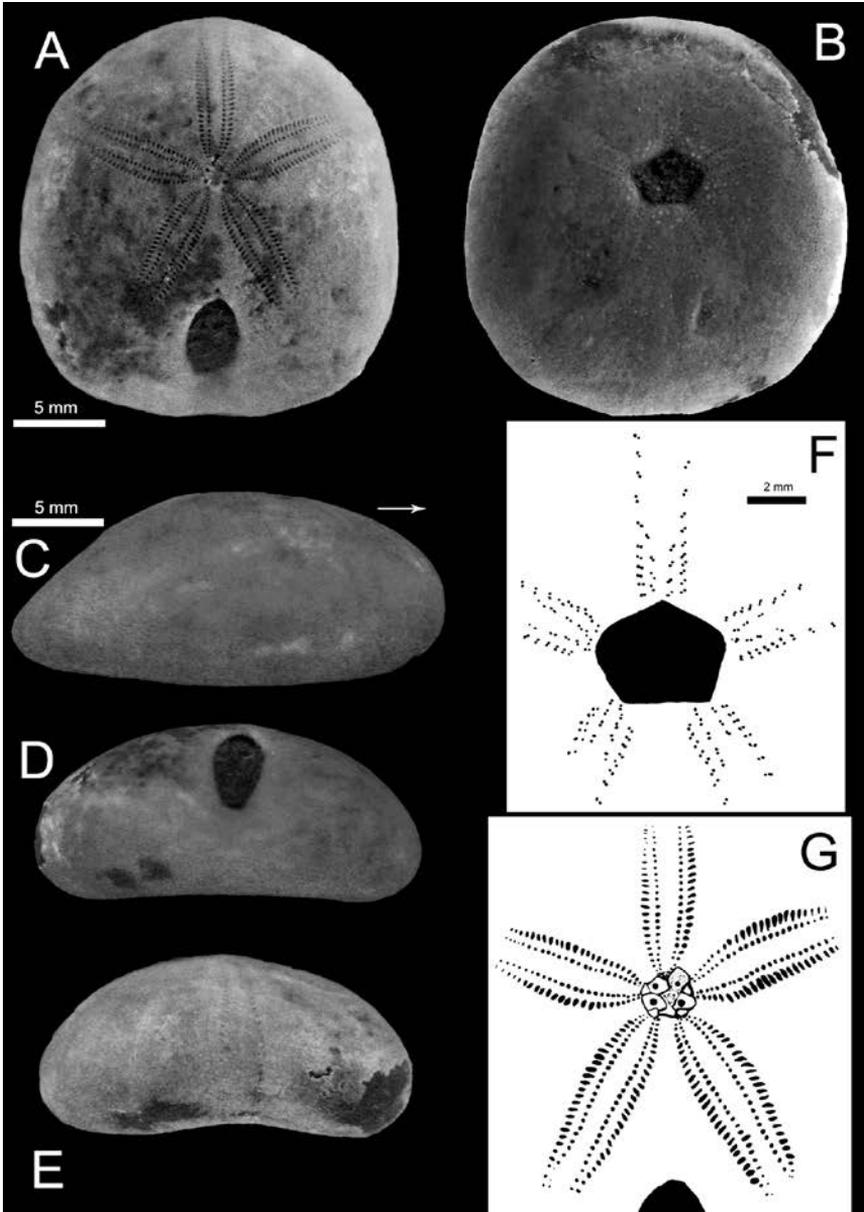

Figura 3. *Nucleolites usoi*

les peces més rares i cobejades pels col·leccionistes d'equínids fòssils de tot Europa; el epònim d'aquesta és el geòleg, castellanenc i republicà Josep Royo i Gómez. L'altra és la recent narració *El toll Blau*, on el protagonista del relat és el paleontòleg francès Henri Coquand, que és el científic que més ha contribuït al coneixement de la paleontologia de la conca sedimentària del Maestrat, amb la seua obra *Monographie paléontologique de l'étage Aptien de l'Espagne*, de 1865, on va descriure 120 espècies fòssils noves, 34 de les subconques de Morella i la Salzedella i 86 de les subconques d'Oliete, Aliaga i Galve (Forner, 2010, 2011).

Nucleolites usoi, Forner, 2016

El fòssil dedicat a l'escriptor Vicent Usó és un eriçó marí (se'n diu també bogamarí, capellanet, garota, garoina, paparinell... segons la comarca, i equínid o equinoïdeu, amb un registre més científic) que va viure fa uns 128 milions d'anys a les llacunes, entre les barres que les mareas generaven davant d'un gran delta, com a mínim dues vegades més gran que l'actual de l'Ebre, per la zona dels Ports i més endins. Aleshores —final del Barremià (Cretaci inferior)— el clima a la terra era més càlid. I cal afegir una segona circumstància: la zona estava més a prop de l'Equador, cap al paral·lel que marca els 30° nord, quan ara som als 40°, 10 graus més al nord. Sabem, per tant, que *N. usoi* campava per una mar de poca fondària, d'aigües càlides i protegida per barres de sediment de l'onatge i temporals de la mar oberta. A aquestes dades, cal afegir que el gran riu que forjava el delta era una font contínua d'entrada a la mar de sediment. Podríem concloure que estava en l'hàbitat ideal. Perquè *N. usoi* és un eriçó irregular, el grup més modern d'equinoïdeus de simetria bilateral (no pentagonal, com els regulars, més antics, que solen ser vegetarians) que s'alimenten filtrant el sediment i nodrint-se de microorganismes i matèria orgànica. Viuen colgats en el substrat que els alimenta i, per aquesta causa, les pues o espines han perdut les funcions defensives dels regulars i han esdevingut molt fines. Són gregaris, viuen en grup i assoleixen altes densitats. De fet, al jaciment on es va descriure, al Forcall (l'únic de moment on s'ha citat), es troben molts exemplars en un espai reduït. Però, malauradament, la conservació és deficient, estan quasi sempre esclafats, probablement perquè la seua conquilla era molt fina i fràgil. La forma és ovalada, amb una llargada d'uns 20 mm. El que primer crida l'atenció de *N. usoi*, en la posició de vida (figura 3), són els cinc pètals, els equivalents als braços d'una estrella (estrelles i eriçons comparteixen filum, *Echinodermata*, que vol dir en grec pell coberta d'espines). Aquesta part dels ambulacres, en els equínids irregulars, presenta uns porus especials allargats adaptats als peus ambulacrals que feien funcions respiratòries. També es pot veure, a la part superior, desplaçat cap a la part posterior, el cul (en l'argot dels paleontòlegs en diríem periprocte, però el mot emprat és un bona aproximació i ben fàcil d'entendre), que està allotjat en un solc anal. A la cara inferior, hi té la boca (perístoma), que és pentagonal i més ampla que llarga (figura 3 F-G).

Fernando Soriano Vilar

Fernando Soriano Vilar (Vila-real, 1964). Llicenciat en Filologia Clàssica, especialitat de Llatí, per la Universitat Literària de València. Des del 1988, tota la seua vida laboral ha estat dedicada a la docència del llatí, de vegades també del grec i ara també de la cultura clàssica, primer a l'institut Orriols de València i, des de fa 28 anys, a l'IES Jaume I de Borriana, on també s'ha encarregat de la direcció durant 11 anys. Actualment, desenvolupa al mateix centre tasques com a coordinador d'educació secundària. Des de fa més de 20 anys ha col·laborat amb el professor Roberto Roselló i els seus companys botànics en la traducció al llatí de nombroses descripcions de plantes noves publicades en diverses revistes botàniques, on les seues traduccions sempre han destacat pel rigor i la precisió, així com pel seu estil clar i elegant.

Fernando Soriano Vilar. Font: F. Soriano

Sideritis xpuiggariana Font Quer nothosubsp. *sorianoi* R. Roselló, P. P. Ferrer, J. Gómez, E. Laguna & J. B. Peris, 2018

Aquesta planta ha sigut publicada recentment [*Nemus*, núm. 8: p. 103 (2018)], fet subseqüentment relacionat amb la complexitat taxonòmica del gènere *Sideritis* i

l'elevat nivell d'endemicitat i variabilitat que presenta a la península Ibèrica. Per a les característiques generals de les *Sideritis* —rabets de gat—, que no cal repetir, ens hi remetem a allò ja dit per a la *Sideritis calduchii*.

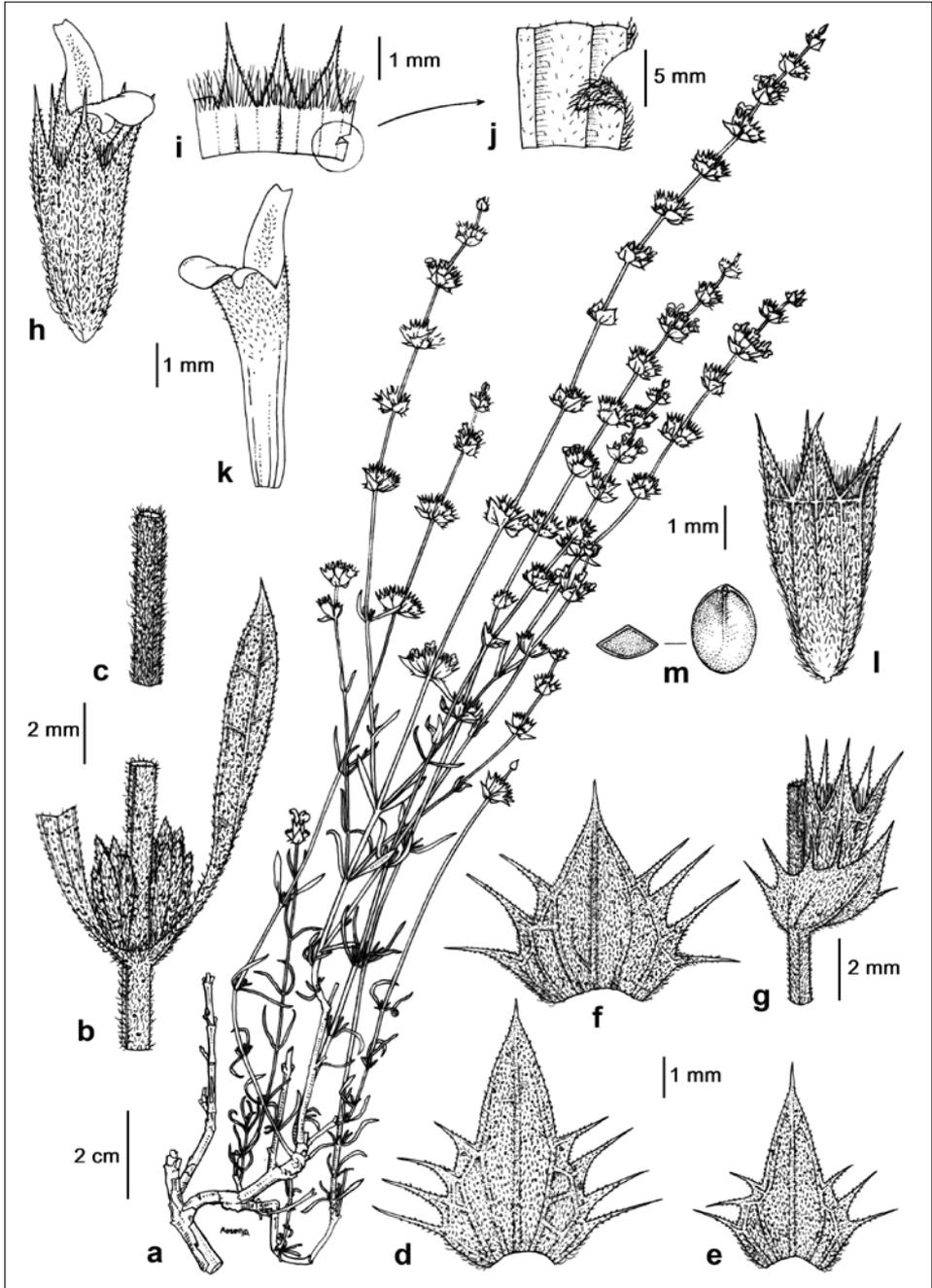

Figura 4. *Sideritis xpuiggariana nothosubsp. sorianoi*. Font: dibuixos de R. Roselló

Es tracta d'una *Sideritis* d'origen híbridògen (figura 4), amb característiques intermèdies entre altres dos (*S. bourgaeana* Boiss. & Reut, i *Sideritis tragoriganum* subsp. *mugronensis* (Borja) (Obón & Rivera, 1994) i que trobem fonamentalment a la província d'Albacete, formant part d'uns matollars de transició que existeixen entre la vegetació del món castellà manxec i la del món, més eixut, murcià almerienc. L'híbrid *S. ×puiggariana* fou descobert i publicat per Font i Quer l'any 1924, a partir d'exemplars sorgits de plantes en cultiu al Museu de Ciències Naturals de Barcelona. En aquella publicació, va augurar que aquest híbrid hauria d'existir de forma natural a la zona de solapament on conviuen els pares (concretament «en els confins dels regnes de València i Múrcia» [sic]). Com, des d'aleshores, ningú l'havia cercat al seu hàbitat, van prendre la iniciativa els botànics valencians i van tenir la sort de trobar-lo. Però, al capdavant, no va resultar ser com la planta que Font i Quer havia descrit, ja que un dels progenitors (*S. tragoriganum* subsp. *mugronensis*) no coincideix amb la planta cultivada a l'hortet del Museu (*S. tragoriganum* subsp. *juryi*) en tractar-se de races diferents. Per tant, l'híbrid natural també era un poc diferent del que d'inici s'havia descrit. Calia, doncs, descriure'l i així es va fer. Se li va dedicar, més que merescudament, a «Fernando Soriano, collaboratori nostro, linguae latinae magistro et carissimo amico, dicata».

Bibliografia

- CIRUJANO, S.; ROSELLÓ, R.; STÜBING, G. & PERIS GISBERT, J. B. «*Sideritis calduchii*, sp. nov. (*Labiatae*), endemismo ibérico». *Anales del Jardín Botánico*, vol. 52, núm. 1. Madrid: 1994, p. 109-111.
- COQUAND, Henri. *Monographie paléontologique de l'étage Aptien de l'Espagne*, Marseille: Société d'Émulation de la Provence, 1865.
- FONT I QUER, Pius. *Estudis sobre morfologia i nomenclatura de les Sideritis* (secció *Eusideritis* Benth.). «Trabajos del Museo de Ciencias Naturales de Barcelona», vol. 5 (Serie botánica), núm. 4. Barcelona: Publicaciones de la Junta de Ciencias Naturales de Barcelona, 1924, p. 1-35.
- FORNER I VALLS, Enric. «El patrimonio paleontológico de Teruel y la conservación de los holotipos». *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, LXXXVI. Castelló de la Plana: 2010, p. 11-24.
- «Els neognatostòmats (*Echinodermata: Echinoidea*) de la formació Artoles del Barremià de la conca del Maestrat». *Nemus*. Revista de l'Ateneu de Natura, núm. 6. Castelló de la Plana: 2016, p. 35-60.
- «Espècies fòssils castellenques». *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, LXXXVII. Castelló de la Plana: 2011, p. 5-26.
- «Una onomàstica singular: antropònims i topònims en els noms científics dels fòssils castellenques». *Actes de la VII Jornada d'Onomàstica*, celebrada a Xèrica el 2013. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2014, p. 143-159.
- ICZN: INTERNATIONAL COMMISSION ON ZOOLOGICAL NOMENCLATURE. *Codi internacional de nomenclatura zoològica*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona: Traductor Xavier Bellés, 2003.
- LAMBERT, Jules Matthieu. «Note sur quelques Echinides du Crétacé d'Espagne communiqués par M. le Prof. Royo y Gómez». *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, XXVIII. Madrid: 1928, p. 147-158.
- MATEO, G. *Catálogo florístico de la provincia de Teruel*. Instituto de Estudios Turolenses. Teruel: 1990.
- MATEO, G. & CRESPO, M. B. *Claves ilustradas de la flora valenciana*. «Monografías de Flora Montibérica», núm. 6. Jaca: 2014.
- MCNEILL, J.; BARRIE, F. R.; BUCK, W. R.; DEMOULIN, V.; GREUTER, W.; HAWKSWORTH, D. L.; HERENDEEN, P. S.; KNAPP, S.; MARHOLD, K.; PRADO, J.; PRUD'HOMME VAN REINE,

W. F.; SMITH, G. F.; WIERSEMA, J. H., & TURLAND, N.J. (editors). *International Code of Nomenclature for Algae, Fungi and Plants (Melbourne code)*. Regnum Vegetabile, 154. Koeltz Scientific Books. Königstein: 2012 [en línia: ed. <http://www.iapt-taxon.org/nomen/main.php>].

MORALES, R. «*Sideritis* L.». *Flora ibérica*, núm. 12. Madrid: Real Jardín Botánico, CSIC, 2010, p. 234-288.

OBÓN, C. & RIVERA, D. «A Taxonomic Revision of the Section *Sideritis* (Genus *Sideritis*) (Labiatae)». *Phanerogamarum Monographiae*, vol. 21. Stuttgart: 1994.

ROSELLÓ, R.; FERRER-GALLEGO, P. Pablo; GÓMEZ, José; LAGUNA, Emilio, & PERIS, Juan B. «Novetats sobre *Sideritis xpuiggariana* (Labiatae)». *Nemus*. Revista de l'Ateneu de Natura, 8. Castelló de la Plana: 2018, p. 101-114.

ROSELLÓ, R.; FERRER-GALLEGO, P. Pablo; FABADO, J.; GÓMEZ, J.; LAGUNA, E., & PERIS, Juan B. «Consideraciones acerca de algunas *Sideritis* L. (Lamiaceae) de la mitad centro-occidental de la península Ibérica». *Flora Montiberica*, revista de botánica ibérica. València i Jaca: 2019 (en premsa).

USÓ I MEZQUITA, Vicent. *Crònica de la devastació*. València: Eliseu Climent / 3i4, 2002.

— *L'herència del vent del sud*. Barcelona: Columna Edicions SA, 2002.

— *El Toll Blau. El misteri del palau*. Alzira: Fundació Bromera per al Foment de la Lectura, 2017.

— *Dades biogràfiques de Vicent Usó*. [<http://www.vila-real.com/vicentuso/00autor.htm>, consultades el 17/11/2017].

VIQUIPÈDIA. *Vicent Usó i Mezquita*. [https://ca.wikipedia.org/wiki/Vicent_Usó_i_Mezquita, consultada el 17/11/2017].

3

Joaquín Lizandra Rubio

EL RECINTE EMMURALLAT DE VILA-REAL I LA TORRE MOTXA

Estat inicial de la torre Motxa abans de les intervencions dels anys 1977 i 1988

■ El recinte emmurallat de Vila-real i la torre Motxa

El recinte emmurallat de Vila-real i la torre Motxa

El projecte i direcció per a la restauració i consolidació de la torre Motxa, encarregat al que ací escriu, juntament amb l'arquitecte tècnic Fermín Font Mezquita, necessàriament m'obliga a parlar de les muralles de la població i d'aquest reconegut monument local, declarat actualment com a Bé d'Interés Cultural (BIC)¹, juntament amb les altres restes existents de l'antic recinte emmurallat de Vila-real.

En els primers anys de la seua existència, Vila-real era una població totalment oberta, però a final del segle XIII es pren la decisió d'emmurallar la vila. De l'any 1294 hi ha un document datat a Tortosa, en el qual el rei Jaume II fa renúncia de les rendes que percep de Vila-real, durant un període de deu anys, per a destinar-les a la construcció de les primeres muralles que va tenir la vila, i indica: «non est Murature nec vallatus nec ad eo fortis»². En un segon document emés l'any següent, mentre el rei estava a València, s'aprova el projecte, que s'ha de realitzar en un període màxim d'uns vuit anys «ut infra dictos octo annos construxerint murum predictum, et complevitur opus ipsum sub modis et condicionibus comprehensis»³.

Avui sabem que aquest primer recinte emmurallat estava construït amb murs de tàpia de terra calicostrada sobre un sòcol de pedra, i que inicialment no disposava de les torres defensives situades en les quatre cantonades del quadrilàter, en alguns dels portals d'accés o en llocs intermedis, que després sí que va tenir. En un

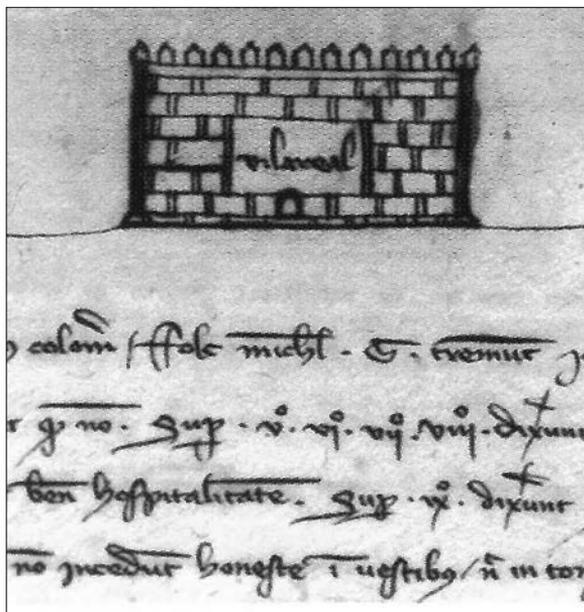
Fotografia de Benito Traver (1909)

¹ Inscrit en el Registre General de BIC del Patrimoni Històric Espanyol (codi 12.07.039-002), amb categoria de monument.

² GARCÍA EDO, V. «Privilegis atorgats a Vila-real pel rei Jaume II». *Font*, núm. 2. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2000, p. 38.

³ *Ibidem*, p. 38.

dibuix molt esquemàtic de la vila, que apareix encapçalant la visita pastoral del bisbe Francesc Paholac realitzada l'any 1314, al contrari del que passa amb alguna de les localitats representades, no hi ha dibuixada cap torre, només un mur llis, amb les cantonades axamfranades, coronat de merlets. Aquesta primera muralla tenia un gruix de cent deu centímetres (cinc pams valencians) i una alçària total amb l'ampit inclòs d'aproximadament uns set metres.

Vista de Vila-real l'any 1314

Segons José M. Doñate Sebastia:

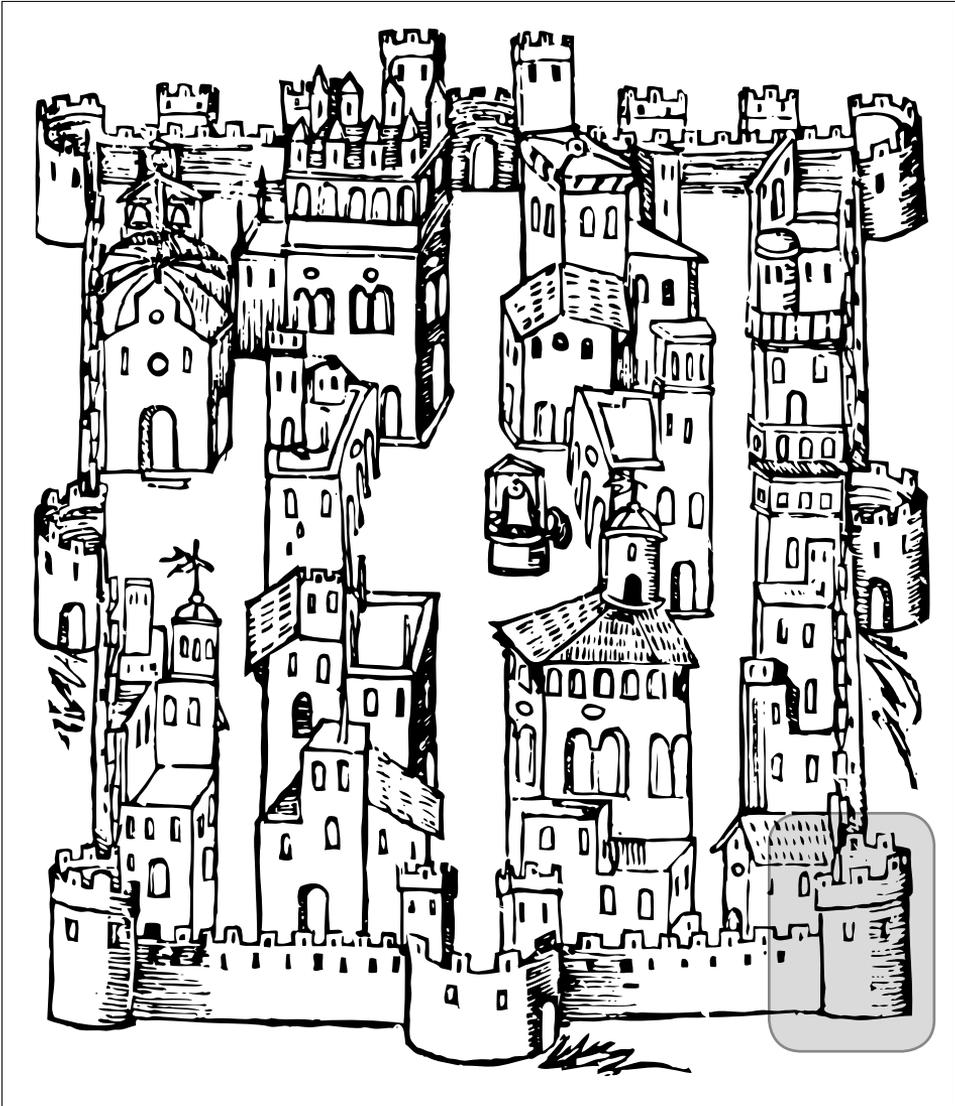
La obra de las murallas propiamente dicha, de acuerdo con el proyecto original, debieron terminarse en el año 1298, a los veinticuatro años de concederse la carta puebla, ya que en la Clavería de Pedro Colomer, de 1348, en el folio 40 v.º y más adelante en el 47, aparecen dos pagos ocasionados por algunas solemnidades con que se celebra, en vísperas de Todos Santos, el cincuentenario del muro.⁴

Juan Francisco Bernat⁵, basant-se en aquesta data, ens transcriu aquestes dues anotacions: «An Bernat Sengenis, divendres de Omnium Sentorum, los quals despes en fer andadors e verdesques el mur en lo seu cinquanten e avi albara... 38 s. 6 d.»⁶. Aquesta anotació no fa referència a cap celebració, ja que només s'hi tracta de la construcció d'un pas de

⁴ DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. «Un año de vida municipal en el Villarreal del siglo XIV». *Datos para la historia de Villarreal*, tom II, 1973, p. 100.

⁵ BERNAT ESPLUGUES, J. F. «La muralla de Vila-real. 700 años de historia». *Cadafal*, maig 1994, s/p.

⁶ AMVr, Clavaria de 1348-1349, f. 40v.

Vila-real segons Rafael Martí de Viciano (1564), amb la situació de la torre Motxa

ronda (andador) i de la cobertura amb un entramat de fusta (verdesca)⁷, i la referència concreta a un vell albarà. L'altra anotació tracta pràcticament del mateix assumpte: «An G. Gamiça, per sogues de canem e d'esparg que en Berenguer Castello pres a obs del mur e per enverdescar lo s(...) cinquanten... 6 s.»⁸.

⁷ *Verdesca* és una paraula antiga, avui en desús, que es refereix a una construcció de fusta bastida damunt d'una torre, d'una muralla, d'una barbacana, d'un pont, etc., per a cobrir-se dels trets enemics.

⁸ AMVr, Clavaria de 1348-1349, f. 47.

Avinguda de la Murà (nevada del 7 de gener de 1946)

Sense desmerèixer aquesta opinió, se'm fa difícil considerar que amb els mitjans manuals amb què es comptava en aquella època, es poguera realitzar en tan sols tres anys una muralla que supera els mil metres de longitud. Em sembla molt més verídica l'opinió de Vicent García Edo, que assegura que les obres de les primeres muralles es van realitzar entre els anys 1295 i 1303⁹.

En una de les antigues ordenances, que segons José M. Doñate daten de l'any 1326, s'indica l'expressa prohibició de construir en els antuixans¹⁰ de la vila, i en la seua descripció apareix solament el nom de dues torres de defensa del recinte emmurallat: «que algú no gos paredar, tapiar ne obrar, ne fer obrar, dins los antuxans de la vila, ço es de la torre cantonera del mur apellada de present esperonera, e antigament redona d'en Baco», i més endavant afegeix: «tro endret del cantó de la torre cantonera del mur que està vers la tremuntana, la qual torre antigament se nomenava d'en Domingo Ferrer»¹¹. La primera és la que alguns anys després es denominarà torre Motxa, i la segona, situada a la confluència del llenç que mira cap a Onda amb el que mira cap a Castelló, és la que tant Benito Traver com José M. Doñate diuen torre Alcover a partir de l'any 1377. Ens

⁹ GARCÍA EDO, V. *Op. cit.*, 2000, p. 32.

¹⁰ Avui el diccionari considera un *antuixà* la part del carrer situat davant d'un immoble, però en aquest cas es refereix a l'espai existent davant de les muralles i que servia de protecció per a la seua defensa.

¹¹ DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. «Ordinacions y Estatuts de Villarreal». *Datos para la historia de Villarreal*, tom IV, 1977, p. 139-140.

Estat de la torre Motxa l'any 1980 (foto cedida per Pasqual Lluís Segura)

inclinem a pensar que l'actual torre Motxa abans es deia Esperonera¹², perquè Juan F. Bernat¹³, en una anotació del Manual de Consells, diu: «sia obrada e adobada la torre del dit mur appellada la torre del Spero la qual es davall lo portal appellat de Valencia»¹⁴. Com ja hem indicat, estava situada en una de les cantonades del recinte emmurallat, de manera que no hi ha dubte de la seua ubicació; per tant, el nom posterior de *Motxa* es va deure molt possiblement als nombrosos esfondraments de la rematada superior, segons veurem més endavant.

Molt més problemàtic resulta situar l'anomenada torre d'en Domingo Ferrer, que segons l'ordenança que abans s'ha esmentat està situada a la confluència del mur que mira en direcció a Onda amb el que mira a Castelló, però a aquesta torre sempre se l'ha coneguda com d'Alcover, per la qual cosa pensem que podria tractar-se d'un nom anterior. Però en una reparació efectuada en el mur nord que mira a Castelló, de 1386, expressament se'ns diu: «enfront del Raval de Castello i de la torre apellada d'en Alcover tro a la torre apellada d'en Domingo Ferrer»¹⁵. Es tracta, doncs, de dues torres diferents, i la d'Alcover bé podria

¹² El nom potser es devia a la seua situació en l'angle agut del paral·lelogram que forma el recinte emmurallat, o bé a algun tipus de coronament punxegut.

¹³ BERNAT ESPLUGUES, J. F. *Op. cit.*, 1994.

¹⁴ AMVr, Manual de Consells de 1424-1425, f. 8 i 61.

¹⁵ AMVr, Clavaria de 1386-1387, f. 4, 31v. i 33v.

Vista general el 2013 (foto cedida per Víctor Pesudo)

estar situada en un lloc intermedi entre el portal de Castelló i la cantonera de Domingo Ferrer, tal com apareix dibuixada en la part superior del conegut dibuix de Viciàna.

En relació amb la torre redona d'en Baco, esmentada en l'antiga ordenança, no s'ha de confondre amb la indicada per José M. Doñate com d'en Baquo, esmentada així des de 1387, i situada, igual com la «del Fostar» o «d'en front de l'Abadia», en un lloc intermedi del llenç de la muralla que mirava cap a la veïna localitat d'Onda. De tota manera, s'haurà de revisar de nou tota la documentació existent en el nostre Arxiu Municipal (AMVr) referent a les antigues muralles, per a poder situar amb un major detall tot el sistema defensiu de Vila-real, que ara ens presenta alguns dubtes.

Pel que fa a les antigues ordenances de Vila-real, venen totes referenciades en un manuscrit del segle XVIII (1711), realitzat pel doctor Manuel Montesinos Morell¹⁶, que es conserva a l'AMVr, donació dels hereus de Carlos Sarthou Carreres. Molt interessant de llegir és l'estudi preliminar i la seua transcripció completa deguda a Vicent Gil Vicent¹⁷. En la transcripció parcial de José M. Doñate, considera de l'any 1326 totes aquelles ordenances sense data, que és l'any d'un llibre ja desaparegut en el qual apareixien indicades les

¹⁶ Emanuel (com firma) Montesinos va ser batejat a Vila-real l'11 de febrer de 1684 (desconeixem el dia concret del seu naixement), era doctor en lleis des de l'any 1704 i, l'any 1721, va ser nomenat advocat assessor de l'Ajuntament de Vila-real.

¹⁷ GIL VICENT, V. *Ordenances municipals de Vila-real (segles XIV-XVIII)*, dins de la col·lecció «Fonts històriques valencianes», 7. Universitat de València, 2002.

primeres ordenances de la població, però segons Vicent Gil la seua redacció podria variar des dels anys 1283-1398¹⁸.

Aquest recinte emmurallat que al principi no tenia fossat defensiu o vall, no degué reunir les condicions necessàries per a una defensa adequada, ja que en la guerra entre Pere IV d'Aragó i Pere I de Castella, un cop es conquesta el castell de Sagunt pels castellans, al mes de març de 1363, es pren la decisió d'evacuar ràpidament la localitat.

La primera menció en els documents avui existents del vall, segons Doñate, són de l'any 1364, en què es paguen 10 sous per a realitzar obres per al seu apuntalament. Les últimes notícies sobre obres realitzades en el vall arriben fins a principis del segle xv. A partir d'aquest moment totes les disposicions només afecten els treballs necessaris per a la seua neteja i conservació.

L'obra del vall va ser bastant penosa, primerament per les eines de què es disposava en aquella època i, en segon lloc, perquè el subsol on es troba assentat Vila-real és bastant dur. Sabem que per a la seua construcció es van utilitzar a més d'esclaus, els mateixos veïns, incloent la participació dels habitants dels nuclis de Bonretorn, Bonastre i Bellaguarda¹⁹, pertanyents llavors al municipi de Vila-real.

Per a accedir al recinte emmurallat a través del vall, es van construir ponts de fusta que en cas de perill eren fàcilment abatibles. D'altra banda, sabem que almenys al portal de València el pont era llevadís²⁰.

Una de les característiques del vall és que era inundable, però no sabem amb seguretat si mai es va inundar. Una altra de les característiques a tenir en compte eren les extraordinàries dimensions de la berma, o espai existent entre el vall i el mur, que segons Doñate era d'aproximadament uns deu metres, almenys a la zona confrontant amb la torre Motxa.

L'any 1995, aprofitant l'enderrocament d'un immoble situat a la confluència dels carrers de Zumalacárregui i Sant Antoni, a més d'aparéixer gairebé set metres del mur medieval, del qual no es tenia constància, es va fer per primera vegada un estudi arqueològic de l'existència del fossat o vall. Segons l'informe final²¹, té en aquesta àrea una forma trapezoïdal, amb el costat màxim d'uns nou metres amb trenta centímetres (el mínim no

¹⁸ *Op. cit.*, p. 16.

¹⁹ TRAVER GARCÍA, B. «Efemérides de Villarreal», 1935, separata del *Semanario Villarreal*, inclosa en l'edició facsímil de l'any 1974, p. 50.

²⁰ DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. «La Torre Mocha». *Datos para la historia de Villarreal*, tom V, 1982, p. 172.

²¹ Aquest informe està signat pels arqueòlegs Josep Benedito Nuez, José Manuel Melchor Monserrat i José Manuel Llorens Otero.

s'indica), la profunditat és de tan sols uns quatre metres i la berma és d'aproximadament uns set metres.

Una vegada establerta la pau amb la instal·lació d'una nova dinastia a Castella, es decideix la reconstrucció de les muralles, per la qual cosa els jurats de la vila encarreguen el 7 de juny de 1377 al mestre d'obres Domingo Bonet: «fer lo pany de argamasa que es deu fer en lo mur de la dita vila de la torre apellada Folch Miquel que es en lo dit mur tro a la torre apellada la torre Motxa en aquella millor manera que pugue e sots aquells capitols e condicions que profitoses sien a la obra del mur e a la dita vila segons bon entendiment»²². Aquest llenç de la muralla, d'uns tres-cents quaranta-cinc metres de longitud, s'havia d'executar en un termini màxim de cinc anys, per un cost total de dos mil sous més la primícia recaptada anualment. Les obres es van iniciar l'any següent.

En la descripció de les obres, en què es va augmentar l'altura de les muralles així com la resistència, s'anomenen dues de les torres defensives del circuit emmurallat. La torre Folch Miquel, que és la primera vegada que ens apareix citada, i la torre Motxa, de la qual ja teníem notícies, ja que fou l'any 1374 quan s'anomena així per primera vegada. Sembla que aquest nom deriva d'un defecte constructiu que es va produir, ja en els seus orígens, i que les nombroses reparacions que se li van fer al llarg dels anys no van poder resoldre.

Les obres d'aquest primer tram van finalitzar el 1382 i, el 17 de setembre de l'any següent, es decideix continuar les obres del tram que mira cap a València. Aquest tenia una longitud aproximada de cent noranta metres, i el cost va ser de cent florins; acabat aquest es va continuar amb la resta de trams. Segons Traver, el mur que mira cap a Castelló, l'últim, es va finalitzar cap a 1420, ja ben entrat el segle xv.

Aquesta important reforma va consistir a adossar a l'exterior del mur existent un nou llenç realitzat amb tàpia de maçoneria d'uns tres pams (0,68 m) de gruix, amb això la grossària total passava a ser d'uns vuit pams (1,81 m), i es recreixia al mateix temps en dos metres i mig l'alçària total, sense comptar l'ampit. A l'interior del recinte emmurallat es reforcen aquells trams del mur original que pogueren quedar a la intempèrie, com en els passos de carrers o carrerons i patis descoberts, adossant un nou mur, realitzat amb la mateixa tècnica constructiva i de gruix semblant al de l'exterior. Aquest mur es va fer substituint parcialment el mur de tàpia inicial. Aquesta solució ha fet que es pense que les muralles estaven construïdes per dos murs paral·lels de maçoneria d'uns seixanta centímetres de gruix cadascun, entre els quals n'anava un altre fet amb terra piconada de la mateixa grossària.

A la part superior de les muralles existia un pas de ronda protegit per un ampit rematat amb merlets, d'aproximadament un metre trenta-tres centímetres d'amplària. No és

²² TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*, 1909, p. 64.

La torre Motxa l'any 2013

certa l'afirmació de Vicent Felip²³ que les muralles de Vila-real no van ser emmerletades, encara que la veritat és que el pas dels anys i les guerres no n'ha deixat cap vestigi. Només es conserven uns centímetres de l'arrancada de l'ampit a la part superior del llenç situat al costat sud-oest del recinte, a la zona confrontant amb la torre Motxa.

Al mur s'accedia des de les escales situades a l'interior de les torres dels dos portals principals de València i Castelló, anomenats *cossers*, però en cas de guerra es podia arribar fàcilment al mur, des dels habitatges adossats a la mateixa muralla, o bé per mitjà d'escales provisionals de fusta situades al fons dels carrers sense eixida. Desconeixem les característiques físiques de les torres defensives del recinte emmurallat, o les intermèdies existents en alguns trams; la torre Motxa, que és l'única existent, té planta poligonal i és massissa a la part inferior, però a l'altura del pas de ronda tenia una estança coberta amb una mena de volta estrellada formada per nervis de maó massís, que es feia servir com a cos de guàrdia, sobre el qual possiblement devia anar una terrassa accessible, o bé un *camaranchó* o golfa, tal com s'indica en la descripció d'una de les seues reparacions²⁴.

²³ FELIP SEMPÈRE, V. «La villa de Nules como ejemplo de urbanismo de nueva planta en la época de Jaime I», *Jaime I (1208-2008). Arquitectura año cero*, 2008, p. 91.

²⁴ DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. *Op. cit.*, 1982, p. 178.

Danys per escorrenties

Els dos portals principals tenien una o dues torres de defensa²⁵ amb una escala interior per a accedir a la muralla. El 5 de maig de 1528, es decideix la construcció en el termini de tan sols dos mesos d'una nova torre al portal d'en Mig, i s'indica expressament que siga quadrada com la del portal de València²⁶.

La torre Motxa ens apareix citada com a tal per primera vegada l'any 1374, com ja abans s'ha indicat, i de nou els anys 1377 i 1381, i és amb data 3 de desembre de 1408 quan expressament s'indica: «manan a vos... sindich e dispenser, que paguets an Bonares (?) mestre de obra de vila, los quals lo quonsell... ha manat que li sien donats per son salari e treballs de venir de la Alcora a Vilareal per veure la Torre Motxa qui ere caiguda e enderrocada com se porie tornar»²⁷. Aquestes obres es van realitzar més aviat d'una forma precària, ja que l'any 1410 torna a caure i es repara l'any següent. Les obres, que suposem només de la part superior de la torre, no devien ser les adequades ja que de nou, el 1424, es pren un nou acord per a una nova reparació²⁸.

²⁵ En el dibuix de Viciano apareixen dibuixades dues torres, però en la documentació existent es diu clarament que es tractava d'una sola torre de planta quadrada.

²⁶ TRAVER GARCÍA, B. *Op. cit.*, 1935, p. 50.

²⁷ Clavaria de 1408-1409, Papers (núm. 10), 3 de desembre de 1409.

²⁸ DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. *Op. cit.*, 1982, p. 179.

Amb la finalització de l'edat mitjana, el perill prové principalment de la costa a causa dels atacs freqüents dels pirates barbarescos del nord d'Àfrica, combinats algunes vegades amb els mateixos moriscos²⁹, que habitaven a l'interior de la província. Ja els anys 1420 i 1423 es tanquen els portals a la nit i es prenen diverses mesures de precaució, en previsió d'atacs per la costa perpetrats aquest cop per l'esquadra genovesa.

A mitjan segle XVI es pren la decisió de reforçar novament la plaça. Per això el rei Carles I d'Espanya, més conegut com Carles V, emperador d'Alemanya, mana al noble Joan de Cervelló, senyor d'Orpesa, que porte a terme les obres de fortificació corresponents. Aquestes obres realitzades entre els anys 1543 i 1548 van consistir principalment a cobrir el vall, pels inconvenients que aquest provocava; també, pel canvi en les tàctiques militars, a construir baluards en els quatre accessos principals i, finalment, a tapiar tots els portals secundaris. Entre les obres realitzades hi havia troneres i espitlleres de pedra³⁰, i se cita també la construcció d'una barbacana: «per la despesa que fonch feta per la venguda del noble Don Juan Cervello a la present vila per veure e regonexer les obres de aquella y determinarse sobre la obra de la barbacana»³¹.

L'aspecte general de la reforma duta a terme per Cervelló, el podem veure en el cèlebre retrat de la vila de la crònica de Viciàna, el cost sabem que va ser sufragat per les autoritats municipals, i que en el volum següent de la seua crònica va ser utilitzat així mateix per a la veïna localitat de Nules³². Aquest dibuix, però, només representa Vila-real, ja que s'hi poden reconèixer fàcilment els edificis més representatius del nucli històric en aquell moment (1564) i avui ja desapareguts. En el gravat, la torre Motxa apareix dibuixada per primera vegada, en l'angle inferior dret de la imatge.

Com que en el projecte encarregat es recull també la visualització de la muralla desapareguda a la zona del portal de la Botera, m'obliguen també a parlar d'aquest portal secundari que estava situat a la confluència de l'actual carrer de la Torre Motxa amb l'avinguda de Pius XII. En aquest punt, almenys des de 1515, segons José M. Doñate va estar situada la botera, que servia per a l'evacuació de les aigües pluvials del sector, però no serà fins a l'any 1554 quan apareix en la documentació existent l'anomenat portal de la Botera³³.

²⁹ Amb la conversió forçada de tots els musulmans que habitaven aquestes terres, en temps del rei Carles I, aquests passaran a dir-se moriscos o cristians nous.

³⁰ En la documentació s'assenyala: «per fer la concordia e Capitulació del stall de la obra del baluart del portal d'enmig dela dita vila ab mestre Pedro del Camino, pedrapiquer».

³¹ DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. «Evolución urbana de Villarreal». *Datos para la historia de Villarreal*, tom I, 1972, p. 160.

³² DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. «Entorno a Viciàna. Sobre un importante error de impresión en la Crónica General del Reino de Valencia». *Datos para la historia de Villarreal*, tom VI, 1984, p. 167-178.

³³ DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. *Op. cit.*, 1972, p. 158.

Terrassa superior

L'any 1563 el rei Felip II va encarregar a l'enginyer militar italià Joan Bautista Antonelli un projecte per a reforçar les defenses de Vila-real, per a això es realitzen uns pagaments a l'enginyer esmentat per a sufragar les despeses de la seua visita a la localitat i s'assenyala: «Ceda y memorial del despese pagat per raho e causa de la venguda de Joan Baptiste Antonelli, ingenier de Sa Majestad qui vingue a la present vila visitant tot lo present regne per fer fortificar aquell, a VIII de març del any MDLXIII»³⁴. Per a realitzar aquestes obres, es confecciona prèviament una maqueta o model de fusta, ja que s'indica: «Thomas Mascarell, exhibidor de la present ha pagat açí per aqueixa universitat e o sindich de aquella, a mestre Munyos, entallador, trenta sous per la fusta y mans del model.lo quilts se ha enviat de la fortificacio qui dita universitat ha de fer conforme al orde y traça que Joan Baptiste Antonelli, Ingenier de Sa Magestat lo dona»³⁵. Aquesta maqueta de fusta, realitzada per un tal Muñoz, va ser transportada a Vila-real per un morisc veí de Betxí de nom desconegut, al qual es va pagar pel seu treball dos sous i sis diners.

No sabem l'abast que va tenir el projecte de Joan Bautista Antonelli, segons Doñate es devia dur a terme cap a l'any 1585, en què: «se habilitan créditos y se llevan a cabo»³⁶.

³⁴ AMVr, Clavaria de Miquel Guitart 1563-1564, Papers (núm. 3).

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Op. cit.*, 1972, p. 160.

Pas superior i restes de l'ampit

Va influir de tal manera en el recinte emmurallat que, a partir d'aquest moment, en la documentació d'arxiu apareix el terme *murada* en el lloc on sempre s'havia dit *mur*. Jo crec, en canvi, que aquesta reforma projectada, per a la qual va fer falta fins i tot realitzar una maqueta de fusta per la seua envergadura, o bé no es va executar o es va executar parcialment, potser pel seu cost elevat.

Fins a mitjan segle XVIII, l'antiga vila estava envoltada i protegida pel seu recinte emmurallat, però a causa de la pèrdua de la seua utilitat militar, se'n va iniciar la demolició. Començant per la zona de l'actual església arxiprestal de Sant Jaume, amb motiu de l'inici de la seua construcció al mes de desembre de l'any 1752. Mentrestant, la ciutat va anar creixent gradualment i, a poc a poc, es van anar adossant habitatges a la part exterior dels murs de defensa i es va anar construint sobre els antics antuixans i desdibuixant finalment el seu traçat. Només la part del mur que mira cap a Borriana va quedar lliure, en part, d'edificacions, molt probablement per l'interès dels habitants de Vila-real a preservar els millors terrenys cultivables i evitar així el creixement de la població en aquesta direcció, almenys fins a principi del segle XX³⁷.

Paral·lelament a la desaparició del patrimoni arquitectònic de la localitat, també ho va fer el seu recinte emmurallat. Ja s'ha indicat que la demolició dels primers llenços de les muralles s'inicià a mitjan segle XVIII³⁸, als quals seguiren els portals d'accés i, en la

³⁷ Els primers habitatges construïts es poden observar en una panoràmica general de principi del segle XX de la llavors Albereda, avui avinguda de la Murà, que apareix representada en la coneguda *Historia de Villarreal* de Benito Traver (1909), en la pàgina 174 de l'obra.

³⁸ Els quatre baluards de la reforma de Cervelló es mantindran almenys fins al segle XVIII.

Danys en el revestiment original

centúria següent, la part del llenç que tapava l'eixida d'alguns dels carrers, com els de la Cova Santa³⁹, Sant Roc⁴⁰, Desemparats i Sant Antoni. De tota manera, va ser ja en la segona meitat del segle xx, amb l'enderroc d'alguns llenços de la muralla situats a l'actual avinguda de la Murà, quan van desaparèixer alguns trams d'un gran interès.

El cronista Benito Traver García, en la seua coneguda *Historia de Villarreal* de 1909, recull la trista notícia que als peus de la mateixa torre Motxa van ser afusellats, el 23 d'agost de 1838, l'alcalde de la localitat, José Llorca, i el secretari de l'Ajuntament, José Sabater, segons ordres donades pel mateix general carlista Ramon Cabrera Griñó, durant la primera guerra carlina (1836-1840)⁴¹.

En la passada Guerra Civil (1936-1939), es van practicar dos buits a la cara interior, l'un a la base de la mateixa torre i l'altre a la del mur confrontant amb el carrer de Lluís Vives, per tal d'utilitzar-los com a refugi antiaeri. En la reforma de l'any 1988, aquests dos refugis van ser encertadament eliminats i es va restituir de nou en els dos casos la secció original.

³⁹ L'enderroc d'aquesta capella es va iniciar el dia 1 de juny de 1869.

⁴⁰ L'enderroc d'aquesta capella es va iniciar el dia 8 de juny de 1869.

⁴¹ TRAVER GARCÍA, B. *Op. cit.*, 1935, p. 217.

Suport de volta

Amb un aspecte més o menys malparat, la mateixa torre i els dos llenços de la muralla arriben a l'any 1977, en què l'Ajuntament de Vila-real en decideix finalment la conservació integral. Segons sembla, en aquesta recuperació es van realitzar prospeccions arqueològiques no documentades.

Per aquest motiu es va realitzar una reparació de la part inferior del parament exterior de l'immoble, es van eliminar algunes parets sense interès que ocultaven part de l'obra, es va crear una petita plaça, que es va urbanitzar en aquell mateix moment, i es va dotar d'una zona enjardinada amb una rasa de ventilació tant la part inferior de la torre com part de la muralla. De les obres realitzades, no es conserva cap documentació escrita,

llevat d'un fullet commemoratiu⁴², de tan sols vint pàgines, escrit pel llavors arxiver municipal, José M. Doñate, en el qual s'explicava la història d'aquest monument local i se'n justificava la recuperació definitiva.

L'any 1980 s'enderrocà l'edifici de dues plantes que estava situat en l'intradós de la torre, per a edificar de nou un edifici elevat de nou plantes d'alçària. La normativa vigent en aquella època no tenia prevista aquesta greu contingència, i només es va poder aconseguir que se separara la nova edificació un metre i mig del mur i la torre, i es creà per a això un estret corredor que va haver de ser tancat mitjançant una paret cega d'uns 3,00 m d'alçària, per tal d'evitar l'acumulació d'immundícies a l'interior. Amb això no només es va realitzar un greu atemptat estètic, que sempre tots hem lamentat, sinó que, a més, en enderrocar l'edificació sobre la qual es recolzava part del mur que dona a l'avinguda de Pius XII, aquest va perdre part de la seua estabilitat.

Amb tots aquests fets arribem a l'any 1984 en què es comença a pensar en una nova intervenció. Per això, des dels serveis tècnics de l'Ajuntament es redacta un informe, de data 1 de desembre de 1984, amb una valoració inicial per a les obres previstes de 350.000 ptes. (2.103,54 €). La reforma projectada constava de les parts següents:

- a) Perllongar la zona enjardinada segons la solució ja existent, amb la vorera de pedra de Borriol, una zona de gespa i la protecció metàl·lica, a força de columna de tub metàl·lic i una cadena (hi ha un dibuix en planta d'aquesta proposta)⁴³.
- b) Consolidar les zones escrostonades existents al mur amb morter de ciment i posterior revestiment de pintura amb un to de color ocre, similar a l'existent en el parament de la torre.
- c) S'estimava convenient, en principi, la consolidació de la part inestable del mur mitjançant fàbrica de maó massís, utilitzant també per a aquesta consolidació pedra igual a l'existent i utilitzant un revestiment exterior similar al de l'apartat anterior.
- d) Actuar sobre una porta de fusta existent a la muralla de la zona de l'avinguda, després del sanejament d'aquesta, i disposar uns elements de tancament que n'impediren l'obertura.
- e) Enderrocar el mur de tancament del passadís existent entre l'edifici d'habitatges i la muralla per tal de facilitar el pas lliure a la part interior.
- f) Col·locar un projector a la zona d'ampliació.

⁴² DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. «La Torre Mocha», fullet inclòs l'any 1982 en el llibre *Datos para la historia de Villarreal*, tom V, 1977, p. 161-180.

⁴³ Aquesta prolongació enjardinada finalment no va arribar a executar-se.

S'indicava, així mateix, que si els treballs previstos eren realitzats per una brigada municipal, el cost de les obres es podia reduir a la quantitat de només 175.000 ptes. (1.051,77 €).

Buscant un finançament adequat que en aquests moments no es tenia, s'arriba al dia 16 d'octubre de 1987, en el qual es redacta una memòria valorada, signada pel llavors arquitecte municipal⁴⁴, en la qual s'estima el cost de les obres en 750.000 ptes. (4.507,59 €), que queda reduït a 350.000 ptes. (2.103,54 €) si els treballs són efectuats per una brigada municipal. En aquesta memòria es repeteix la mateixa intervenció que s'indica en l'informe anterior, però es decideix l'eliminació definitiva de la porta de fusta existent i es preveu col·locar-ne una de metàl·lica que tanque el passadís, per a impedir el pas lliure per aquest.

Aquesta memòria va ser modificada pel mateix tècnic municipal, el 12 de febrer de 1988, i va ascendir finalment el pressupost de contracta a 1.765.960 ptes. (10.613,63 €). A instàncies de José M. Doñate es va reconstruir en la part inferior dreta de la porta cegada una petita finestra amb una doble reixa procedent de l'antiga botera que eliminava l'aigua de pluja de l'interior del recinte emmurallat de la localitat. Durant l'execució de les obres indicades, es van realitzar pel mateix constructor, mitjançant una nova memòria valorada, uns treballs complementaris dels anteriors per una quantia total de 1.046.248 ptes. (6.288,08 €).

Durant l'execució de les obres, de forma encertada, es va emprar la maçoneria en lloc del maó massís previst en un principi. Així mateix, en el revestiment exterior dels paraments es va emprar morter mixt amb colorant en lloc de morter de ciment pintat en color ocre, tal com estava previst inicialment.

Amb totes aquestes intervencions, arribem al moment actual en què la mala concepció i ús de la rasa de ventilació situada a la base i la utilització d'un inadequat revestiment de morter de ciment en comptes de morter de calç, fan perillar el manteniment tant de la mateixa torre com de la muralla, així com la conservació del revestiment original existent, amenaçat per les humitats de capilaritat del subsol, i accentuat tot això per les produïdes per les diferents escorrenties procedents de la part superior del monument. També es remodelarà la zona enjardinada i s'eliminaran tots els arbustos, cadenes i aquells elements que impedeixen la visibilitat actual del monument. A més, es realitzarà la visualització sobre el paviment existent de part de la muralla i del portal de la Botera, ja desapareguts, a la zona de l'avinguda de Pius XII.

⁴⁴ Es tracta de l'arquitecte de la Vall d'Uixó Anselmo Badenes Molés.

4

● **Toni Gisbert Sempere**

● **Josep Enric Escribano Hellín**

EL TEMPIR, SOCARRAT MAJOR 2019

El Tempir, Socarrat Major 2019

El dissabte 16 de febrer de 2019, es va celebrar l'acte de lliurament del Premi Socarrat Major 2019, al Restaurant El Molí de Vila-real, concedit a l'Associació Cívica per la Llengua El Tempir, que té el seu àmbit d'actuació principalment a Elx, a l'extrem sud del domini lingüístic de la llengua catalana.

Junta d'El Tempir

Aquesta associació va nàixer l'any 1993 amb l'objectiu de contribuir a la represa lingüística del valencià després d'unes condicions polítiques adverses per a la llengua durant la dictadura (1939-1975) i un creixement demogràfic impressionant (la ciutat tenia 50.000 habitants el 1950), a causa de la industrialització i d'una allau immigratòria procedent de territoris de parla castellana de l'Estat, que van capgirar l'estatus tradicional del català com a llengua vehicular des de l'edat mitjana.

Discurs de presentació del Socarrat Major 2019, a càrrec de Toni Gisbert secretari d'Acció Cultural del País Valencià (ACPV)

Bona nit,

Deixeu-me començar aquestes breus paraules agraint als amics i amigues de Socarrats la seua invitació. Fa molt de goig poder col·laborar amb Socarrats, una vegada més. Perquè fa molts anys que Acció Cultural del País Valencià (ACPV) i Socarrats treballem junts, des de la complicitat, el respecte mutu i el convenciment que el treball en xarxa permet sumar. Hem fet moltes coses des del Casal Jaume I que Acció Cultural vam obrir fa anys a Vila-real, algunes de tan emblemàtiques com ara la Marxa Cívica que cada gener commemora la crema de la vila per les tropes borbòniques (enguany en fa 313 anys) o, sense anar més lluny, la taula sobre associacionisme del passat 25 de gener.

Gràcies, per tant, a Socarrats, per la invitació, però sobretot pel vostre treball, que és també el nostre.

Però avui no sóc ací per a parlar de nosaltres, ni de Socarrats ni d'Acció Cultural, sinó que tinc l'encàrrec de presentar el Premi Socarrat 2019; un encàrrec que vaig acceptar de seguida quan me'l proposaren, perquè també ací torne a trobar-me amb amics i amigues.

El Socarrat Major és un reconeixement al treball de persones i entitats a favor de la llengua i la cultura. És una bona manera de permetre la necessària visualització de tanta i

Discurs de Toni Gisbert, acompanyat de la presentadora de l'acte, Maria Josep Poquet

tanta gent que treballa en positiu pel país, i una amable manera d'animar a la continuïtat de la tasca. I que el reconeixement vinga de la gent que comparteix la mateixa estima pel país és doble motiu de goig.

Enguany resulta que el Socarrat Major ha recaigut en una altra associació amiga, amb la qual també compartim moltes coses, i també des de fa molts anys. Per això, deixeu-me començar amb l'enhorabona a El Tempir, per un reconeixement sobradament merescut.

A més, el premi arriba quan El Tempir acaba tot just de celebrar el seu vint-i-cinquè aniversari. Per tant, un final de festa immillorable. Enhorabona.

Jo sempre he relacionat El Tempir amb l'expressió «guardians de la frontera», que vaig veure escrita per primera vegada en la manifestació que Acció Cultural va convocar l'any 1995, a Alacant, amb el lema «Alacant és important», precisament per a reivindicar el paper clau de les comarques del nostre sud en la construcció del país, en un moment en què la dreta que aleshores encapçalava Eduardo Zaplana pretenia recuperar el vell projecte franquista del *sureste*, aquella seua obsessió de desmembrar-nos el país. En aquella manifestació, un grup de socis i sòcies d'Acció Cultural van desfilar amb un cartell que deia, exactament, «Monòver, guardià de la frontera». Crec que encara enconserve la fotografia.

Ser «guardià de la frontera sud» fa caràcter. La gent de Monòver, de Novelda, d'Elx, Crevillent o Alacant, de Guardamar i d'Oriola, és gent alegre i acollidora. I alhora és gent ferma. Conscient dels segles d'història que han construït el seu país, el nostre, i de la vitalitat d'aquelles terres, que bateguen de forma, de vegades, no perceptible per a qui no és del sud. Però que bateguen. I bateguen fort. No són gent de curses de cent metres llisos, sinó de llargues maratons. De confiança: sempre hi són. Sovint callats, fins que consideren que ha arribat el moment de parlar, i aleshores us garantesc que parlen clar, i amb força.

A mi, nascut a la Ribera, i que he viscut la major part de la meua vida a València, sempre m'ha cridat l'atenció aquest caràcter, aquesta combinació d'alegria i determinació, la consciència sobre què implica el seu paper de guardians d'una frontera que és garantia de futur i alhora, diguem-ho tot, de la massa sovint habitual ignorància que pateixen per part de la gent «dellà del Xúquer», per no fer referència a la recurrent línia Biar-Bussot.

En tot això em fa pensar El Tempir, des que els conec, que són tants anys que preferesc no comptar-los, i també Josep Enric, el seu president.

Hi ha un segon aspecte de la gent del sud, que també comparteix El Tempir, que m'agrada molt, i amb el qual em sent molt identificat: al costat d'allò que ara se'n diu resiliència (i que quan jo era jove simplement déiem resistència), l'actitud propositiva. Perquè ens calen solucions i no simples denúncies.

Josep Escribano, president d'El Tempir

La llista és llarga. Ara recorde, per exemple, la campanya contra la retolació bilingüe d'Elx, o l'encesa d'espelmes amb el lema gegantí «Al sud, en valencià», l'any 2017. O la campanya recent «M'agrada el valencià», amb sublemes tan suggerents –deixeu-me recordar-lo– com aquell fantàstic «M'agrada la meua llengua en la teua boca».

Però no parlem només d'activisme, sinó també de reflexió, vehiculada per mitjà de les Jornades de Llengua i Identitat al Sud, o des de la molt recent producció documental *Ser a la frontera sud*, que vam tenir el goig de presentar a València en la nostra seu central, al Centre de Cultura Contemporània Octubre.

Vint-i-cinc anys de treball, doncs, des d'aquell ara llunyà 1993, des d'Elx i el Vinalopó, marcats per un lent avanç, però també per contínues amenaces i agressions d'uns, i polítiques de vegades no prou decidides, d'altres. Perquè si la Llei d'ús va oferir una primera base de partida per al treball, els anys dels governs antivalencians de Zaplana, Camps i Fabra van fer molt de mal a una primerenca i encara molt feble recuperació d'un procés de substitució lingüística que hipotecava el futur en unes comarques que havien viscut un autèntic trasbals demogràfic durant la segona meitat del segle xx.

El Tempir és necessari. Imprescindible. La nostra gent de les comarques del sud, també els socis i les sòcies d'Acció Cultural de Monòver a Alacant i de Guardamar a Elx, i els de les diferents associacions locals que treballen amb determinació en cadascuna de les ciutats i els pobles del nostre sud, són els guardians de la frontera, la garantia de la continuïtat territorial de la llengua i la cultura, i d'un projecte de país modern alhora que es reconeix en la història i mira a Europa i al futur.

Lluís Rodríguez, secretari de l'AC Socarrats llegint l'acta del Premi Socarrat Major 2019

Aquest Socarrat 2019 és un reconeixement a la tasca dels guardians, i un toc d'atenció a la resta de valencians i valencianes perquè siguem conscients del que ens juguem en aquelles comarques.

Enhorabona a Socarrats per recordar-nos-ho amb la decisió del Socarrat 2019, i sobretot enhorabona a El Tempir pel seu treball i per ser-hi, allà on més fa falta. Que aquest reconeixement serveixa perquè el sud recobre el protagonisme que li pertoca en el procés de construcció del nostre país.

Moltes gràcies

Discurs del president de l'Associació Cívica per la Llengua El Tempir, Josep Enric Escribano

Bona nit!

Si haguera de triar un vocable que definira hui l'estat d'ànim de la Junta Directiva d'El Tempir, considere que el més encertat seria *felicitat*. Amb la concessió del Premi Socarrat Major 2019 a El Tempir, el sud entra a la Plana. És a dir, avancem.

Efectivament, avancem perquè el reconeixement que hui se'ns atorga significa que les nostres propostes de ser, de fer, d'actuar i de repensar el sud i el país arriben a altres punts de la geografia valenciana més enllà del cap i casal, i que són rebudes amb simpatia i complicitat. En altres paraules, a poc a poc, aquells que conformeu el nostre nord geogràfic veieu amb una mica més de claredat un territori que encara navega, però no amb la intensitat del passat, en la nebulositat d'una valencianitat sospitosa, difusa i defectiva, encara que també tremendament reactiva i d'una fidelitat a la terra –i, per extensió, al país– indestructible. Heu d'entendre que a la perifèria és on es donen les actituds més fermes a favor del valencià i les més reaccionàriament valencianòfobes quan saps que ets terra de frontera lingüística, de la qual et sents orgullós.

Arribar fins aquí ha suposat un camí tenaç i complex de vint-i-cinc anys d'activitat incessant quan més de quaranta persones van decidir constituir El Tempir l'any 1993. Sense aquestes persones no s'entendria el paper clau que la ciutat d'Elx ha jugat en la història contemporània del País Valencià. Alguns d'aquests van formar part del naixement

Josep Enric Escribano, president d'El Tempir, llegint el seu discurs

de grups importantíssims de folk de l'època com l'Esbart Elx Folk o el Grup Il·licità de Folk. Altres impulsaren el Congrés de Cultura Catalana a Elx, les trobades de poesia i protagonitzaren les mobilitzacions de finals dels setanta fent que les noves proclames corregueren amb força per les terres del Vinalopó i del Baix Segura. Un tercer grup format per mestres i professors es dedicà a la introducció del valencià a l'ensenyament de la mà del pla experimental de l'exconseller i advocat il·licità Josep Lluís Barceló (que va estar cridat a ser el primer president d'El Tempir, però que, per problemes de salut, no ho va ser) i a la constitució del Moviment de Renovació Pedagògica de les Terres del Sud. Cal ressaltar que aquest grup de mestres, al capdavant del qual es trobava Tudi Torró, aconseguiren que Elx fora pionera a tot el país en l'aplicació de la immersió lingüística a les escoles infantils municipals, una experiència que després s'exportaria i es difondria a la resta del país. De fet, són ells els que organitzaren la I Festa de la Primavera, una festa per la llengua amb multitud de tallers a fi de promoure l'escola en valencià. Sens dubte, la Festa de la Primavera fou l'avantsala del que més tard es coneixerien com les trobades d'escoles valencianes.

Fermí Font, president de Socarrats

I, finalment, com a exemple del compromís d'aquesta gent amb el sud, alguns d'ells foren el primers professors de valencià a Guardamar del Segura i a Algorfa, al bell mig de l'horta d'Oriola. Com veieu, El Tempir és l'hereu i el dipositari d'un llegat del qual se sent molt honrat i orgullós; això sí, un llegat que entronca amb el valencianisme republicà de la dècada dels trenta, de la mà de la figura d'Antoni Bru i, més tard, de Josep Maraldés.

A partir d'aquí, com molt bé algú de vosaltres sabeu si ens seguïu per les xarxes socials, ha estat una faena ininterrompuda, pacient, silenciosa en alguns casos, complicada en altres..., però sempre feta amb il·lusió i amb l'objectiu de millorar-la cada dia i de posar-la al servei del nostre poble. El nostre és un projecte inclusiu, integrador, propositiu i resilient. Ho és perquè necessitem comprendre i entendre l'altre en un territori que ha crescut poblacionalment d'una manera desmesurada. Això fa que quatre de les set ciutats valencianes més poblades del nostre país siguin al sud: Alacant, Elx, Torrevella i Oriola. Aquesta és una dada que, d'una banda, tots els valencians (sobretot «la resta» de valencians) haurien de tenir ben present, perquè som l'altre pol del país, fins i tot econòmicament: permeteu-me que us diga que Elx és la capital industrial de tota la província per volum de patents i dissenys, la més productiva en propietat industrial i en termes de productivitat. D'una altra banda, aquesta dada poblacional fa que El Tempir sempre actue des del respecte per les singularitats lingüístiques i culturals del Baix Segura i d'altres illots lingüístics –com, per exemple, Villena– en el nostre afany per la cohesió social. Per a nosaltres, aquestes terres han de complir un paper de pont com a terres de transició entre la cultura castellanomurciana i la castellanomanxega, per un costat, i la valenciana, per un altre. De fet, poden arribar a ser uns magnífics ambaixadors de la cultura valenciana davant la resta de pobles de la península.

Explicat el nostre origen i comentades les directrius que guien les nostres actuacions, ens adrecem a vosaltres, companys de l'entitat cultural Socarrats, per a dir-vos que heu de ser conscients que el vostre guardó és el reconeixement de la zona de la Plana cap al sud, cosa que ens satisfà considerablement. I per què ho interpretem així? Perquè és la manera

Albert Membrado, a la dolçaina, i José Salmerón, al tabal

més palpable de demostrar que les distàncies geogràfiques i els prejudicis territorials no són una barrera infranquejable. Junts, la Plana i el nord (Maestrat), conjuntament amb el sud, fem país des de la resistència més absoluta, l'estoïcisme més plausible i l'adaptació a les circumstàncies, però des de la germanor més ferma. Ho diem sobretot davant un cap i casal i comarques del voltant que sociològicament encara continuen sent autistes a les realitats perifèriques. Deia Joan Fuster que «en el fons, això de ser *perifèric* no deixa de ser un avantatge, en la geografia intel·lectual catalana (canviem ací el qualificatiu de catalana per valenciana): ho veus tot d'una *altra* perspectiva. De vegades davant l'espectacle *central*, te'n rius; de vegades, estàs a punt de plorar».

Al sud, en la seua doble condició perifèrica (ho som respecte al cap i casal, però també respecte a la capital cultural en la nostra llengua, Barcelona), el valencià és un factor primordial i bàsic en la identitat col·lectiva i territorial de les nostres comarques, perquè allí, si parles valencià, t'autoreferencies com a valencià. Però la valencianitat és plural i, per tant, pots ser valencià parlant en castellà. De fet, un d'Oriola no és menys valencià que un del Campello. Per tant, hem d'assajar vies que permeten fer viables que «ser alacantí és una manera de ser valencià» o «ser oriolà és la seua manera particular de ser valencià». Però, amb això, no n'hi ha prou. Hem de millorar les condicions de vida dels nostres conciutadans. Per a nosaltres, el valencianisme és un moviment emancipador i transformador de les condicions de vida dels nostres veïns, de manera que pague la pena ser valencià per a un torrevellenc o una eldenca. Ara bé, el valencianisme també ha de traure la nostra comunitat lingüística de la marginació i cohesionar les minories lingüístiques valencianoparlants en ciutats com Alacant i Elx, però també de València i Castelló. Una funció i l'altra del valencianisme no són incompatibles. En són una!

Entrevista a Vicent Marzá, conseller d'Educació, Investigació, Cultura i Esports

En altres paraules, amics socarrats, El Tempir aspira que s'acabe d'una vegada per totes amb la visió d'un sud anòmal en el conjunt del país. Ni volem que siga cap anomalia ni ser tractats com a tals. No hi ha futur per a aquest país que no passe pel sud. El país es juga al sud. Qualsevol projecte valencianista que aspire a liderar aquest país no ho pot fer sense el sud. El sud és un fre a les pulsions de construcció valencianista? Potser. Però, per què no pensem que podria ser una de les dues claus que obri tots els panys si juguem ben jugades les nostres cartes? L'altra clau és València ciutat, València exercint com a autèntic cap i casal de tots els valencians i València superant la seua fase d'autisme secular envers el sud. No demanem que València ens solucione els nostres problemes. Aquests, els hem de solucionar nosaltres, els del migjorn. Demanem que València acompanye en la solució, que facilite que la magnífica feina que la societat civil migjornenca realitza a favor de la llengua i la cultura obtinga els resultats esperats.

Els extrems d'aquest país, malgrat que partim de realitats ben diferents, ens entenem i ens compremem en els problemes que es deriven de la nostra condició de perifèrics respecte de València. Per tant, no es tracta d'anar en contra de..., sinó de construir colze a colze amb...; però de tu a tu, sobretot en el cas del sud, per pes demogràfic i econòmic. No volem un projecte que ens vinga donat des de..., sinó que puguem construir-lo també des d'uns extrems que hui es toquen, es miren, es parlen i traven complicitats. I això és l'esperança i l'avanç covat aquests anys en aquest país i que ningú us contarà en cap mitjà audiovisual, de moment, ni en paper. Això que us dic és la nostra raó de ser.

I un apunt final sobre la situació política actual. Assistim de manera desconcertada a l'aparició i consolidació d'un trident polític reaccionari que vol esborrar qualsevol diferència lingüística, cultural i nacional, i provocar una fractura social de magnituds incalculables, sobretot al nord dels Països Valencians i, de retruc, a la nostra terra. Per a ells, Espanya és Castella i la resta, terres conquerides, cosa que fa que siga impossible reformar aquest Estat amb una majoria progressista que ha comprat el discurs de la dreta. L'anticatalanisme no sols vol fracturar i impedir les relacions entre els territoris del nostre domini lingüístic. També busca incidir i agreujar la divisió entre valencians, separar-nos i utilitzar els prejudicis territorials per a erosionar el govern del Botànic i aprofundir en un major afebliment lingüístic i de consciència valenciana al sud al crit del greuge comparatiu, per exemple. Això exigeix, en la nostra opinió, una unitat estratègica, plural i transversal, dels partits progressistes i valencianistes, i de tota la societat civil valenciana. Això sí, unitat no ha de significar diluir la pluralitat d'entitats d'aquest país, que en constitueixen el nervi principal. La recepció de TV3 i IB3 a casa nostra, caminar cap a un sistema educatiu plurilingüitzador que no plurilingüe, l'establiment de la competència lingüística en la Llei de la funció pública valenciana, així com avançar en un marc legal de garanties per a viure plenament en valencià, són alguns dels reptes que no es poden defugir en una pròxima legislatura. O això o la delicada situació del valencià sobretot al sud, però també a altres parts del país (no hi ha paradisos lingüístics), s'agreujarà.

Ep! I no oblidem que cal posar punt final a l'exempció del valencià, si no volem perpetuar una oficialitat lingüística a doble velocitat (màxima per al castellà, deficitària per al valencià) que ens dessagna en cohesió social. Ai, quanta urgència nacional hi ha en aquest «ara o mai».

Grup de socs i sòcies de l'Associació Cultural Socarrats amb els premiats

Per a acabar, dues coses. La primera: volem agrair a Socarrats el guardó. Gràcies per mirar el sud d'una altra manera que no siga la condescendència amb què ens tracten de manera habitual. Socarrats i El Tempir tenim punts en comú. Entre aquests, haver fet 25 anys! Us felicitem pel vostre aniversari. Som ben coneixedors de la vostra tasca ben valuosa i exemplar, estem ben contents de caminar amb vosaltres en la construcció del nostre país. La segona: com sempre, volem compartir el premi amb totes les persones i els col·lectius de les terres migjornenques que treballen per recuperar-ne la dignitat. El premi també és d'ells, perquè són sud.

Moltes gràcies

5

● Domingo J. Font Pitarch

● Antoni Pitarch Font

L'EXPOSICIÓ ARTÍSTICA DE 1932

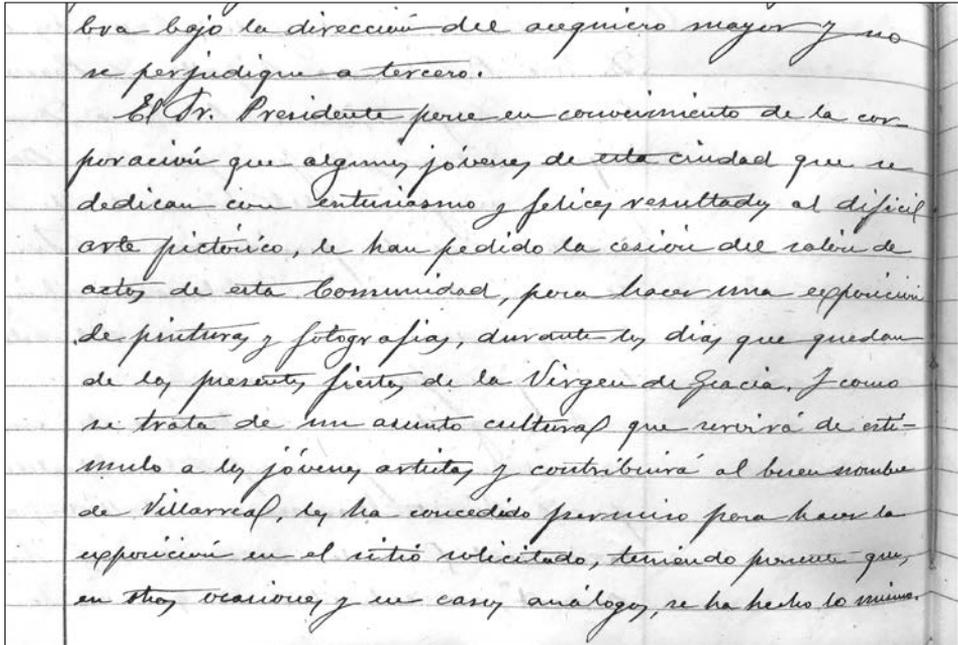
■ L'exposició artística de 1932

L'exposició artística de 1932

«Visca el poble fundat pel rei En Jaume
i que es banya en les aigües del Millars.
Visca el poble, feliç bressol d'artistes,
sepulcre d'un gran sant.»

Francisco Moreno Gil
(*Himne a Vila-real*)

«Al setembre, les festes de la Mare de Déu de Gràcia discorregueren amb total normalitat, però aquesta vegada van incloure una destacada novetat: una exposició de quadres i fotos al saló del Sindicat de Regs, on vint-i-quatre artistes locals van exposar quasi un centenar d'obres».¹ Aquesta referència en una publicació pròpia ens va portar a capbussejar-nos pels arxius del Sindicat de Regs de Vila-real que, precisament aquest 2019, celebra el 150é aniversari de la creació de l'entitat:

Manuscrit original

¹ FONT PITARCH, Domingo i PITARCH FONT, Antoni. *Vila-real al temps de la República (1931-1936)*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2006, p. 51.

El Sr. Presidente puso en conocimiento de la corporación que algunos jóvenes de esta ciudad que se dedican con entusiasmo y felices resultados al difícil arte pictórico, le han pedido la cesión del salón de actos de esta Comunidad, para hacer una exposición de pinturas y fotografías, durante los días que quedan de las presentes fiestas de la Virgen de Gracia. Y como se trata de un asunto cultural que servirá de estímulo a los jóvenes artistas y contribuirá al buen nombre de Villarreal, les ha concedido permiso para hacer la exposición en el sitio solicitado, teniendo presente que en otras ocasiones y en casos análogos, se ha hecho lo mismo [sic].²

L'acta està redactada per l'aleshores ja veterà secretari de l'entitat Francisco Moreno Gil (1868-1934), autor de la lletra de l'*Himne a Vila-real* musicada pel gran compositor

Francisco Moreno Gil

vila-realenc José Goterris Sanmiguel, és a dir, el mestre Goterris (1876-1930). Quan fa referència a «algunos jóvenes de esta ciudad que se dedican con entusiasmo y felices resultados al difícil arte pictórico» escriu, entre d'altres, sobre Josep Gumbau o Juan Nicomedes (tots dos de vint-i-quatre anys) o Francisco Gimeno Barón, que estava a punt de complir els vint anys, és a dir, joves artistes que iniciaven una sòlida trajectòria que confirmarien al llarg dels anys i altres joves aficionats que compartien les inquietuds plàstiques amb altres activitats artístiques, com ara José Reig Nácher, popular actor de l'Agrupació Coral Els XIII, tots ells i totes elles, ja que les dones durant els anys trenta començaven a conquerir terreny també en l'àmbit cultural (Pilar Saurí, María i Conchita García, María de los Ríos, Maruja Amorós, María Ortells, etc.), amb el suport d'altres figures ja consagrades com el mateix José Ortells, escultor, pintor i artista complet.

² Acta de la Junta del Sindicat de Regs de Vila-real, corresponent al 6 de setembre de 1932. Caixa H16. Llibre 1. Actes anys 1931 i 1932.

El Sindicat de Regs

Potser era la primera vegada que s'organitzava a Vila-real una exposició conjunta de la flor i nata artística de la ciutat, cosa gens fàcil si tenim en compte que els egos sempre han existit i, a la vegada, ens dona a entendre no solament la humilitat personal dels més reconeguts, sinó també el tarannà liberal i, fins i tot, democràtic de les artistes i dels artistes de l'època que, lluny de xocar per temes ideològics o de protagonisme intel·lectual, van decidir unir forces amb la col·laboració de l'Ajuntament republicà i del Sindicat de Regs.

Si a la personalitat dels autors, afegim la qualitat cultural del contingut i la noblesa artística del continent, és a dir, del magnífic saló del Sindicat de Regs, l'èxit estava assegurat. Aquest saló és un edifici històric que data de final del segle XIX (1886), pensat per a la celebració de juntes i reunions però que, tot i la finalitat inicial, ja va ser usat als primers anys de vida per a la realització d'actes socials de tot tipus: des d'homenatges i

banquets fins a exposicions i esdeveniments culturals, fins i tot abans de passar per les mans del pintor vila-realenc Joan Bosch i Pons, que va ser l'encarregat de decorar-lo, amb un estil eclèctic entre el classicisme i el modernisme imperant (1913), amb al·legories relacionades amb les aigües del Millars i les temàtiques més adients, com ara el reg i l'agricultura en general. En total, 653 metres quadrats de pintura mural que són l'orgull dels síndics vila-realencs en el 150 aniversari de l'entitat.

Tot i que la Comissió de Festes de l'Ajuntament va assumir l'organització de la mostra artística, que completava l'habitual programa d'actes de les festes de la Mare de Déu de Gràcia (revetles, concerts de la Banda de Música, traques, bous, etc.), el veritable promotor de l'exposició va ser José Valls Monfort amb la intenció d'apropar l'art a tots els estrats socials de la ciutat. José Valls, valencià resident a Vila-real per motius laborals, es va convertir a partir de 1927 en un destacat dirigent del Centre Obrer, organitzant la Societat d'Obrers Metal·lúrgics, coordinant nombroses conferències de formació obrera o impulsant –juntament amb Pascual Vidal i Pascual Cabrera– l'escola vespertina per als fills dels treballadors, en la qual va exercir com a mestre auxiliar durant dos anys. A més, fou secretari del PSOE local des de 1929 i regidor de la minoria socialista a l'Ajuntament des de l'estiu de 1931.

L'exposició fou inaugurada el divendres 9 de setembre amb un acte senzill, amb la presència de l'Ajuntament, autoritats i artistes, a més d'un públic nombrós. Aquell mateix dia, José Valls va demanar al Ple³, i així ho va acordar la corporació municipal, que aquesta romanguera oberta fins al diumenge 18 de setembre per a facilitar l'assistència del major nombre de persones possible.

Inicialment, s'havia plantejat com una xicoteta mostra de pintura que s'exposaria a la sala d'actes del Sindicat de Regs, amablement cedida per l'entitat, i en la qual només participarien pintors i dibuixants de la ciutat. A pesar de la improvisació, van concórrer vint-i-dos artistes i més de

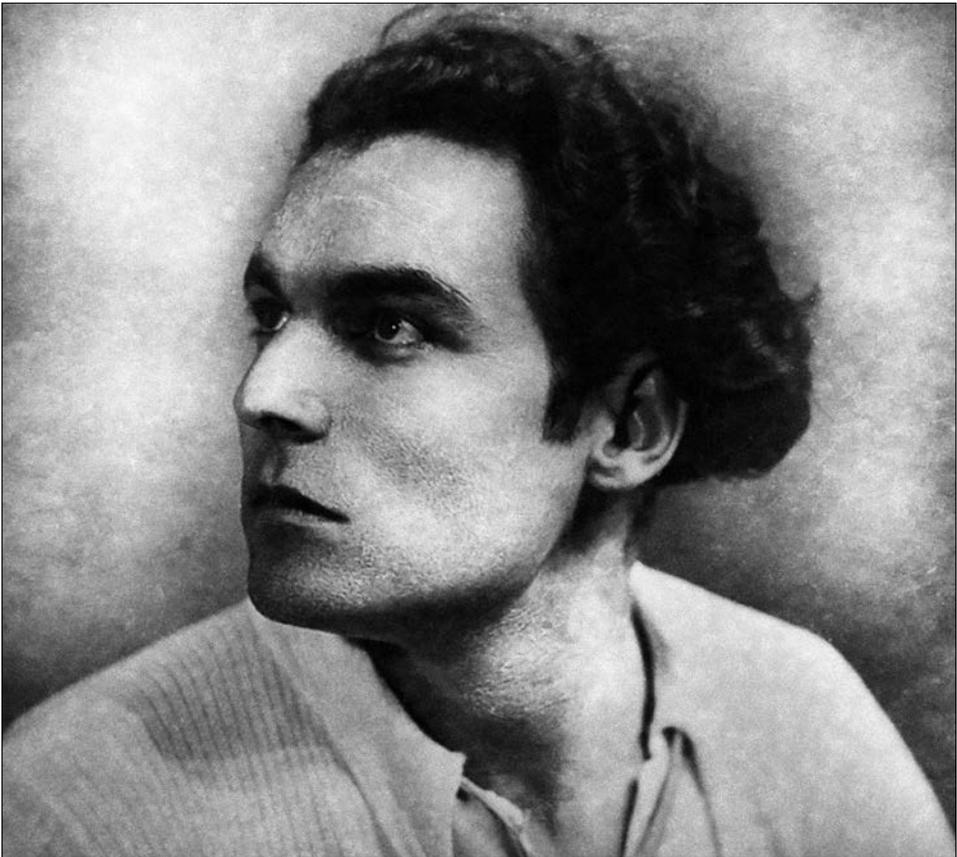

Alcalde de Vila-real, de Josep Gumbau Vidal

³ Sessió ordinària en segona convocatòria de 9 de setembre de 1932. Llibre d'actes de l'Ajuntament de 1932, p. 67-68. Arxiu Municipal de Vila-real.

vuitanta obres, i es va permetre també l'exhibició de peces escultòriques i de fotografies. Isabel Chust i Encarna Reverter, auxiliades per F. Gimeno Barón, Agustín Giner i Juan Nicomedes, s'encarregaren de la preparació i disposició del saló.

A partir de les notícies publicades en la premsa d'aleshores (*Heraldo de Castellón*, *Diario de Castellón* i *Semanario Villarreal*) es pot recrear el catàleg d'expositors. Així, Josep Gumbau Vidal presentava nou obres, set quadres i dos dibuixos, entre les quals figuraven *Preparant-se per a la festa*, presentada a l'Exposició Nacional, *Alcalde de Villarreal* (vegeu la il·lustració), *Efecte de llum*, *Retrat de la senyoreta Maria Amorós*, *Retrat de la germana asseguda al divan*, dues naturaleses mortes, *Dibuix de Víctor Fenollosa* i *Retrat de Bernardet*.

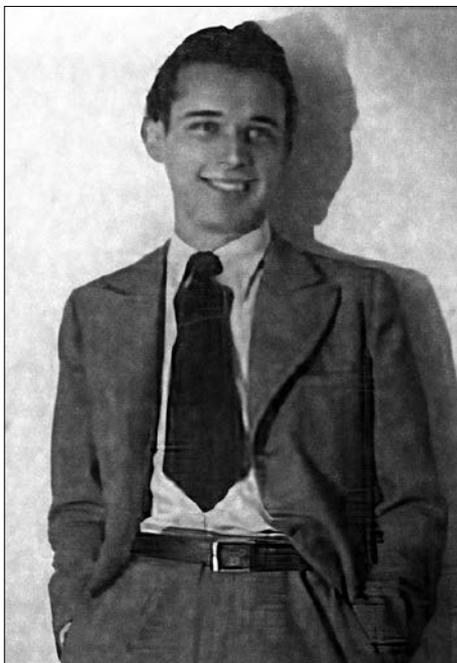
Josep Gumbau Vidal

Juan Nicomedes Carda resultava el més prolífic, perquè exposava setze obres que mostraven tota la seua evolució artística. Dotze quadres (entre els quals es trobaven el *Sant Pere d'Alcàntara*, el *Crist de l'Hospital*, un retrat i set paisatges), tres dibuixos i un gerro decoratiu pintat per ell.

Francisco Gimeno Barón exhibia quinze obres en diferents tècniques i concepcions: vuit quadres (*Retrat de Luis Armiño*, *Retrat de José Goterris*, *Dona asseguda*, *Un home i un llibre* i quatre naturaleses mortes), dos dibuixos, tres gravats en fusta i un tapís a imitació de *La vendimia* de Francisco de Goya.

Agustín Giner Puerta, el miniaturista de l'exposició, presentava tres obres: un dibuix a ploma que destacava per una realització acurada i pacient, una humorística il·lustració en aquarel·la en la qual uns pollastres fugien d'un ratolí, i un quadre decoratiu a ploma.

José Reig Nácher, popularment conegut com Pepín per un personatge teatral que solia representar, exhibia dos esbossos (*Plaça Major* i *Església de Sant Pasqual*), un quadre pintat a l'oli (*El borratxo*, a imitació de l'obra de Diego Velázquez) i un tapís que representava la sagrada família cristiana.

Francisco Gimeno Barón

Rosendo Esteller exposava una aquarel·la, *Beethoven*, inspirada en un retrat de l'excepcional compositor musical i dos dibuixos a tinta, un sobre l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i l'altre sobre la plaça de Sant Pasqual.

Pilar Saurí Pesudo presentava quatre quadres: *Paisatge del Balneari de la Font d'en Segures*, *Far West* i dues naturaleses mortes.

María García aportava dos quadres: un de flors i una marina o representació de la mar. Exactament el mateix que Conchita García, una naturalesa morta i una marina.

María de los Ríos exhibia una marina en la tècnica del pastel, i María Ortells, dos dibuixos.

Maruja Amorós exposava un tapís, una caixa pirogravada i dos quadres que representaven sengles paisatges.

I, per a acabar l'apartat pictòric, Rosita García exhibia un plat repussat de motius senzills però ben treballats.

Tot i que en nombre inferior d'obres, també l'escultura estava present en l'exposició. D'aquesta manera, el guardonat escultor José Ortells López, que es trobava a la ciutat gaudint de les vacances estivals, participava amb un cap en bronze del mestre Bretón, que fou cedit molt amablement pels propietaris, la Societat Coral Els XIII.

L'escultor Pascual Amorós Vicent aportava una imatge de santa Teresa, un bust, dos esbossos prominents (un del sant sopar i un altre de l'altar del Crist de l'Hospital) i dos dibuixos d'altars.

Pasqual Rubert, proveïdor del Casino dels Caçadors, exhibia un bust en fang amb el qual s'autoretratava. Va sorprendre la semblança aconseguida, ja que l'autor, autodidacta, sense cap tipus de preparació acadèmica, l'havia modelat durant el seu temps lliure.

Julio Pascual Fuster Rubert presentava un bust de xiquet que destacava per la ingenuïtat que transmetia.

I José María Martínez aportava una figura daurada que representava un caçador assegut.

Finalment, també la fotografia va tenir la seua secció; d'aquesta manera, Josep Latorre i Pasqual Gumbau van aportar una imatge cadascun.

Pepito Calduch va exposar cinc artístiques i originals fotos de paisatges molt ben realitzades i Lícier Juan, professional de la càmera, hi va contribuir amb quatre fotografies molt estètiques sobre l'interior de l'església del Carme d'Onda, el poble de Xodos nevad, l'incendi del Bartolo i una darrera amb una àmfora i uns gerros.

Tot i que en un principi l'exposició no es plantejava com a concurs, es va organitzar un jurat, format per l'il·lustre escultor José Ortells López, l'imatger Pascual Amorós Vicent, l'escultor Josep Almela Moner, el fotògraf Lícier Juan i el també fotògraf professional i dibuixant Josep Serra Fortuño.

El divendres 16 de setembre, després de valorar les obres, el jurat va acordar concedir un premi de 125 pessetes a cadascun dels pintors pensionats per l'Ajuntament: Josep Gumbau, Francisco Gimeno Barón i Juan Nicomedes; un altre guardó de 75 pessetes al dibuixant Agustín

José Ortells López

Giner; una gratificació de 50 pessetes a cadascun dels pintors José Reig i Rosendo Esteller; dos premis de 25 pessetes per als escultors Julio P. Fuster i Pasqual Rubert; així com un artístic diploma a la resta de participants.

El diumenge 18 de setembre de 1932, l'exposició fou clausurada amb solemnitat per l'alcalde Manuel Usó Jarque que, davant dels nombrosos assistents i d'altres autoritats aplegades per a l'ocasió, va agrair la participació als artistes i els va obrir les portes a futures convocatòries, a més de comentar la possibilitat de crear una escola d'arts i oficis. Després es desplaçaren fins a la plaça de la República, a la casa consistorial, on el jurat fou obsequiat amb dolços, licors i havans. Durant la nit de dissabte, tots els participants ja s'havien reunit a l'Hotel España per a sopar i comentar l'èxit de l'exposició, tot brindant per la prosperitat artística i cultural de la ciutat.

La premsa va felicitar l'Ajuntament per la iniciativa, tot i que els diaris dretans van ometre el nom del promotor José Valls, però va haver-hi unanimitat a l'hora de destacar l'èxit de l'exposició. Només el *Semanario Villarreal* feia un retret per la imatge d'una dona nua en un quadre pictòric i considerava, d'acord amb el seu ideari ultracatòlic i conservador de l'època, que no s'hi havia d'haver exposat.

Pascual Mezquita Broch

6

REFERÈNDUMS FRANQUISTES A VILA-REAL

Cartell del referèndum franquista de 1966

Referèndums franquistes a Vila-real

Introducció

La intenció de l'article següent és analitzar les diferents formes de participació popular, mitjançant el mecanisme del sufragi, en el desenvolupament de l'Estat sota el règim franquista dins de l'àmbit geogràfic de Vila-real. Per a poder fer aquest estudi m'he centrat en els dos referèndums que es van fer durant el període de la dictadura franquista. Em fixaré en la mecànica electoral, l'existència o no de propaganda electoral diversa i l'existència de diferents possibilitats de vot, entre altres qüestions, per a esbrinar les característiques de les cites electorals sota el règim franquista.

Referèndum de 1947

La situació d'Espanya una vegada acabada la Segona Guerra Mundial era bastant delicada ja que va quedar aïllada internacionalment a causa de la seua estreta relació amb les potències feixistes i derrotades en la passada guerra, Alemanya i Itàlia, de les quals era deutora del triomf en la Guerra Civil (1936-1939) que havia portat al comandament de l'Estat al general Francisco Franco Bahamonde. Tampoc va ser admesa en l'ONU, és més, s'hi van portar diverses propostes per a debatre el futur del nou règim franquista i la relació que havien de tenir els països membres respecte del règim espanyol, resultat de les quals l'ONU va aprovar la Resolució de 12 de desembre de 1946 que confirmava el que era evident en aquells moments, que era un règim feixista que havia nascut amb l'ajuda de l'Alemanya nazi i de la Itàlia feixista, s'havia imposat per la força i havia enviat tropes (la División Azul) per a ajudar Hitler contra l'URSS, per la qual cosa recomanava als països membres trencar les relacions diplomàtiques amb Espanya i impedir-li l'entrada en l'ONU mentre no mostrara signes de constituir un govern sorgit de la voluntat popular.

Dins d'aquest context, davant la necessitat d'afluixar tant la pressió de les democràcies occidentals com la dels monàrquics i republicans a l'exili, que exigien, cadascun pel seu costat, el restabliment de la democràcia dins de les formes d'estat que representaven, el Govern convocà, per al diumenge 6 de juliol de l'any 1947, el referèndum per a donar el vistiplau a la Llei de successió a la direcció de l'Estat que havien aprovat les Corts el 7 de juny de 1947. Segons aquesta llei, Espanya es constituïa en regne i establia que el cap de l'Estat continuava sent Franco, el qual estaria assessorat per un Consell del Regne, i que

el mateix Franco nomenaria el seu successor amb el títol de rei; d'aquesta forma, s'obria la possibilitat del retorn de la monarquia borbònica. També establia que el referèndum es regiria pel Decret de 8 de maig de 1947, la qual cosa era una errada ja que les normes del referèndum van aparèixer en un decret de 8 de juny de 1947, i que les circumstàncies que no estigueren incloses en aquest es regirien per la Llei electoral de 8 d'agost de 1907.

De tota manera, tant els historiadors com els documents de l'època ens indiquen que la consulta electoral va estar marcada per la falta dels criteris mínims que la pogueren qualificar de neta i democràtica, com ara la falta d'una vertadera campanya electoral en què es compararen les dues opcions davant de la consulta de forma lliure i igual, i també de transparència en el procediment electoral o en els recomptes, i va predominar en els mitjans de comunicació, premsa, ràdio i cinema, el sectarisme envers l'opció afirmativa.

Així, un historiador molt allunyat de les posicions ideològiques d'esquerra com és Stanley Payne, ens diu:

La Ley de Sucesión se aprobó en las Cortes el 7 de junio y se fijó la celebración de un referéndum para el mes siguiente. Esto no suponía un gran peligro, desde el punto de vista del Gobierno, ya que en un sondeo realizado por la Delegación nacional de Provincias del Movimiento se comprobó que de las 50 provincias españolas solo dos, Vizcaya y Guipúzcoa, eran claramente enemigas del Régimen y otras seis eran dudosas. El 25 de junio, el BOE anunció –entre otras formas de persuasión– que se exigirían las cartillas de racionamiento para identificar a los votantes y que se sellarían en colegio electoral. En ese momento, ya estaba bastante claro que la presión diplomática internacional y la oposición interna no estaban obteniendo resultados. Tanto si apoyaban realmente al Régimen como si no, pocos españoles veían una alternativa factible, y después de la votación del 6 de julio el Gobierno anunció una abrumadora aprobación popular. Era un gran paso para el Régimen. No importaba cuáles fueran las cifras reales, se había creado una legitimidad teórica y un mecanismo de sucesión, y se había logrado sin hacer grandes concesiones.¹

Una altra opinió, d'un historiador de tendència diferent, almenys quan va escriure aquest llibre, és la de Ramón Tamames, que parlant del referèndum de 1947 el descriu de la manera següent:

El primero [referèndum] –1947– se hizo aún bajo el régimen de cuasi-terror político y de propagandismo de postguerra [...]. En el contexto explicitado, la ley de sucesión en la jefatura del Estado fue sometida a referéndum el 6 de julio de 1947. El resultado fue de 12.628.983 votos afirmativos y 643.501 negativos; se

¹ PAYNE, S. «El primer franquismo, 1939-1959». *Historia de España*. Madrid: Historia 16. Temas de hoy, vol. 28, 1997, p. 78.

declararon nulas 320.877 papeletas. La ley se aprobó por un 82% el 26 de julio de 1947.²

Per a citar també exemples d'estudis realitzats sobre el tema d'aquest referèndum fets sobre ciutats mitjanes com Vila-real, tenim el cas de Manresa, sobre la qual es diu el següent:

Los datos oficiales serían parecidos, aunque con una participación ligeramente inferior. Aparte de estos resultados, podremos ver en este apartado con qué razones el gobierno franquista estimulaba la participación, qué tipo de propaganda se hizo —por ejemplo, recordar el esperpento del "odio rojo"— y la implicación activa de la Alcaldía en todo este engranaje, incluyendo el recordatorio de la obligación de ir a votar, hecho que sería controlado "por los Agentes de la Autoridad".³

És també molt interessant l'estudi dels professors Roque Moreno i Francisco Sevillano⁴ en què parlen sobre els referèndums franquistes a la província d'Alacant. Sobre el referèndum de 1947, assenyalen que, abans de realitzar-lo, la Delegació General de Premsa va dictar unes consignes d'obligat compliment per tots els diaris i revistes, que va acatar el diari alacantí *Información*, que pertanyia a FET y de las JONS, per les quals es faria una campanya de premsa en la qual s'efectuaria un estudi de la Llei de successió per a ressaltar el caràcter del règim com un *regne catòlic, social i representatiu* que enllaçava amb la nostra tradició política, la creació de la llei com una iniciativa de Franco i no per pressió interna o externa, l'obligatorietat del vot per a tot bon espanyol per a defensar l'ordre i la religió i frenar el comunisme i mostrar les realitzacions fetes pel règim en diferents sectors de la societat. La participació electoral a la província d'Alacant va ultrapassar el 90%, encara que es pot diferenciar una major abstenció en els municipis industrials i de tradició esquerrana, com Alcoi (15,15%) o el mateix Alacant (7,09%), on també van ser més nombrosos els vots negatius. Segons ells, els resultats van ser manipulats abans, durant i després de la celebració del referèndum amb la intenció de legitimar el règim franquista.

També s'han conservat, en els arxius centrals de l'Administració, notes oficials reservades que des del Ministeri de la Governació s'enviaven a les autoritats locals i provincials per a gestionar l'escrutini del referèndum:

Por cada 10 papeletas que se examinen, sea cual sea el contenido, a ocho como mínimo se le atribuirá el Sí, a una o dos el NO. Por cada 20 o 25, se anunciará

² TAMAMES, R. *La República. La era de Franco*. Madrid: Alianza Editorial/Alfaguara, 1979, p. 450-452.

³ <http://www.memoria.cat/franquisme/es/content/el-referendum-de-la-ley-de-sucesion-6-7-1947>.

⁴ MORENO, R. i SEVILLANO, F. «La legitimación del franquismo: los plebiscitos de 1947 y 1966 en la provincia de Alicante». *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Contemporánea*, 1991-1992, núm. 8-9, p. 121-138.

en BLANCO [...]. Las actas habrán de estar redactadas y cumplimentadas con el resultado de la votación antes de la obertura del colegio electoral.

Instruccions confidencials de les meses electorals. Referèndum de 1947⁵

Per a comprendre millor el caràcter d'aquest referèndum i com es va portar endavant la manipulació electoral és interessant l'article dels professors José Antonio Miranda i Juan Francisco Pérez⁶ de la Universitat d'Alacant. Els autors plantegen que el referèndum va ser la forma de legitimar l'arribada al poder de Franco i maquillar-lo com si fora homologable als democràtics occidentals en un moment de forta pressió externa —de l'ONU i els països guanyadors de la Segona Guerra Mundial que consideraven Espanya com l'últim règim feixista—, i interna, materialitzada en l'acció guerrillera de les forces que donaven suport a la derrotada Segona República i els monàrquics seguidors de *don Joan*, fill d'Alfons XIII, que sospirava pel tron de son pare. Per a portar endavant aquesta idea es va fer i aprovar la Llei de successió que devia ser aprovada en referèndum. Aquest es realitzaria per sufragi universal (les dones podien votar) dels majors de 21 anys. Estaven obligats a votar tots els funcionaris, empleats o perceptors de fons públics, i pel que fa a la resta de la població, es recordava des de les instàncies oficials que la llei podia sancionar els que no participaren, pressió que es va incrementar pels rumors sobre possibles represàlies sobre els que s'abstingueren de votar. Els presidents eren escollits per associacions professionals, les delegacions del sindicat únic o els alcaldes. Un aspecte important que afavoria la manipulació era la possibilitat de votar en una secció distinta de la que li corresponia segons el cens electoral. Un any abans del referèndum, el Govern va fer un sondeig sobre la fidelitat al nou règim, els resultats del qual mostraven dubtes sobre un suport massiu i multitudinari al règim com el que Franco volia presentar a l'opinió pública. D'aquesta forma el Govern va actuar en diverses direccions, augmentant la intimidació sobre la població, reforçant la campanya de propaganda, el suport al sí de l'Església catòlica i, és clar, la prohibició de publicitat contrària a la Llei de successió o al referèndum. En el procés electoral, era el president de la mesa, minuciosament escollit i convenientment adoctrinat, el que dirigia la manipulació electoral, per exemple, comprovant la *lleialtat patriòtica* de la resta de components de la mesa electoral, cridant els suplantadors de votants poc abans de tancar el col·legi electoral, deixant votar a menors, deixant votar uns per altres, introduint vots fraudulents, obrint el sobre i canviant el vot si era negatiu o redactant les actes abans de la votació, recordant les tàctiques ja conegudes del caciquisme durant el període de la Restauració canovista de final del segle XIX i principis del segle XX.

⁵ Secció Governació (SG), carpeta 3.519. Arxiu General de l'Administració (AGA).

⁶ MIRANDA, J. A. i PÉREZ, J. F. «El franquismo intranquilo: la manipulación electoral en el referéndum de 1947», en TUSELL, J., GIL, J. i MONTERO, F. (dir.), *Estudios sobre la derecha española contemporánea*. Madrid: UNED, 1993, p. 597- 612.

Els resultats oficials d'aquest referèndum, realitzat sense les mínimes garanties democràtiques, van ser d'un 89% de participació (el vot era obligatori), amb un 93% de vots afirmatius, un 4,7% de negatius i un 2,3% en blanc o nuls.

Però, com es va desenvolupar aquest referèndum a Vila-real? En primer lloc, hem de dir que no existeix cap expedient específic a l'Arxiu Municipal que faci referència al referèndum. Sí que hi ha una sèrie d'oficis⁷ de la Junta Municipal del Cens Electoral en què el president d'aquest ens encomana a l'Ajuntament que faci públics, en el tauler d'anuncis de l'Ajuntament, els llocs de votació (14 de juny) i la relació dels presidents, adjunts i suplents que han estat designats a les diferents meses electorals (26 de juny). I s'ha acabat, no hem trobat res més a l'Arxiu Municipal sobre el referèndum de 1947, la qual cosa resulta estranya.

Curiosament, sí que existeix a l'Arxiu Provincial un document⁸ que parla del referèndum en l'àmbit provincial, provinent de l'antic Govern Civil de Castelló, però en aquest expedient, en el qual podem trobar carpetes individualitzades de la major part dels pobles de la província, no apareix la carpeta referent a Vila-real, cosa que ens dificulta l'anàlisi d'aquest referèndum en l'àmbit local, ja que en les carpetes esmentades apareixen les dades sobre el nombre de vots en cadascun dels col·legis electorals, així com els noms dels membres de les diferents meses electorals. En definitiva, només coneixem els resultats globals que podem trobar en les dades que tenim del Govern Civil així com les que apareixen en la premsa provincial.

Tal vegada el document més interessant de l'expedient que trobem a l'Arxiu Provincial és un en què apareix una relació de tots els pobles de la província, dividits pels districtes judicials, en la qual estan els resultats del referèndum i hi consten els vots positius, negatius, en blanc, total de votants, abstencions i el nombre de persones en el cens. És un resum dels resultats electorals a la província, però prompte trobem incoherències, com el cas de la capital, Castelló, on voten afirmativament 28.500 persones, voten no 2.481 i hi ha 1.057 vots en blanc, és a dir, en total si sumem les tres xifres han votat 32.038 persones; tanmateix, també es diu que l'abstenció suma 3.995 i per a rematar s'assegura que el cens de votants de la capital és de 31.648. Per tant, han votat 390 persones més de les que constaven en el cens, a més de quasi 4.000 abstencions que no sé d'on han eixit. En el segon full pareix que el funcionari deixa d'anotar el total de vots emesos perquè resulta complicat fer-lo quadrar amb el dels votants inscrits en el cens. En tota la província apareixen 18 casos similars al de Castelló (Benassal, Benicàssim, Torreblanca, Espadilla, Alfondeguilla, Borriana, Eslida, la Llosa, Navajas, Benicarló, Bejís, Benafer, El Toro, Jérica, Pavías, Sacañet, Torás i Villamalur) on, segons aquest document, en una població han votat més persones que les que té el cens electoral, i a les quals es pot

⁷ Document núm. 83/1947. Arxiu Municipal de Vila-real.

⁸ Caixa núm. 11.321. Referèndum de 1947. Arxiu Provincial de Castelló.

afegir una altra, Caudiel, on va votar el 100% del cens electoral. Segons el document esmentat, a la província de Castelló van votar afirmativament 193.200 persones (un 94,6% dels votants), 6.671 vots negatius i 4.277 vots en blanc, és dir, van votar un total de 204.148 persones (un 94,2% del cens), però, com en el cas de la capital, també s'anota una abstenció de 19.587 persones, la qual cosa fa un total de 223.735 persones mentre que el total de les persones del cens provincial, que el document manifesta, és de 216.799. L'explicació des de la legalitat, des de la llei franquista que regulava els mecanismes del referèndum, era la possibilitat d'efectuar el vot transeünt, és a dir, qualsevol persona d'Espanya que mostrara un document d'identitat, si volia el president de la mesa electoral on es presentava, podia votar en qualsevol mesa electoral del territori nacional⁹. De tota manera, aquest procediment facilitava enormement les possibilitats de manipulació dels resultats electorals en el sentit més convenient per al règim.

Fetes aquestes consideracions, ara veurem què conta el document sobre Vila-real. Per una banda, diu que van votar afirmativament 11.327 persones; no, 810, i en blanc o nuls, 475, és a dir, en total 12.612 persones. Per altra banda, es van abstenir de votar 1.481 d'un total de 14.093 persones que formaven el cens electoral. Pareix, per tant, que tot quadra, ja que les xifres tenen una coherència interna, per la qual cosa es dedueix que no va votar cap transeünt al segon municipi més poblat de la província, cosa sospitosa quan, com hem vist més amunt, a la província hi va haver una diferència d'uns 7.000 vots entre el cens electoral provincial i els vots emesos que la legalitat franquista podia explicar com vot de transeünts. Una segona font de les dades electorals és el portaveu del partit únic, Falange Española Tradicionalista y de las JONS, el diari *Mediterráneo*¹⁰, que porta les mateixes xifres que apareixen en el document del Govern Civil. En conclusió, amb les dades que tenim, a Vila-real el 89,8% dels que van votar ho van fer afirmativament i del cens electoral la participació es va situar en el 89,5%.

L'únic mitjà periodístic d'abast provincial, *Mediterráneo, diario de Falange Española Tradicionalista y de las JONS*, va fer un seguiment de tot el procés des de l'aprovació de la llei («Con clamoroso entusiasmo aprobaron las Cortes el proyecto de Ley de Sucesión por el que España se convierte en Reino Católico y Social. La sesión fué un continuo homenaje al Caudillo, cuyo nombre repitieron constantemente los procuradores en prueba de fervorosa adhesión»)¹¹, l'explicació de les normes per a la celebració del referèndum tot repetint les aparegudes en el BOE del 8 de juny de 1947¹², també va fer propaganda a favor del sí, apel·lant a la por i a les víctimes de la guerra passada, mostrant fotografies

⁹ Trobem aquesta norma en el punt segon de l'Ordre de 20-6-1947 que es pot consultar en el BOE de 25-6-1947.

¹⁰ Diari *Mediterráneo* del 8 de juliol de 1947.

¹¹ Diari *Mediterráneo* del 8 de juny de 1947.

¹² Diari *Mediterráneo* del 10 de juny de 1947.

de desfilades de milicians i milicianes durant la Guerra Civil, encapçalades amb el títol de «Los abstencionistas y los del NO»¹³, de les demandes monetàries dels ajuntaments del Front Popular¹⁴ o d'una xiqueta morta encapçalada amb el títol «¿Quiénes y por qué asesinaron a nuestros mártires?»¹⁵, article que, seguit d'un llistat de persones assassinades durant la Guerra Civil acabava de la manera següent:

¿Quién los asesinó? ¿Por qué los asesinaron? Sus nombres dirán mucho a los castellanenses. Su recuerdo imperecedero, el crimen que con ellos se cometió a voleo, por puro placer de matar, solo es preciso que mueva a escribir una palabra: Sí.

El diari *Mediterráneo* també aporta paperetes per a votar en el referèndum¹⁶, dona informació sobre el límit per a donar-se d'alta en el cens¹⁷, també mostra les recomanacions de l'Església catòlica a favor del sí¹⁸ i en diversos exemplars redacta un bon grapat d'editorials, en primera plana, sobre la necessitat de votar sí i donar suport al règim. Per tant, per no ser repetitius, durant el mes que va passar entre l'aprovació de la Llei de successió i el referèndum abunden els articles, en el diari esmentat, de suport al règim i al vot afirmatiu i no apareix mai, en positiu, cap referència a l'abstenció o al no, ni cap argumentació per a defensar el vot negatiu o l'abstenció, en una línia molt semblant a la que hem vist abans per al diari *Información* d'Alacant i que obeïa a les directrius que provenien des de les altes instàncies polítiques del règim franquista.

Per a acabar, ens hem de preguntar quin era el context socioeconòmic en què es trobava Vila-real quan es va produir la campanya del referèndum. És evident que en un article de reduïdes dimensions no es pot fer un estudi en profunditat, però crec que paga la pena fer-ne dos cèntims i, almenys, apuntar dues qüestions. La primera és que Vila-real, juntament amb la Plana i la resta del país, havia sofrit l'any anterior, al gener de 1946, l'impacte brutal d'una gelada que afectarà greument el cultiu dels cítrics i que provocarà un canvi en el sistema de creació de riquesa al poble en ocasionar l'aparició de les primeres fàbriques de taulellets. Per una altra banda, el record de la Guerra Civil passada, acabada fa vuit anys, està present encara tant en el bàndol guanyador, com hem vist més amunt, i es fa servir per a mobilitzar la població per al referèndum, però també, evidentment de forma menys visible, en el bàndol dels derrotats, que seguia patint la duríssima repressió del règim com demostra el fet que al mes de novembre de

¹³ Diari *Mediterráneo* del 2 de juliol de 1947.

¹⁴ Diari *Mediterráneo* del 14 de juny de 1947.

¹⁵ Diari *Mediterráneo* del 8 de juliol de 1947.

¹⁶ Diari *Mediterráneo* del 2 de juliol de 1947 i del 5 de juliol de 1947.

¹⁷ Diari *Mediterráneo* del 8 de juliol de 1947.

¹⁸ Diari *Mediterráneo* del 8 de juliol de 1947.

1947 encara s'executarà, relacionat amb la repressió política, un veí de Vila-real, o també l'existència al poble d'una llista amb un centenar de persones que, juntament amb les seues respectives famílies, estaven considerades com a desafectes al règim i, per tant, havien de ser vigilades constantment per les forces de seguretat.

Referèndum de 1966

Els anys seixanta van suposar, per a Espanya, un període de fort creixement econòmic, després d'un llarg període d'estancament econòmic —els anys quaranta i cinquanta—, marcat per les ferides provocades per la Guerra Civil i la política econòmica autàrquica que van submergir la societat espanyola en la fam, la misèria, les malalties i l'endarreriment. En els cercles historiogràfics i d'opinió neofranquista s'ha volgut vendre l'expansió econòmica i social dels anys seixanta com el gran èxit del franquisme i, en conseqüència, el preàmbul necessari per a l'arribada de la democràcia. Tanmateix, en l'actualitat, la major part dels historiadors consideren que aquest període expansiu dels seixanta no té el seu origen en les mesures econòmiques introduïdes pels governs franquistes sinó, més prompte, a saber aprofitar, d'alguna forma, l'arribada a Europa d'una onada de prosperitat al voltant de la creació de la Comunitat Econòmica Europea i d'un immens mercat consumidor i inversor, que els baixos preus espanyols faran molt atractiu. En paral·lel, no s'ha de menysprear l'efecte doble de la forta emigració espanyola cap a Europa, França, Suïssa i Alemanya sobretot, que provocarà, per una banda, alleugerar tensions socials a Espanya i allunyar una quantitat de població amb un escàs futur laboral, mentre que, per altra banda, aportarà al sistema financer espanyol les divises enviades pels treballadors emigrats a les llars dels familiars a Espanya. Finalment, tampoc hem de menysprear, per a explicar aquesta etapa expansiva tant des del punt de vista econòmic com social i cultural, l'arribada de milions de turistes a Espanya amb els seus diners, però també amb les seues modes i idees.

La sensació de millora econòmica va provocar que la persona que dirigia el Govern i el grup que la va portar endavant, l'almirall Carrero Blanco i els tecnòcrates lligats a l'Opus Dei, van veure incrementat el seu poder i la influència, cada vegada major, sobre el *generalíssim* Francisco Franco. De la mà dels èxits econòmics va venir la necessitat d'una modernització de la maquinària política del franquisme, encara que sense canviar l'essència dictatorial d'aquest. Així, els delictes contra l'Estat, de caràcter polític, deixaven la jurisdicció militar i es va crear, el 1963, el Tribunal d'Ordre Públic (TOP); dins del sector sociolaboral, es va aprovar una llei de la Seguretat Social (1967) que ampliava la cobertura a càrrec de l'Estat, i es va intentar donar una sensació de major diversitat en les eleccions al sindicat vertical que provocà l'accés de representants d'oposició al règim. El jove falangista i nou ministre, Manuel Fraga Iribarne, va impulsar una llei de premsa

(1966), pretesament més oberta encara que no ho era. També es va impulsar una llei de llibertat religiosa (1967) i una llei de representació familiar, que permetia l'elecció dels procuradors del terç familiar a les Corts. Però la que interessa en aquest treball és la Llei orgànica de l'Estat que serà aprovada el 1967 després de consultar a la nació la seua aprovació en el referèndum que estudiarem celebrat el desembre de 1966. Aquesta llei volia ser la culminació de l'estructura institucional del franquisme, eliminant les reminiscències feixistes i la beateria, consolidant la monarquia com a sistema polític i lligant el futur posterior a la mort del dictador dins de les estructures autoritàries del franquisme; és a dir, Franco volia deixar-ho tot nugat i ben nugat.

Tot açò no es va fer sense que l'oposició mostrara el seu refús, com podem veure en una nota de la Unión de Fuerzas Democráticas des de París, davant de la perspectiva de la convocatòria del referèndum, en la qual el desqualificaven:

Y en similares términos se volverá a expresar en 1966 al rechazar los intentos «institucionalizadores» que acaban de ser aprobados por un pseudo-Parlamento servil y denunciar la simulación democrática del anunciado referéndum sobre la Ley Orgánica del Estado.¹⁹

També el Partit Comunista s'expressava amb paraules similars en parlar de «farsa del 14 de desembre»²⁰ quan parlava del referèndum esmentat.

El professor Santos Juliá ens explica amb claredat el contingut de la Llei orgànica de l'Estat i les seues implicacions, sobretot en el sentit d'una pugna entre diversos sectors del règim, entre els tecnòcrates i els falangistes.

Este Movimiento remozado pretendía contrarrestar el creciente poder de la facción tecnoautoritaria que con la Ley Orgánica del Estado culminaba el largo empeño de institucionalización del régimen modificando algunos artículos de las anteriores Leyes Fundamentales, suprimiendo léxico fascista y teología católica, y regulando las funciones y atribuciones de los distintos órganos del Estado y sus relaciones mutuas. Franco la presentó a las Cortes afirmando que entrañaba una amplia democratización del proceso político y poniendo en guardia a los españoles contra sus "demonios familiares", y la promulgó en virtud de la facultad legislativa que le conferían las leyes de 30 de enero de 1938 y de 8 de agosto de 1939, ratificadas expresamente por la nueva ley, que fue sometida a referéndum el 14 de diciembre de 1966, cuando votar Sí era Votar Paz, Votar Franco. España desaparecía del texto como "unidad de destino en lo universal" y el Estado español, constituido en

¹⁹ Nota de la Unión de Fuerzas Democráticas, París, abril de 1966. En JULIÁ, Santos, *Transición. Historia de una política española 1937-2017*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2017, p. 303. Per a veure la creació de la UFD, es pot consultar la pàgina 276-277 d'aquesta obra.

²⁰ JULIÁ, Santos. *Transición...*, p. 327-328.

Reino, ya no se definía como Monarquía católica, social y representativa, sino como "suprema institución de la comunidad nacional", pero, aunque nada se estableciera con relación con el Movimiento Nacional y sus instituciones, los Principios del Movimiento mantenían su condición permanente e inalterable. La Ley Orgánica del Estado, con su énfasis en la Administración, despertó en sus autores la ilusión de haber construido, más allá de la arcaica democracia liberal, el Estado del futuro, el Estado de Derecho... administrativo. A esta ley respondieron los jefes del Movimiento con una Ley Orgánica del Movimiento y de su Consejo Nacional, que sería promulgada un año después, en junio de 1967. Las espadas seguían, pues, en alto...²¹

Referèndum del 14 de desembre de 1966 sobre la Llei orgànica de l'Estat (foto cedida per l'AMVr)

Una altra visió, des del punt de vista dels historiadors, ens la proporciona el professor Ramón Tamames, que ens aporta les dades oficials de participació.

La cuarta y última fase se abriría en 1966, con la publicación de la Ley Orgánica del Estado (LOE), que además de introducir nuevos elementos institucionalizadores llevó a cabo la función de coordinar todo el cuerpo de textos legales anteriores, depurándolos de algunas de sus típicas connotaciones totalitarias, dándoles un sentido de unidad. A pesar de lo cual no se decidió la reelaboración de un texto único. No sólo por rehuir oficialmente el término de constitución, sino también por dejar franca la vía a nuevas manifestaciones legislativas en el proceso que se dio en llamar de "constitución española abierta". El 22 de noviembre de 1966, al

²¹ JULIÀ, Santos. *Transición...*, p. 313.

cumplirse treinta años de su exaltación a la jefatura del Estado y previo su discurso conmemorativo de esta efemérides, Franco presentó a las Cortes el proyecto de Ley Orgánica del Estado. Sin discusión, fue sometida a referéndum el siguiente 14 de diciembre, con el resultado de un 85,50% de participación del cuerpo electoral y un 85,86% de síes de los votos emitidos. La ley, tras el recuento definitivo del referéndum, fue publicada el 10 de enero de 1967. Las novedades más importantes que introdujo la LOE podemos resumirlas como sigue: a) Separación de los cargos del jefe de Estado y de presidente de gobierno [...]. b) La plena inserción de las fuerzas armadas dentro del sistema constitucional español como garantes de la integridad territorial, la seguridad nacional, "y la defensa del orden constitucional" [...]. c) La posibilidad de creación de "asociaciones de acción política" como término medio entre el uniformismo y el pluripartidismo [...]. d) El establecimiento del recurso de contrafuero [...]²².

El mateix professor Tamames també ens aporta una caracterització dels mecanismes amb els quals es portarà endavant aquest referèndum.

El segundo [referèndum es va produir] en una especie de euforia desarrollista, en la que el entonces ministro de Información y Turismo, señor Fraga –"el autor del referèndum"– alcanzó cotas de triunfalismo nunca igualadas. En Radio Nacional llegó a decirse que en algunos pueblos había votado "más del 100 por cien del censo".²³

Pel que fa a Vila-real, ara sí que disposem d'una carpeta²⁴ més completa que ens aporta dades per a estudiar com es va realitzar el referèndum al nostre poble. En la documentació municipal apareix, en primer lloc, el calendari i el procediment que havia de regir tot el procés electoral i que envia el governador civil amb data 26 de novembre de 1966. Després, el mateix governador civil, amb data del 29 de novembre de 1966, també envia una sèrie de consignes, denominades *Circular sobre principios de orientación y ambientación del referèndum*, que havien d'orientar les autoritats municipals sobre el que significava la Llei orgànica de l'Estat i la importància de la seua aprovació per una majoria rotunda. La mateixa autoritat provincial, a partir de l'1 de desembre, indica a l'Ajuntament que, amb vista a l'allau de votants, faça previsió d'un nombre adient d'urnes. El dia 5 de desembre, també notifica a l'Ajuntament que està previst un servei d'ambulàncies amb acompanyants de la Secció Femenina, fins i tot demana un llistat de cotxes particulars per a completar el servei si fora necessari, per a portar a votar les persones impedides o de mobilitat reduïda.

²² TAMAMES, Ramón. *La República. La era de Franco*. Madrid: Alianza/Alfaguara, 1979, p. 455-456.

²³ TAMAMES, Ramón. *La República...*, p. 450-451.

²⁴ Document 78/1966. Arxiu Municipal de Vila-real.

També apareixen en la documentació uns fulls sense signatura, que en la meua opinió provenen també de Governació Civil, en els quals es fa un recull d'eslògans, que és una mena d'argumentari a favor del sí al referèndum i que paga la pena copiar perquè reproduïxen la justificació ideològica del mateix referèndum. Està estructurat en dues frases, la primera és una proposta descriptiva de l'actualitat des del punt de vista de la dictadura, que, sols una vegada, inclou un matís crític, i la segona és la resposta positiva i justificació del vot afirmatiu.

Tus hijos pequeños han nacido en la paz de la España de hoy.

Vota SÍ en el Referéndum y como un seguro para su paz en el futuro.

Tus hijos mayores tal vez discuten el mérito del bienestar que les rodea.

Vota SÍ en el Referéndum y garantizales ese bienestar para un futuro en el que ellos podrán mejorarlo.

España te ha dado la Paz y la posibilidad de bienestar que con tu esfuerzo has ganado para los tuyos.

Ofréceles también, ahora con un SÍ en el Referéndum, la seguridad de que el bienestar de hoy lo disfrutarán en el futuro.

Todos los españoles queremos que el presente actual de la Patria sea plataforma para un futuro todavía mejor.

Para eso vota SÍ en el Referéndum que nos da la ocasión de garantizar la continuidad en el camino actual.

La España de hoy es la que ha de forjar la España de mañana.

Con tu SÍ en el Referéndum contribuyes a que esa España sea continuación que supere incluso a la realidad actual.

Diecisiete millones de extranjeros han venido a disfrutar del bienestar de España.

Vota SÍ en el Referéndum para garantizar que disfrutarán de ella los millones de españoles de generaciones futuras.

España es diferente, no hay duda, porque España hoy es Paz, tranquilidad, fraterno bienestar.

Para que España siga siendo así el futuro depende de que votes SÍ en el Referéndum.

Una España envidiada del mundo por su milagrosa Paz, tiene en el Referéndum la ocasión de garantizar lo que todos alaban de ella.

Vota SÍ, que es votar por la futura Paz de España.

El milagro español está ante nuestros ojos.

Votando SÍ en el Referéndum haremos posible que esté también ante los ojos de quienes vivan la España del futuro.

¡Si España siguiera así otros treinta años!

Eso que tú has pensado tantas veces y que es lo mejor que podemos desear para la Patria, puedes ayudar que sea realidad con tu SÍ en el Referéndum.

Treinta años de esfuerzos nos han dado la España de hoy.

Un voto con el SÍ de cada Español ha de garantizar para el futuro esta España que vivimos.

Estabilidad, progreso, desarrollo y bienestar son la gloria de nuestra España.

Vota SÍ para que España siga sin vacilaciones este camino en el porvenir.

Que España siga su rumbo actual es la gran preocupación de los españoles.

Todos podemos librarnos de ella votando SÍ en el Referéndum para garantizar la continuidad.

Una España en paz, con trabajo para todos, con mejor distribución de la riqueza cada día, es la que deseamos también en el porvenir.

Vota SÍ y contribuye a que esa España sea realidad más firme cada día.

Piensa en lo que es tu vida en la España de hoy, valora con sinceridad el bienestar de que disfrutas y las posibilidades que la Patria te ofrece.

Y Vota SÍ para asegurar en el futuro que España será todavía mejor.

Franco prometió que los españoles decidirían su futuro. El Referéndum es el cumplimiento de esa promesa del Caudillo.

Vota SÍ para decidir un gran futuro para España.

El Caudillo ha logrado dar Paz a España en la época más difícil para nuestra Patria, ahora somos los españoles quienes hemos de garantizar la paz de España en el porvenir.

Vota SÍ en el Referéndum para una España en Paz en el futuro.

La Paz de España es un bien que gozamos todos los españoles cada día por ello a todos nos corresponde y nos importa asegurarla.

Un SÍ en el Referéndum es tu contribución a esa Paz de España en el porvenir.

El Mundo en guerra no pudo conseguir arrastrar a España porque los españoles en torno a Franco lo impidieron.

Ahora, con Franco, nuestro SÍ en el Referéndum impedirá que nadie en el futuro ponga en peligro la Paz española.

Com es vot veure, el tema recurrent és el vot afirmatiu com a sinònim de la pau, estabilitat, benestar i permanència del règim de cara al futur.

És curiosa també una carta, amb data de 10 de desembre de 1966, del ministre secretari general del Movimiento d'aleshores, José Solís Ruiz, dirigida a l'alcalde, com a cap local del Movimiento, en la qual li recorda la fita transcendental que representa el vot afirmatiu al referèndum i el felicita per la seua tasca al capdavant dels assumptes municipals. En la mateixa línia, apareix una carta, amb data de 26 de novembre de 1966 encara que rebuda el 3 de desembre de 1966, de Manuel Fraga Iribarne, com a ministre d'Informació i Turisme, encara que afegint l'enviament de cartells relatius al referèndum perquè foren situats als llocs més visibles del poble.

La Junta Provincial del Referèndum, dependent del Govern Civil, també va enviar a l'Ajuntament material propagandístic variat com són octavetes, autoadhesius, retrats del dictador, cartells, fullets, suplementos o separates de premsa amb el discurs del dictador a les Corts i la llei orgànica, a més d'altaveus muntats dalt de taxis que es desplaçaren per la província.

Fins i tot una institució privada com la Cooperativa Catòlica Agrària i Caixa Rural de Crèdit de Vila-real, va fer propaganda a favor del sí al referèndum enviant als seus socis les paperetes del sí i una circular amb el lema «Ante el Referèndum», en la qual, després de fer una lloança de la figura del dictador i de la llei que presenta, apel·la encara a la por de la passada Guerra Civil i, fins i tot, a la fal·làcia de la tasca del general Franco com a salvador de la pàtria davant de l'amenaça de les tropes de Hitler, i remarca diverses vegades que votar sí significa el manteniment de la pau i, en conseqüència, el contrari és el caos i la guerra.

És a dir, tota la propaganda referida al referèndum que he pogut trobar és sempre favorable al sí. No he trobat cap referència en qualsevol mitjà, que estiguera dins de la legalitat d'aleshores, que faça referència a la possibilitat de defensar el vot negatiu o l'abstenció.

L'Ajuntament comença, per la seua banda, a posar en funcionament l'aparell burocràtic per a portar endavant la cita electoral. L'1 de desembre envia a la Junta del Cens Electoral la relació de possibles candidats a presidents i adjunts de mesa i, després, els noms dels presidents, adjunts i suplents de les diferents meses electorals, així com els delegats de l'Administració en les diferents meses. Des del Govern Civil s'envia la normativa, rebuda a l'Ajuntament el 10 de desembre de 1966, sobre les assignacions per a menjar dels membres de les meses, presidents, adjunts i interventors, fins a un màxim de 5 persones, que se situa en 150 pessetes per persona, per la qual cosa si Vila-real tenia 20 meses electorals i cadascuna estava formada per 5 persones, la despesa per aquest concepte se situava en 15.000 pessetes. Coneixem també una relació de la resta de despeses que va ocasionar a l'Ajuntament la celebració del referèndum: llogar un cotxe, 700 ptes.; vuit traques i una mascletà, 1.966,08 ptes.; menjar per a la Junta del Cens i altres, 1.828 ptes.; pastes, 128 ptes.; servei de megafonia, 1.200 ptes.; ordenament, confecció i distribució

de sobres, apegar cartells, distribuir propaganda, arreglar els col·legis electorals i transportar taules, 4.350 ptes., i serveis de la impremta, 14.353 ptes. En total, les despeses de personal i material sumen unes 39.500 ptes.

Els resultats electorals del referèndum de 1966 sí que els podem conèixer distribuïts per districtes i meses, a més es conserva un document molt interessant, paregut al que vaig traure a la llum en el meu article sobre el referèndum de 1977 sobre la Llei de la reforma política²⁵, en què apareix documentat el ritme de la votació a les diferents hores del dia.

DISTRICTE TAULA	TOTAL VOTANTS	VOTANTS A LES 12 H	VOTANTS A LES 15 H	VOTANTS A LES 18 H	VOTANTS FINALS
1/1	828	400	650	786	786
1/2	1.114	522	815	1.014	1.060
2/1	736	415	632	709	706
2/2	1.032	610	827	937	982
2/3	819	401	597	780	780
2/4	1.596	718	1.017	1.496	1.547
2/5	604	401	488	554	589
2/6	610	302	457	502	582
3/1	847	401	612	817	825
3/2	754	295	428	697	723
3/3	899	415	502	817	858
3/4	1.274	280	822	1.020	1.222
3/5	600	215	397	570	573
3/6	931	295	458	900	886
4/1	910	390	579	840	867
4/2	1.719	791	1.127	1.520	1.635
4/3	1.361	815	1.215	1.468	1.312
4/4	975	347	578	825	926
4/5	786	350	492	650	746
4/6	493	220	375	350	447
TOTAL	18.888	8.602	13.078	(17.252)	(18.052)
Transeünts	---	355	812	1.400	1.950

Font: Elaboració pròpia

A l'hora de fer una crítica sobre la versemblança de les dades hem de fixar-nos en la quantitat de xifres arrodonides al zero (9 vegades sobre 21) que tenim en els votants a les 18 hores, o

²⁵ MEZQUITA, Pascual. «La Transició a Vila-real: Les eleccions de juny de 1977». *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, núm. 20. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2018, p. 57-82.

a les 12 hores (5 vegades sobre 21), la repetició de xifres en una mateixa columna com 401 (tres vegades) a les 12 hores, el cas de la mesa primera del districte segon on trobem més votants a les 18 hores que al final de la votació o el nombre de votants de la mesa tercera del districte quart que balla entre 1.631 o 1.361 (em pareix que la xifra correcta és la segona), per la qual cosa a les 18 hores han votat 1.468 persones i a l'acabament de la votació han estat 1.312. Com podem saber si les xifres són reals o inventades? Dificil esbrinar-ho, però alguns detalls, com els comentats abans, així com el context polític en què ens situem no són referències positives per a determinar la fiabilitat de les dades.

Quant als resultats definitius, també els podem saber a través de diferents documents elaborats per l'Ajuntament de Vila-real, distribuïts segons els diferents districtes i meses, repartits els resultats entre els vots afirmatius, negatius, en blanc i nuls. Per a elaborar la taula següent he afegit els percentatges per a poder analitzar-los millor.

DISTRICTE TAULA	ELECTORS	VOTANTS	VOTANTS %	SÍ	SÍ %	NO	BLANC
1/1	828	786	94,9	773	98,3	4	9
1/2	1.114	1.060	95,2	1.047	98,8	9	4
2/1	736	706	95,9	701	99,3	3	2
2/2	1.032	982	95,2	975	99,3	3	4
2/3	819	780	95,2	774	99,2	3	3
2/4	1.596	1.547	96,9	1.538	99,4	4	5
2/5	604	589	97,5	585	99,3	3	1
2/6	610	582	95,4	578	99,3	3	1
3/1	847	825	97,4	820	99,4	3	2
3/2	754	723	95,9	720	99,6	2	1
3/3	899	858	95,4	851	99,2	3	4
3/4	1.274	1.222	95,9	1.213	99,3	5	4
3/5	600	573	95,5	563	98,3	6	4
3/6	931	886	95,2	880	99,3	1	5
4/1	910	867	95,3	865	99,8	1	1
4/2	1.719	1.635	95,1	1.622	99,2	5	8
4/3	1.361	1.312	96,4	1.307	99,6	0	5
4/4	975	926	95,0	917	99,0	6	3
4/5	786	746	94,9	740	99,2	2	4
4/6	493	447	90,7	444	99,3	0	3
TOTALS	18.888	18.052	95,6	17.913	99,2	66	73
Transeünts 1/1	---	1.733	---	1.721	99,3	6	6
Transeünts 4/4	---	117	---	117	100	0	0

Font: Elaboració pròpia

Sobre els resultats definitius cal remarcar alguns aspectes. El primer és la inexistència de vots nuls, cosa que em pareix molt dubtosa, si considerem que van votar més de divuit mil persones. Una segona característica important d'aquest referèndum, igual que l'anterior, és la possibilitat de votar dels transeünts en dos col·legis electorals; en aquest cas, van ser la mesa primera del districte primer, per a aquells del nucli de la població, i la mesa quarta del districte quart per al nucli de les Alqueries. Si els resultats afirmatius són espectaculars ja per si mateixos, ja que el total se situa en el 99,2%, els vots de transeünts en les dues meses no poden ser menys i se situen entre el 99 i el 100% de vots afirmatius. Tant la participació, que a Vila-real es va situar en el 95,6% (deu punts per damunt de la mitjana espanyola), com els vots afirmatius que ací es van situar fregant el 100% (tot superant en catorze punts la mitjana espanyola), ens mostren, per part de les autoritats locals, un grau elevat de cura per quedar bé davant de les autoritats superiors ja que semblants resultats, propers a la uniformitat perfecta d'opinió, són difícils de concebre en un electorat que es puga expressar de forma lliure. Així, es conserva un telegrama del governador civil, amb data 15 de desembre de 1966, que diu el següent: «Con motivo clamoroso éxito referéndum nacional en el que todos los españoles han dado pruebas de civismo, madurez política y fervorosa adhesión Francisco Franco caudillo de España, cúmpleme felicitaros a todos con un fuerte abrazo». En un altre telegrama, amb data 16 de desembre de 1966, el ministre de la Governació, el general Camilo Alonso Vega, es dirigeix al governador, que ho transmet als ajuntaments: «Reciba y transmita en actividades relacionadas con referéndum sobre Ley Orgánica Estado consiguiendo en esa provincia tan satisfactorios resultados en votación día de ayer que significa un renovado testimonio de adhesión y lealtad al jefe del estado». Finalment, un tercer telegrama enviat pel ministre secretari general del Movimiento, José Solís Ruiz, al governador civil i que aquest trasllada a les autoritats locals, s'expressa en la mateixa línia: «Al conocer rotunda adhesión pueblo español Ley Orgánica Estado ratificada con su unánime ejemplar presencia jornada referéndum evidenciando así firme voluntad continuidad y perfeccionamiento nuestras instituciones y sistema político, exprésote mi cordial felicitación que deseo haga extensivas mandos y camaradas esa provincia por el elevado espíritu de servicio demostrado en ocasión tan trascendental para el futuro de nuestra patria». En definitiva, les autoritats nacionals feliciten les autoritats provincials i aquestes ho traslladen a les locals perquè tot ha eixit com esperaven, fins i tot millor en el cas de la província de Castelló, i Vila-real dins d'aquesta, on els resultats van llindar el 100% de vots afirmatius sobre una participació quasi total, és a dir, una mostra del suport total de la població a Franco i al seu règim.

Conclusió

La primera consideració que cal fer davant un simple referèndum és quin grau de puresa democràtica representa. Aquesta qüestió molt debatuda últimament té, encara que no ho parega, alguns matisos. El primer estaria en la pregunta que es fa a l'electorat, ja que la redacció d'aquesta pot animar o desanimar una part més o menys nombrosa de l'electorat, en deixar fora les persones de posicions equidistants respecte a un sí o a un no. Pel que fa als referèndums que plantegem ací, les preguntes significaven un suport o no, en tots els aspectes, al règim franquista. El resultat, com hem vist, va ser una resposta afirmativa quasi unànime.

Una segona qüestió seria comprovar les circumstàncies polítiques al voltant de les quals es produeix la consulta electoral, és a dir, quin tipus de règim polític la convoca. En el nostre cas, es tractava d'un règim dictatorial amb una base militar, clerical i feixista que amb el pas del temps va voler maquillar el seu aspecte però no la seua essència i, en aquest sentit, els referèndums representaven una operació de llavat de cara amb la intenció de ser més presentables a la resta de països del nostre voltant i, en conseqüència, per aquest costat, els resultats del referèndum ja no pareixen tan creïbles.

Finalment, un aspecte important de qualsevol consulta electoral és la puresa de tot el procés, és a dir, que siga net i transparent, que les autoritats encarregades de portar-lo endavant no manipulen de cap manera el procés de constitució de les meses, la votació i el recompte, així com que les diferents opcions puguen expressar les seues divergències de forma lliure i en les mateixes condicions de forma pública. En aquest punt és on els referèndums examinats ací estan més allunyats d'una pràctica verdaderament lliure i democràtica, ja que no hi va haver possibilitat que les opcions contràries al sí pogueren fer campanya de propaganda lliure i, a més a més, les irregularitats en el procés electoral van ser bastant evidents en molts casos.

Per a acabar, cal dir que els referèndums a la població de Vila-real no es van apartar el més mínim de les anteriors consideracions i van ser un fidel exemple per a la propaganda de la dictadura franquista.

Documentació

Caixa núm. 11.321. Referèndum de 1947. Arxiu Provincial de Castelló.

Document núm. 83/1947. Arxiu Municipal de Vila-real.

Document núm. 78/1966. Arxiu Municipal de Vila-real.

Diari *Mediterráneo*, anys 1947 i 1966.

Portal *www.memoria.cat*. [En línia: <http://www.memoria.cat/franquisme/es/content/el-referendum-de-la-ley-de-sucesion-6-7-1947>]

Secció Governació (SG), carpeta 3.519. Arxiu General de l'Administració (AGA).

Bibliografia

JULIÀ, Santos. *Transición. Historia de una política española 1937-2017*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2017.

MEZQUITA, Pascual. «La Transició a Vila-real: Les eleccions de juny de 1977». *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, núm. 20. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2018.

MIRANDA ENCARNACIÓN, J. A. i PÉREZ ORTIZ, J. P. «El Franquismo intranquilo: la manipulación electoral en el referéndum de 1947» en TUSELL, J., GIL PECHARROMÁN, J. i MONTERO F. (dir.), *Estudios sobre la derecha española contemporánea*, Madrid, UNED, 1993.

MORENO, R. i SEVILLANO, F. «La legitimación del franquismo: los plebiscitos de 1947 y 1966 en la provincia de Alicante». *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Contemporánea* 1991-1992, núm. 8-9, p. 121-138.

PAYNE, S. «El primer franquismo, 1939-1959». *Historia de España*. Madrid: Historia 16. Temas de hoy, 1997.

TAMAMES, Ramón. *La República. La era de Franco*. Madrid: Alianza/Alfaguara, 1979.

7

Mn. **Vicent** Gimeno i Estornell

**600 ANYS
DE LA MORT DE
SANT VICENT FERRER
(1419-2019). MEMÒRIA
VICENTINA A VILA-REAL**

■ 600 anys de la mort de sant Vicent Ferrer (1419-2019). Memòria vicentina a Vila-real

600 anys de la mort de sant Vicent Ferrer (1419-2019). Memòria vicentina a Vila-real

Item, així mateix acordaren que a llaor, honor e glòria de Nostre Senyor Deus Jesu Crist, e per ço que los habitants en la dita Vila poguesen hoir la paraula de Deus, e relevarse de bregues, bandos, males voluntats e altres pecats en que les gents viuen e estaven, que dos bons prohòmens fosen tramesos de part del dit Consell per pregar a mestre Vicent Ferrer que li plagués venir preycar en la dita Vila. E que les messions ques farien axí en ferlo venir com en altres qualsevol coses que conveges pagar per la sua venguda, fosen pagades per lo Consell e Universitat de la dita Vila. Foren hi trameses l'onrat en Daniel de Vallterra e en Johan de Calacey¹

Aquest és el primer document, datat l'1 de juny de 1410 en el Manual de Consells de Vila-real, que ens certifica la primera visita de sant Vicent Ferrer per a predicar als habitants de la vila i que als 600 anys de la seua mort recorda el seu pas pel nostre poble, predicant la paraula de Déu, en un dels itineraris que el portaren per les terres valencianes, en aquesta ocasió venint de Tortosa; més tard, l'any 1413, es repetirà la visita, quan venia de València per a anar a Barcelona. Una tercera visita del sant valencià a Vila-real ens agradaria poder certificar, formava part del seguici del papa Benet XIII, quan en passar per la vila el desembre de l'any 1414, visitava i feia pregària a l'església parroquial gòtica, camí de València per al casament de l'hereu de la corona, Alfons, el futur rei Magnànim; sabem que, en aquesta visita papal i pontificia, les autoritats i veïns de Vila-real van obsequiar el papa i el seguici amb profusió d'ornamentació pels carrers, jocs i processons, com es mereixien els il·lustres visitants.

De les dues visites documentades farem esment en aquest treball, que vol retre homenatge a sant Vicent Ferrer, en aquest any jubilar vicentí, i, a més, reviscolar amb el seu ressò la nostra memòria esmortida, de manera que ens anime a prendre interès per la tasca religiosa i social que al seu dia va ser l'acció del sant valencià, de qui la veu arribava tant a l'humil llar com als palaus pontificis i reials, per tal de solucionar problemes xicotets i de caire major en l'època i d'alé espiritual i interior, en aquelles comunitats i en individualitats atentes a la paraula del sant predicador.

Un extracte biogràfic de sant Vicent Ferrer ens posarà en el bon camí, tot trasbalsant-nos als seus dies, fa més de 600 anys, rejoyenint-nos, que no envellint-nos, en les ganes de ser dels qui l'acompanyaven i escoltaven amb atenció i devoció.

¹ AMVr, Manual de Consells, núm. 6, f. 8r., 1410.

Any Vicentí 2018/2019. Capella del Crist de l'Hospital, Vila-real

Breu biografia

A València naixia i el batejaren el 23 de gener de 1350, a l'església de Sant Esteve, li van posar de nom Vicent, per aclamació popular es diu, ja que se celebraven aquells dies les festes del patró de la ciutat, sant Vicent Màrtir; el nostre esdevindrà patró de la ciutat i del regne. Fill del notari Miquel Ferrer, natural de Girona, i de Constança Miquel, natural de Xixona; els padrins van ser la noble dama Ramoneta de Carroç i Vilaragut i els jurats Ramon d'Oblites, Guillem d'Espígol i Doménec Aragonés. N'eren sis germans, dels quals és més conegut Bonifaci, que en haver enviudat, es va fer monjo cartoixà, a Portacoeli, al qual se li atribueix la traducció de la Bíblia Vulgata al valencià, publicada a València l'any 1478, de la qual ara ens queda només una pàgina com a testimoni.

Entra al convent de l'Orde de Sant Doménec de València l'any 1366 com a novici; als dos anys l'envien a estudiar Lògica al convent de Santa Caterina de Barcelona i a l'any següent Filosofia a la Universitat de Lleida; el 1370, amb vint anys, ensenya, com a lector, filosofia en aquella universitat; després de dos anys hi comença l'estudi de Teologia, va ser ordenat prevere el 1374, als 24 anys d'edat; dos anys després el trobem a Tolosa de Llenguadoc ampliant coneixements de teologia. D'aquests anys són les seues obres: *De supposicionibus dialecticis*, *Quaestio de unitate universalis*, *Tractatus de vita spirituali* i *Contemplació molt devota que comprèn tota la vida de Jesucrist, salvador nostre, ab les propietats de la missa*. Des de 1385 ensenyà teologia als estudis de València.

Aleshores esclata l'anomenat Cisma d'Occident l'any 1378, amb la doble capitalitat al front de l'església, d'Urbà VI a Roma i de Climent VII a Avinyó. Vicent Ferrer, des de quasi l'inici, és vinculat a la cúria pontifícia d'Avinyó, ja que l'any 1379 coneix el llegat pontifici, cardenal d'Aragó, Pere Martínez de Luna i Gotor, a la cort de Pere el Cerimoniós, i al qual acompanya en els viatges diplomàtics per tot Europa, considerant-se *Legatus a latere papae*, és a dir, enviat especial del papa Climent VII. El mateix any torna a València i és elegit superior del seu convent, però ho és poc de temps, perquè no hi ha manera de posar-hi un poc d'ordre. En aquests anys, potser el 1380, escriu el seu llibre *De hodierno Ecclesiae schismate*, en què defensa palesament la legitimitat del papa avinyonés, Climent VII. També en aquests anys, en els quals té molt de tracte amb la cort de Pere el Cerimoniós, fa bona amistat amb els seus dos fills, que seran successors seus, Joan I i Martí I.

L'any 1382 és l'any de la pesta negra, segona després de la del 1348, quan van morir més de 500 frares predicadors només a la província d'Aragó. El 1387, mor Pere el Cerimoniós i és entronitzat el seu fill, Joan I; el papa nomena predicador general de l'orde a Vicent Ferrer i aquest enceta una llarga etapa de predicador universal, i retorna a València el 1390 com a lector de teologia.

A la mort de Climent VII, l'any 1394, Pere de Luna és elegit papa pels cardenals avinyonesos amb el nom de Benet XIII i aquest nomena Vicent Ferrer com el seu confessor personal i conseller, a més de penitenciar apostòlic, mestre del sant col·legi i el consabut *legatus a latere papae*. Benet XIII volia recompensar-lo per tots els treballs i li ofereix els bisbats de Saragossa i de Lleida i la dignitat cardenalícia, però, Vicent refusà els nomenaments per humilitat.

El setembre de 1398, Carles VI de França, que aleshores no reconeixia el papa Benet, a qui no podia sotmetre políticament, va assetjar Avinyó per a fer-lo presoner; Vicent Ferrer en aquells dies queia malalt. El mateix sant contarà després que va ser curat miraculosament per Crist i els sants Francesc i Doménech i que aquests el van enviar a predicar pel món, per fer que els pecadors es convertiren, ja que la fi del món era propera, tema escatològic entre altres, que li donà el nom d'Àngel de l'Apocalipsi. Guarit, demanà el permís per deixar la cort papal i li fou concedit, amb el títol de *legatus a latere Christi*, és a dir, «enviat pel mateix Crist».

Així, passà la resta de la seua vida com a predicador arreu d'Europa: a França, el Delfinat i Lió; a Itàlia, la Savona, la Llombardia, el Montserrat, el Piemont i Gènova; a Alemanya, Friburg, Nambrocha; Flandes, Suïssa, i a Occitània l'Albi, Clarmont, Fàbregues, Montpeller, Muret, Tolosa, Vilafranca. A la Península ibèrica: Galícia, Andalusia, Toledo, Euskadi, Albacete, Alcaraz, Alhambra, Alcaforte, Bienquerencia, Bibiesca, Cieza, Chinchilla, Hellín, Jumilla, la Moraleja, Livriella, Lorca, Medina, Molina, Orgaz, Torreciellas, Tovar, Valladolid, Villaverde, Illescas; Múrcia, Aragó; i sobretot, els països de la seua llengua, al regne de València: Albocàsser, Atzeneta,

Sant Vicent Ferrer i el Compromís de Casp

Benicarló, Borriana, Castelló, Morvedre, Nules, Onda, Portaceli, València i Vila-real; a Catalunya: Barcelona, Cambrils, Lleida, Tortosa i Ulldecona; al Rosselló, Perpinyà; al regne de Mallorca: Alcúdia, Aleró, Artau, Benissalem, Campos, Felanits, Inca, Manacor, Muro, Palma, Pollença, Petra, Santanyí, Sineu, Sóller i Valldemossa. Gràcies a la seua capacitat oratòria, el to apocalíptic dels sermons i la seua fama de taumaturg, obtenia nombroses conversions, tant de cristians com de jueus i musulmans.

Després de la mort, primer de Martí el Jove a Sardenya, l'any 1409, i després la de son pare, el rei Martí I l'Humà, l'any 1410, la corona d'Aragó, regne d'Aragó, regne de València i Principat de Catalunya, decideix resoldre el problema de la successió i ho fa amb el Compromís de Casp l'any 1412, on la influència i el gran prestigi de Vicent Ferrer decantarien el vot dels valencians i aragonesos, contra els dels catalans, tot duent la dinastia castellana dels Trastàmara a la Corona d'Aragó, amb l'elecció com a rei de Ferran I d'Antequera.

L'any 1413 Vicent Ferrer predicà la quaresma a la catedral de València i a continuació fa l'itinerari que el portarà a Barcelona, tot passant pels nostres pobles: Morvedre, Nules, Borriana, Vila-real, Onda, Albocàsser, Atzeneta, Benicarló, Ulldecona i Tortosa, fins arribar a Barcelona. El 1414 tindrà lloc la trobada entre el rei Ferran I, el papa Benet XIII i sant Vicent Ferrer a Morella, per a tractar la solució del Cisma, sense arribar a ella. El 1415 el papa Benet XIII veu que no hi ha més remei que traslladar la cúria pontificia d'Avinyó a la vila de Peníscola en la mar mediterrània, tot facilitant-li a l'orde militar valenciana de Montesa el castell templari, on s'instal·la definitivament.

Tot volent acabar amb el Cisma d'Occident, sant Vicent propugnà una concòrdia entre Benet XIII i Gregori XII, a la qual aquest no s'avé i en no assolir-ho, a la ciutat de Perpinyà el 1416, Vicent Ferrer demana a Benet que renunciara al papat, a la qual cosa aquest s'hi nega, *mantenint-se en els seus XIII*, pel que Vicent, en un sermó davant del rei, li sostrau l'obediència de Ferran I i l'abandonà per a dedicar-se plenament a predicar, itinerant per les terres d'Occitània, allargant-se el 1417 per França central i Borgonya, tot arribant esgotat a Vannes, a la Bretanya francesa, el 1418, on s'estarà fins a la seua mort, el dia 5 d'abril de 1419, a les tres de la matinada, lluny de València.

Influència religiosa i moral del nostre sant

Sant Vicent Ferrer és considerat un dels majors predicadors del cristianisme. Va recórrer mitja Europa i predicava amb els seus famosos sermons. La seua obra religiosa es caracteritza per la intenció de reformar els costums morals de la societat amb uns textos que estaven concebuts per a predicar, de manera que els oients pogueren captar tot el

missatge amb facilitat, mitjançant els exemples que el sant treia de la vida ordinària, casolana i del treball, de la mateixa gent, sempre es basava en la Sagrada Escripura.

Se'n conserven més de 300 sermons, que no vol tancar el número dels que el sant predicaria. En realitat en són resums, ja que sant Vicent predicava durant llargues hores i, entre l'esquema preparat per a cada ocasió, improvisava, canviava, afegia sobre el contingut dels sermons, els quals eren copiats per membres de la companyia, que el seguia devotament. Aquests membres eren clergues, juristes, frares, que l'acompanyaven amb centenars de penitents; tots ells propiciaven el clima d'atenció en la persona del predicador, cosa que ajudava a la conversió de vida de molts dels oients i de jueus i moriscos. Aquests copistes solien escriure el sermó com un esquema de tot el que el sant havia predicat, i ho feien en llatí, de manera que quan alguna paraula no la sabien traduir, la deixaven escrita en el valencià de sant Vicent.

Sobre el seu caràcter, l'investigador Joan Francesc Mira explica, per fonts sòbries, que era una persona eixuta i irada. Entenem l'expressió irada en la vehemència de la seua paraula i gestos que l'acompanyaven en la predicació fogosa i atenta a fer comprendre el missatge.

Francesc Almela i Vives en la seua obra *Sant Vicent Ferrer* (València, 1955, p.63), ens diu del sant:

Era un home d'alçada mitjana i de pell fina, bé que presa del sol; de faccions acusades, amb un nas considerable i uns pòmuls sortints; de crani que seria calb si no presentara supervivències de la cabellera rossa... la seua figura austera emanava una forta simpatia, augmentada quan predicava, fins a arribar a la transfiguració en joventut i bellesa, gràcies al dinamisme, a la veu clara i sonora i a l'esguard sereníssim i poderós. Aquest home era molt sensible.

La llengua de sant Vicent Ferrer

De sant Vicent Ferrer es conta que sempre va predicar en valencià i, encara que el públic fora d'una altra llengua, l'entenia, cosa que era interpretada com miracle del sant. Segons pròpia confessió del sant «solament coneixia l'hebreu, el llatí i el valencià», i no cal dir que l'hebreu i el llatí no eren llengües que pogueren entendre la gent del seu auditori, és per això que predicava en la pròpia llengua, el valencià. Al procés de canonització del sant així ho declaren molts testimonis i ho reconeix en una carta de 1405, Nicolau de Clamenges, rector de la universitat de París. La qüestió de la llengua, si català o valencià, en aquells dies era reconeguda segons on i qui la parlava: si era de Catalunya deia català, si era del regne de València valencià; el mateix sant Vicent, predicant als serrans de València diu: «vosaltres, los de la Serrania, que estats enmig de Castella e de Catalunya,

e per açò prenets un mot castellà e altre català...», prop de Catalunya, no de València, com als nostres dies, si hi ha seny. Aquest fet ens porta a confessar que sant Vicent Ferrer posseïa el do de les llengües, ja que parlant en valencià l'entenien cadascú en la seua llengua: és el do de les llengües de la Pentecosta.

Però hi ha raons per a explicar aquest miracle vicentí: cal tenir en compte que la parla valenciana de l'època del nostre sant era més emparentada que ara amb les terres que parlaven les llengües d'oc, és a dir, el Llenguadoc, que formaven gran part de França, part d'Itàlia i el Principat, els regnes de València i Mallorca, tota la soca comuna derivada del llatí.

Avui en dia, els estudiosos de la llengua interpreten aquest fet com un exemple que el valencià, en marcar clarament totes les vocals i les consonants, pot considerar-se com una llengua que es troba al centre de les llengües romàniques, i que a l'època es feia prou intel·ligible per a parlants de castellà, portugués, occità, francès, italià, etc., ja que les llengües romàniques i, en especial els termes religiosos, eren semblants i ajudava a la comprensió de la paraula de sant Vicent Ferrer, miraculós fins i tot en aquesta consideració, ja que, no obstant això, no s'explicaria tan clarament perquè l'entenien directament els anglesos o els alemanys.

La llengua emprada als seus sermons s'ha estudiat en nombroses obres de lingüística i es considera una base important per a la llengua moderna, especialment el vocabulari litúrgic i religiós.

Veneració, tradicions i festivitat

El papa valencià, Calixt III (1455-1458), va canonitzar Vicent Ferrer, el 29 de juny de 1455, a Santa Maria en la Minerva de Roma. Aquest papa, Alfons de Borja, treballador incansable per la finalització del Cisma d'Occident, com a legat pontifici és qui havia aconseguit a Sant Mateu la signatura de renúncia al papat de Clement VIII, el successor del papa Benet XIII; essent xiquet a les terres de Xàtiva, fou beneït per sant Vicent, tot dient-li que seria papa i que el canonitzaria, com així ho va fer. El culte el confirmava el papa Pius II (1458-1464), amb butlla del 1458, que va fixar la festivitat el 5 d'abril.

Sant Vicent Ferrer és el patró de l'Antic Regne de València, malgrat que als nostres dies no és dia festiu en tot el territori, encara se celebra la Pasqua de Sant Vicent i els combregars en alguns llocs i parròquies.

Cal no confondre sant Vicent Ferrer amb sant Vicent màrtir, patró de València ciutat, del qual pren nom en el seu bateig el nostre sant, com hem dit més amunt.

Ceràmica de sant Vicent Ferrer Vila-real (foto cedida per Pasqual Lluís Segura)

A València i a molts pobles valencians se celebren els famosos i tradicionals *Miracles de Sant Vicent*, obretes teatrals, generalment representades per xiquets, que s'organitzen per a la dita festivitat, el segon dilluns de Pasqua, és a dir, l'endemà del diumenge següent al diumenge de resurrecció, quan els valencians anem «a menjar-nos la mona de sant Vicent i a volar el catxerulo».

Però, ara ens podríem fer la pregunta: Per què, sent la festivitat litúrgica de sant Vicent Ferrer el dia 5 d'abril cada any, els valencians no la celebrem aquest dia, sinó que la celebrem el dilluns segon de Pasqua de Resurrecció? La resposta és digna de valencians! Perquè el 5 d'abril quasi sempre cau dins de la Quaresma i de vegades en Setmana Santa, de manera que el poble valencià no pot expressar la festa del sant com li cal i és costum per les nostres terres: amb campanes, música, coets, traques i mascletades... acompanyades de bones fartades!

Per això, es demanava el canvi de data, pel dilluns que ara és el dilluns de Sant Vicent. El document d'aquest canvi, el que es guarda a l'arxiu de la catedral de Tortosa, ens explica clarament les raons del poble valencià. Agraïm l'amic Mn. Juan Antonio Albiol Caballer la troballa i posar-lo, transcrit, a les mans de Mn. Vicent per a la seua traducció. Llegim-lo:

DOCUMENT DEL TRASLLAT DE LA FESTA DE SANT VICENT FERRER

(Arxiu capitular de la catedral de Tortosa)

En el Nom de Déu, Amén.

SÀPIEN TOTS que en l'any del Naixement del Senyor, mil sis-cents dos, el dia quatre del mes de febrer, i precisament el Reverend senyor Joan Sentís, prevere, doctor en Dret, Ardiaca i Canonge de la Seu de Lleida i per l'Ilm. i Rvdm. en Crist, Pare i Senyor, el Senyor Pere Manrique, per la gràcia de Déu i de la Seu Apostòlica, Bisbe de Tortosa, oficial per a les qüestions espirituals i temporals i Vicari General en tots els assumptes ordinaris de la diòcesi,

dona fe de que el Santíssim senyor nostre Clement, per la divina providència Papa Huitè, per les seues lletres apostòliques legitimament enviades, com és costum des de la Seu de Roma, junt a Sant Marc, amb l'anell del pescador, el dia vint-i-huit de setembre del mil cinc-cents noranta-quatre, al tercer any del seu pontificat, exposa que:

el dia de la festa de Sant Vicent Ferrer, que es celebrava el cinc d'abril en la ciutat i província del Regne de València, com de vegades cau en Setmana Santa o en la huitava de la Pasqua, temps en el que no es permet, segons les normes del Breviari Romà, celebrar l'ofici diví del dit Sant Vicent, no es podia celebrar la festa.

Per això, a instància i prec del Reverendíssim Senyor Joan Arquebisbe valencià, i per la seua devoció, traslladà per a sempre l'abans dita festa i l'ofici doble del dit Sant Vicent Ferrer, confessor, patró de la ciutat i de tot el Regne de València, a

la següent fira segona després de la dominica in Albis i volgué i manà que es fera octava en la mateixa festa així traslladada.

Per aquesta raó, previsorament mana que les dites cartes apostòliques siguin enviades a les estacions constituïdes de les viles de Morella, Almassora i Sant Mateu de la diòcesi tortosina en l'abans dit Regne de València, per a que la dita festa de Sant Vicent Ferrer i el seu ofici, tal com hem dit que es celebrava el dit dia cinc d'abril, per les abans dites causes i impediments, com s'expliquen en el dit Breu Apostòlic, d'eixa data ara es celebren en la fira segona pròxima següent després de la dominica in Albis i facen octava de la mateixa festa, tal com més amunt es diu, en i segons totes i cadascuna de les premisses, de manera que si és precis faça valer la seua autoritat i de paraula i per ofici ho publique per decret.

De tots i de cadascun dels actes, fets, gestos i conseqüències tal com es diu, avisat de tot el Reverend senyor oficial i Vicari general, va manar a aquells als qui correspon, que ho feren públic una, dos i més vegades per a tothom, preparant i donant material i documents per a que quedara en la memòria per al futur tot allò que ha estat escrit, dit, fet i tramés en la predita ciutat de Tortosa, en el lloc, dia, mes i any abans dits.

Essent present jo, Joseph Baptista Chivelli, notari públic de Tortosa, junt als escriptents de la cúria, oficina i vicaria general de l'Il·m. i Rvdm. Senyor Bisbe de Tortosa i també presents els honorables Francesc Minguella, mercader, i l'assenyat Blai Gil de Frederich, notari en les ciutats de Tortosa, cridats i especialment elegits com a testimonis de tot el que aci s'exposa.

Sant Vicent Ferrer a Vila-real

Primera visita a Vila-real i sermó 7 o 8 de juny de 1410

Tornem al document amb què començàvem aquest treball sobre sant Vicent i Vila-real. Era l'1 de juny de 1410 quan el Consell de Vila-real acordava que, perquè els habitants de la vila pogueren oir: «la paraula de Deus e relevarse de bregues, bandos, males voluntats e altres pecats» en què les gents vivien, es pregara al mestre Vicent Ferrer que vinguera a predicar a aquesta vila. El 30/31 de maig d'aquell any, havia mort el rei Martí l'Humà i la notícia es va saber a Vila-real el 4 de juny; la mort del rei sense descendència preparava un clima de lluites i desavinences.

La societat de Vila-real d'aleshores, en qüestió de moral, seria la normal d'aquells anys en tot el regne i els stigmes o pecats, els coneguts com a capitals. Un segle abans, 1314, el bisbe de Tortosa, Francesc de Paholac, natural de Morella, practica la visita pastoral a les parròquies de la diòcesi, entre elles a Vila-real, i en les actes podem trobar els pecats freqüents en què vivia aquella feligresia i també els capellans.

Sobre el rector, Dalmau de Serra, no es pot dir res de mal i complia totes les seues obligacions, cosa que no és així del seu vicari, Romeu de Garriga, el qual té una concubina

que ha d'apartar quan abans, sots pena d'excomunió i pagar una multa; un clergue tonsurat, Miquel Gener, és acusat de no tenir bona endreça en la manera de vestir, ja que porta calces roges i és amonestat, però ell, amb aquesta monició renuncia a l'estat de clergue.

Entre els pecats del veïnat trobem el concubinat, l'usura, els preus desmesurats en les vendes, les blasfèmies i paraulotes, les xafarderies i parladuries i el parlar dins de l'església; aquests serien els pecats greus, i de la resta podem pensar en allò de sempre².

Un segle després, en les visites de sant Vicent a Vila-real, la cosa no hauria canviat molt i era suficient per a justificar la predicació del sant.

El mestre Vicent hi era aleshores a Cabanes i el Consell de la Vila envià a Joan de Calaceyt, notari i a Daniel de Vallterra, prohoms ambdós. A Cabanes troben el mestre Vicent i li exposen el desig i la invitació del Consell de Vila-real, tot fent camí de tornada al matí següent amb la resposta afirmativa de part del sant.

Nos, Jurats de Vilareal, manem a vos Sindich e Dispenser, que paguets en Johan de Calaceyt, notari de la dita vila, per un viatge que de manament del honrat Consell de la sobredita vila, ensems ab en Daniel de Vallterra, anà a Cabanes per pregar lo molt digne religiós maestre Vicent Ferrer que vengues a preycar a la dita vila, 12 sous. En lo qual viatge estech dos dies. Item d'altra part per un viatge que anà a la vila de Castelló per saber quant porie eser lo dit maestre Vicent per preycar en la dita vila. En lo qual viatge estech un jorn, feta gracies del sobrepus, dotze sous. En testimoni de veritat...³

El 6 de juny es treballa a la plaça de la Vila fent el cadafal per a la predicació del sant.

Divendres a 6 de juny loguí a manament dels honrats Jurats a fer lo cadafal de maestre Vicent Ferrer los homens desus scrits als quals paga les quantitats infrasegüents: Primerament paga en Anthoni Piquer, de la dita vila, per un jornal que fon a fer lo dit cadafal, 2 sous, 4 diners. Item paga en Aparici Espelt per altre jornal que lloguí per la dita rahó, 2 sous, 4 diners.⁴

El cadafal va ser revestit amb teles que l'ornamentaren per a tal predicador, pel qual es paga a Tristan d'Exea, veí i comerciant de la dita vila, unes partides de teles comprades, per «bagadures, simolaes i fils», per a fer els cobertors de l'entarimat.

² GARCÍA EGEA, M. T., *La Visita Pastoral a la Diócesis de Tortosa del Obispo Paholac 1314*. Diputació de Castelló, 1993.

³ AMVr, Manual de Consells, núm. 6, f. 27v. i 28, 5 de juliol de 1410.

⁴ AMVr, Claveria de Guillermo Martí, núm. 262, f. 7r., 6 de juny de 1410.

Nos, n'Agosti Garriga, en Guillamo Miro, en Marcho de Calacey e en Jacme Sifre, jurats de Vilareal, manam a vos en Guiamo Marti, síndich e despenser de la dita vila que paguets en Tristany de Exea, vehi d'aquella mateixa vila... per treballs ... compreses aquelles bagadures, simolaes e fil que lo dit Tristany mes en los cubertos del cadafal que fos feyt a maestre Vicent Ferrer axi com cedula escrita en lo dors del present albara es continguts, les quals quantitats son en suma...manam fer lo present albara de manament scrit de ma d'en Bernat Cortes, notari, dimecres a XXVI de juny any MCCCC deu, e seguellat ab lo seguell secret de la dita vila⁵.

Despeses pagades per la construcció del cadafal, 6 de juny de 1410:

A Antoni Piquer	Los Cabirons	II sous i IIII diners
A Aparici Spelt	Portar Cabirons al cadafals	II sous IIII diners
A Macià Mascarell	XIII trenilles d'espart	III sous i V diners
A Miquel Galí	Set lliures de claus grossos	i III lliures de "mitjanets VIII s i X diners
Al manyà	I lliura de claus per a cortines	XII diners
A Domingo Monfort	II postes	III sous
A Berenguer Ferrer,	specier Marchonins	IX diners
A Domingo Monfort	Per tres jornals	XII sous
A un moro d'Artana	per portar la posta	II diners
A Guillamo Orega	per desclavar i desfer cadafals	VI diners
A Aparici Spell	per tornar los cabirons	III sous

Els jurats de Vila-real d'aleshores són: Agustí Garriga, Guillamó Miró, Marc de Calacey, Jacme Sifre i Pasqual Rovira, i síndic, Guillem Martí.

El 7 o el 8 de juny, que era diumenge, va ser quan predicava el mestre Vicent Ferrer a Vila-real, a la plaça porticada, en el cadafal preparat per ordre i a expenses del Consell, que assistí tot vestint «draps de màrregues negra» en senyal de dol pel rei Martí, molt estimat a la vila, com la seua dona, Na Maria de Luna⁶.

El protocol de les visites de Sant Vicent

I ara, anem a veure: a qui de Vila-real, no li agradaria haver acompanyat a sant Vicent Ferrer en aquelles visites que va fer al nostre poble? Anem a posar-nos en la fila dels

⁵ AMVr, Manual de Consells, núm. 6, f. 13v. i 14, 1410-1411.

⁶ DOÑATE SEBASTIÁ, J.M., *Datos para la Historia de Villarreal*, tom. III, cap. VIII, 1973.

penitents que l'acompanyaven, per a saber com era l'entrada i l'estança del sant en els pobles que visitava per a predicar.

A poder fer-ho ens ajudarà l'escriptor i historiador, Serafí Tomas, mitjançant la seua obra *Historia de la Vida de San Vicente Ferrer, apóstol de Europa, hijo de la nobilísima ciudad de Valencia*, en les pàgines 57-67, i també l'historiador Francesc Almela i Vives amb l'obra abans citada *Sant Vicent Ferrer*, València, 1955, pàgines 23 a 26; no els seguirem al peu de la lletra per no allargar el nostre treball, sinó que ens servirem d'aquelles parts que narren el que és motiu de la nostra consulta agraïda.

Quan sant Vicent Ferrer arribava al lloc on havia de predicar, desmuntava de la seua burretta i, agenollat amb les mans devotament compostes, alçava al cel els ulls i amb llàgrimes pregava Déu pels veïns d'aquell poble, i el mateix feien els qui l'acompanyaven; de seguida es formava una devota processó fins a l'església major, tot cantant els clergues les lletanies dels sants amb oracions, mentre els disciplinats resaven en veu baixa; en arribar a l'església es feia l'estació, o pregàries especials dirigides a Déu, la Mare de Déu i el titular del temple.

Mentre, el justícia i regidors de la vila preparaven l'allotjament de la comitiva, tot distribuint els penitents en cases d'homes de bon exemple i les peregrines en cases de dones virtuoses, que desitjaven allotjar-les per a poder participar del mèrit d'aquelles penitents que seguien el sant en penitència i pobresa.

El mateix dia d'arribada, la companyia de disciplinats, que de vegades n'eren 300, formava la processó que al capvespre eixia de l'església: davant anava una imatge gran del Crist crucificat, portada pels penitents, vestits de vesta llarga; aquests anaven cantant unes cobletes que el mateix sant Vicent havia compost en valencià; durant la processó els penitents, mesclats entre els veïns de la vila, es disciplinaven amb manolls que portaven rosetes de plata o coure, tot movent alguns veïns a imitar aquella disciplina de sang; els disciplinats anaven descalços, vestits amb túnica de llenç i amb el rostre cobert, mentre cantaven lletanies i altres cants devots; a tota aquesta primera part de la processó, seguia un guió amb les insígnies de la Passió de Jesucrist i darrere anaven les dones penitents i les veïnes de la vila, que volien unir-se a la penitència d'aquelles que seguien el sant; aquestes havien estat preparades en sa casa per les hostatjades, que les vestien de llenç blanc i amb la cara coberta per un vel del mateix color. A la fi, rematava la processó un altre guió amb la imatge de la Santíssima Mare de Déu de la Pietat, amb Jesús mort, baixat de la creu als seus braços i al darrere anava el nostre sant Vicent, seguit dels jurats i prohoms de la vila amb tot el poble, portant ciris encesos i cantant les lletanies. La processó, ja de nit, entrava a l'església major, on esperaven les dones pecadores el sermó, que els feia un dels clergues acompanyants del sant, animant-les a la penitència i conversió.

Altar de la Divina Aurora de l'Arxiprestal. Sant Vicent Ferrer en la peanya per a la processó de la Mare de Déu de Gràcia, setembre de 2018

A l'alba del dia següent, al lloc on havia de predicar sant Vicent, se celebrava la missa major, cantada amb instruments i cor que solia portar també el sant. Acabada la missa, el sant es desvestia dels ornaments litúrgics, es posava la capa i dalt del cadafal preparat, començava el sermó amb paraules plenes de zel per la salvació de tots, atemorint pels pecats i el judici final i movent a penitència i conversió. El sermó durava hores, fins i tot, cinc i sis hores seguides i la gent escoltava captivada per la força de la paraula del mestre pare Vicent Ferrer.

La visita per a predicar del mestre Vicent es preparava amb atenció. Per a la de la nostra vila hem vist com els jurats envien una delegació a Cabanes, on es troba el sant, tot invitant-lo a predicar; acceptada la invitació del mestre, els llegats de la vila serien preguntats sobre el veïnat, costums, vicis, pietat, com eren, com vivien, la moralitat de la gent, la pràctica pietosa, els pecats, la convivència, els bàndols, si hi havia moriscos, etc.; les seues respostes ajudarien sant Vicent a elegir el tema del qual parlar en el sermó per a trobar en la Sagrada Escripura les frases o llocs que l'ajudaren a convertir el mal en salut cristiana. També s'estudiava on seria rebut, la processó d'entrada, el lloc del sermó, l'avituellament de la companyia de disciplinats.

Així hem llegit, com el 6 de juny de 1410 es construeix el cadafal on predicarà sant Vicent i sabem que el sermó el predicava el mestre el 7 o 8 de juny a la plaça porticada de la vila. Si venia de la part de Cabanes, sense passar per Castelló, seguint la via romana, arribava al pont de Santa Quitèria, per a passar el riu Millars i seguint, el que diem encara avui en dia Camí Real, seria rebut al mateix pont, on es formaria la primera processó d'entrada a la vila; però si mirem una processó més curta, la recepció podria tenir lloc on ara és el jardí de Sant Pasqual, des d'on aniria la processó, tot entrant pel Raval i el Portal de Castelló, fins a l'església major Sant Jaume, que aleshores estava construint-se, al carrer de Sant Roc d'ara, intervenint en els anys d'aquesta construcció, entre altres els mestres Pere Compte, Mateu, Antoni Dalmau i Simó Bonfill, que són piquers mestres de l'obra de la seu de València. L'activitat apostòlica del mestre Vicent a la vila, correspondria als actes assenyalats en les visites del sant a cada poble. Aquest esquema ens serveix per a trobar-nos amb la primera de les dues visites a predicar que fa el sant a Vila-real.

En la segona, venint de Borriana, el trobarem sent rebut en el lloc més adient, passada la séquia Major, per a formar la processó d'arribada, a l'espai que hi havia en aquells dies davant de l'anomenada Porta de Borriana, el que és avui el carrer de Benedito, via ordinària aleshores per a anar o entrar per la banda de la dita vila.

La possible tercera visita, acompanyant el papa Benet XIII, és d'un altre caire més oficial, de la que sabem de l'ornamentació, processons i jocs que els jurats i la vila ofereixen al sant Pare, que va de pas a València, per al matrimoni de l'infant Alfons: venint de Peníscola passà el riu Millars pel pont de Santa Quitèria, tot entrant al nostre poble pel

Camí Real i el Portal de Castelló, seguint el carrer Major Sant Jaume, plaça de la Vila, el que és ara Comte Albay, per a arribar a la replaceta del Portal d'Onda i entrar a l'església Major.

Segona visita el 21 de maig de 1413

D'aquesta segona visita per a predicar de sant Vicent Ferrer a Vila-real tenim l'itinerari des de València, passant per Morvedre i arribada a Nules, on predicava el dia 7 de maig de 1413, amb el tema: «Jo soc el Bon Pastor», en la II Dominica de Pasqua de Resurrecció.

A l'abril de 1413 el batlle general, que es troba a Borriana, envia el seu verguer a Vila-real, amb una invitació, semblant més a una ordre, que amb obsequiositat acata la vila, per a no quedar malament davant l'autoritat. Així i tot el Consell s'alegra i en la reunió del dia 25 d'abril, s'acorda: que avisats de la proximitat del mestre Vicent Ferrer, es prenguen les mesures necessàries per a una solemne recepció, tal com es fa als llocs veïns o millor encara; que es construïska un cadafal i es prepare l'hostatge d'ell i els acompanyants, però tot condicionat a què el mestre incloga a Vila-real en el seu itinerari o faça etapa a la vila. Així ho llegim al document:

Per los dits honrats Jurats fon exposat en lo dit Consell que com a lur audiencia fos prevengut que mestre Vicent Ferrer venia en vers les parts de la Plana, quin acolliment lo dit Consell volia que fos fet a aquell e a llur gent. Lo dit Consell acorda tot concordant que sil dit maestre Vicent venia a la dita Vila, que a aquell e a sa gent fos fet bon acolliment e bona receptacio e fet son cadafal be e honradament. Exint a rebre a aquell ab professo, segons en les parts circumvehines es estat fet, es fasa, e mills si millorar si pot res. E si alcu volra acollir a aquell ab la companya quil serveixen, que y sia treballat per los Jurats. E si alcu no voldra pendre tan gran carrech, quel Sindich de la dita Vila faça a aquell e als dits penicials la messio de mentre que estiga en la dita vila. Et com sia fama que ab lo dit maestre Vicent vinguen mes de CCC persones, que aixi mateix los honrats Batle, Justicia, Jurats e Sindich façen son estrem poder de collocar aquells per la vila, per cases, principalment les dones e secundariament los homens. Et si alguns sobran que no poran eser collocats, que per la vila a aquells aytals no sia fet la messio, atesa la pobresa e miseria qui es en la dita vila e la carestia del blat. E hi era molts pobres en la dita vila e seria pus necessaria cosa ajudar als qontribuent e seus que no als estranys. E axi mateix per no dar carrech a la dita vila com sia pus endeutada e carregada. Empero, quels sia acceptat per los dits Jurats e donada la millor dreça e recapte que poran⁷.

⁷ AMVr, Manual de Consells, núm. 8, 25 d'abril de 1413.

Al registre de despeses de la vila no es justifica cap pagament per aquesta visita ni per la construcció de cadafals, com es fa en la primera visita de 1410; però, fixem-nos bé en l'interés que s'hi posa perquè es construïska «el cadafals be e honradament», és a dir, sòlid, fort i a consciència, ja que es recorda encara el que va passar amb el cadafal de Nules fa dos anys, que es va trencar, i ningú va resultar ferit, gràcies al «miracle de sant Vicent».

Sobre l'interés que mostren els jurats de la vila que es faça «el cadafals be e honradament», fent memòria del que va passar a Nules, durant el sermó que predicava sant Vicent Ferrer a la plaça de Nules, en la visita feta després de predicar a Vila-real, juny de 1410, potser ens agradarà conèixer el relat d'aquell miracle, que ara serveix de monició per als nostres jurats. Vegem com se'ns conta aquest fet:

Sant Vicent Ferrer, en el seu segon viatge apostòlic de Barcelona a València, anava missionant pels pobles i al mes de juny de l'any 1410, arribà a la vila de Nules, ja coneguda i molt estimada pel sant, perquè la baronessa de Nules, na Ramona de Carroç, va ser la seua padrina de pila el 1350, i tenia una gran amistat amb la família dels Centelles.

Al capvespre, segons era costum del sant, va fer l'entrada a la vila seient en un ase, acompanyat per uns 300 homes i dones que formaven la Companyia dels Disciplinats, units per l'amor a Jesucrist i per l'estima del missioner, vestits amb túnica llarga fins als peus i la cara tapada amb un vel, i mentre alguns s'assotaven i proferien crits llastimosos de penitència dient: «Senyor Déu, misericòrdia en remembrança de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist», anaven caminant tots darrere una creu gran que portava un home forçut. Els nulers isqueren a rebre'ls i es van unir a la comitiva fins a arribar a l'església.

A l'endemà anava tota la vila pel matí a escoltar el pare Vicent i era tan gran la multitud de fidels per a escoltar el sermó, que no cabien en el temple i van alçar un gran cadafal a la plaça Major, al costat de l'església, per a poder celebrar la santa missa i oir el sermó.

El moment culminant de l'apostolat del pare Vicent era el seu sermó: «Bona gent!». Així començava i com una font de saviesa i com un àngel apocalíptic commovia els fidels i els portava al penediment i conversió.

Tan plena estava la plaça d'oients que fins i tot s'havia abarrotat el mateix cadafal, al damunt i per baix d'ell. Cap a la meitat del sermó, de sobte s'enfonsà el cadafal, van caure damunt uns d'altres i es va formar una confusió i esvalot amb crits llastimosos i soroll de fustes que es trencaven, però per dalt de tot aquell accident al moment se sentí la veu forta i ferma del sant que deia: «No vos moveu!», al temps que feia el senyal de la creu i beneïa els accidentats, que de seguida s'alçaren del terra sans i estalvis sense cap ferida ni la més xicoteta contusió o esgarrany, es va produir un gran silenci de sorpresa i alegria.

Aquest miracle el refereix el mateix sant en el sermó que va predicar al temple de Sant Tomàs Apòstol de València, sobre el poder de la Santa Creu.⁸

Sant Vicent Ferrer i el miracle de Nules. Ceràmica commemorativa a la plaça Major de Nules

A la plaça Major de Nules, a la façana de l'Ajuntament un quadre de ceràmica reproduïx aquest miracle de sant Vicent Ferrer.

L'itinerari del sant en aquell any 1413 és ben assenyalat, així com els sermons predicats per ell en cada lloc i en data determinada; per això, en trobar el sermó predicat a Vila-real, ens afermem en què sí que es va fer aquesta segona visita i sermó a la nostra vila el dia 21 de maig de l'any 1413. De València va a Sagunt i el 7 de maig hi era predicant a Nules; el 14 de maig ho fa a Borriana, i el 21 de maig de 1413, en la IV Dominica de Pasqua és a Vila-real predicant. D'ací passa, el 24 de maig a Onda, el 29 de maig a Adzeneta, l'1 de juny a Albocàsser, fins arribar a Tortosa el 24 de juny i a Barcelona el 23 de juliol. Un itinerari ben marcat i aprofitat pel sant.

Al registre de despeses de la vila no es justifica cap pagament per aquesta visita ni per la construcció de cadafals, com es fa en la visita de 1410, pel que faria pensar si no es va realitzar aquesta visita. Però, en cridar la nostra atenció l'interès que hi ha en què es construïssa «el cadafals be e honradament», és a dir, sòlid, fort i a consciència, som segurs que els jurats recordaven què va passar amb el cadafal de Nules feia dos anys i manaven que es fera «el cadafals be e honradament», perquè sabien que venia el mestre Vicent a predicar, com ens aclareix el sermó que tenim a les nostres mans i en una altra ocasió publicarem.

⁸ ACV Manuscrits *V Sermons de Sant Vicent Ferrer*. Sermó de la Invenció de la Santa Creu, p. 2. Nota: Al marge del sermó escrit una nota de l'amanuense diu: «Jo mateix vaig vore el miracle».

Entre les moltes dades que ens aporten els documents sobre les visites del mestre, és a dir, el seu «apostolat errant», són interessants aquelles que es refereixen al nombre dels seus acompanyants, a la manera de com eren rebuts al seu pas per les viles i llocs, i, també sobre els problemes que es creaven referent a la seua manutenció i hostatge, ja que aleshores aquests pobles eren empobrits i esquilmsats per una guerra civil, en qüestió de la lluita per la corona entre el comte d'Urgell i els d'Antequera. Així i tot la gent admirava tant el mestre Vicent, tanta fe tenia i tanta devoció, que compartia la seua ració de pa amb la companyia del sant, ja que el seu prestigi era molt gran en aquella època:

«...E si alcuú voirà acollir a aquell ab la companya qui'l serveixen, que y sia treballat per los jurats. E si alcú no volrà pendre tan gran càrrech, quel sindich de la dita vila faça a aquell e als dits penicials la messió de mentres que estiga en la dita vila.

Et com sia fama que ab lo dit maestre Vicent vinguen pus de CCC persones, que axí mateix los honrats batle, justícia, jurats e sindich facen son estrem poder de col·locar aquells per la vila, per cases, principalment les dones e secundariament los hòmens.

Et si alguns sobranen que no poràn eser collocats, que per la vila a aquells ayals no sia feta la messió, atesa la pobresa e misèria qui és en la dita vila e seria pus necessària cosa ajudar als contribuents e seus que no als estranys.

E axí mateix per no dar càrrech a la dita vila com sia pus endeudada e carregada. Empero, que la sia acaptat per los dits jurats e donada la millor dreça e recapte que poràn.⁹»

Més sobre els sermons de sant Vicent Ferrer

El que més es coneix popularment del mestre Vicent Ferrer és la seua vida com a predicador i potser també alguns dels seus sermons predicats al llarg i ample de la geografia europea dels seus dies, de manera que hi ha qui veu el sant com un bon frare penitent que va pels camps i els pobles predicant i fent miracles i al mateix temps intervenint en molts afers de la vida social, diguem-li política, per a donar alguna solució. Però, seria encertat considerar, a més d'aquesta faceta de predicador, la seua vessant intel·lectual per a tenir una visió més completa del nostre sant dominic valencià.

Tenim al davant nostre, per a atendre aquesta intel·lectualitat de sant Vicent Ferrer, els seus estudis a València, Lleida, Barcelona i Tolosa, la seua càtedra de Teologia a València i la seua intervenció en la reglamentació de les escoles valencianes. I més encara podem enunciar els temes dels seus llibres escrits per aquest o aquell motiu d'actualitat en la seua vida.

⁹ AMVr, Manual de Consells, núm. 8, 1412-1413.

Per l'any 1372 escrivia el *Tractat de les suposicions dialèctiques* i la *Qüestió solemne sobre la unitat de l'universal*; la primera, havent-se plantejat aleshores pel franciscà Guillem d'Occam, el cas de l'agnosticisme, tot abandonant el realisme d'Aristòtil i de Tomàs d'Aquino; la segona davant el problema del monisme i del pluralisme, de l'ordre del món i de l'individualisme.

L'obra més coneguda del sant potser siga *De vita spirituali*, adreçada als seus germans dominics, tot intentant millorar la seua espiritualitat. Unes altres obres importants de sant Vicent són *El Tractat del Cisma* i *El tractat sobre els jueus*; també un *Tractat sobre les cerimònies de la Missa*, en valencià, un llibre en llatí sobre la vinguda de l'Anticrist, *Terribles profecies de Daniel*; *Concordances predicables*, perquè els predicadors pogueren compondre sermons, i fins i tot uns gojos a la Mare de Déu que comencen: «Vostres goigs amb gran plaer, cantarem, Verge Maria...».

Aquesta realitat intel·lectual del sant ens farà entrar dins per a comprendre el seu enteniment de la Sagrada Escripura, dels sants pares i de les corrents espirituals i pietoses d'abans i del seu temps, que li donaven aquella facilitat de paraula i la fecunditat literària per a poder estar predicant hores i hores, sense cansar-se i sense cansar ningú, pels bons raonaments i sil·logismes que emprava, trets de la Bíblia com a paraula de Déu que el guiava i de la vida ordinària de la gent que ell coneixia molt bé.

És veritat que entre els motius principals del renom de sant Vicent Ferrer està la seua predicació o els sermons. Els 260 sermons que hi ha entre unes quantes col·leccions, a València, Barcelona, Saragossa, Mallorca, Avinyó, no són la còpia exacta del que deia el predicador, sinó les notes preses pels oients, lletrats, teòlegs, clergues, que l'acompanyaven i després deixaven escrites en resums més o menys llargs; aquests estaven atents a la paraula del sant amb oït i mà preparats a transcriure allò escoltat i captat; per això aquestes notes eren tan extenses com ho permetia la lletra de l'amanuense, que sempre abusava d'abreviatures que li deixaven més espai per a plasmar el sermó; aquestes notes o sermons són escrits en llatí, traduint el valencià que parlava sant Vicent, pel que de vegades hi apareixen paraules valencianes, que segurament no sabien traduir els escriptors.

Sant Vicent començava el sermó enunciant una frase treta de la Sagrada Escripura, que donava peu al tema i desenvolupament del sermó; aquesta frase solia ser del diumenge litúrgic que se celebrava de la festivitat del sant que esqueia en aquell dia; de vegades eren temes especials que s'avenien a l'auditori que el sant tenia al davant. Després de l'exordi inicial, es dirigia a l'auditori amb el «Bona gent!», que el posava en un grau de confiança davant els oients, i demanava que tots resaren invocant l'empara de la Mare de Déu, amb un avemaria, mentre que ell ho feia agenollat en la trona o cadafal on era. Es diu que aquest costum el va introduir el mateix sant Vicent i ha durat mentre ha estat la necessitat

i devoció «del sermó de festa» als nostres pobles, repetint així els predicadors la pregària i agenollar-se dalt la trona.

A continuació, amb precisió escolàstica, enumerava els punts que anava a tractar, que podien ser molts per a tenir varietat i no cansar els oients. I començava a brodar el tema amb la claredat i fogositat que el caracteritzava, afegint i mesclant trets de la vida quotidiana, usant tota classe de recursos oratoris, d'entre els quals li agradava allargar les síl·labes tòniques de noms com: «hòoomens!, doooones!, aaah!...», o emprar onomatopeies com rum-rum per al murmuri a cau d'orella, o el «xam, xam, xam...» d'una pregària a mitges, mal feta, o el «ca, ca, ca» de la gallina en pondre l'ou, un «xof» del cos que cau dins de l'infern, etc.

Dels seus sermons traiem que la matèria principal era el perfeccionament de la vida moral i cristiana dels oients, la conversió dels cors, el penediment dels pecats, la pràctica dels sagraments, és a dir, una crida a la santedat.

Així ens diu Francesc Almela i Vives en la seua obra *Sant Vicent Ferrer*, ja esmentada abans, al qual hem anat seguint en la nostra exposició:

Aquest ensenyament doctrinal ple de vida, simpatia i calor, fa que es pugui comptar Vicent Ferrer entre els més grans predicadors medievals: té com a notes pròpies la causticitat, la jovialitat, la virilitat i, sobretot, una harmonia d'humanitat i d'intel·lectualitat (p. 55).

Manuel Sanchis Guarner, en el seu estudi sobre el sant, «Uns sermons raonats, pintorescos i persuasius» del llibre *Sermons de Quaresma*, València: Albatros, vol. 1, 1973, p. 22-27, en diu:

Sant Vicent Ferrer estructurava els seus sermons segons la pauta formulada per fra Francesc Eiximenis en l'*Ars praedicandi populo*. Començava sempre amb l'enunciació en llatí del tema del sermó, tret generalment de l'Evangeli o l'Epístola del dia, i adreçava a l'auditori la seua habitual salutació: "Bona gent!". Mestre Vicent, orador de masses, predicava per a tothom, però manifestava sempre una clara predilecció pels humils i indoctes, i amb aquesta amable salutació començava a inspirar confiança, a predisposar els pecadors per a la seua reconciliació amb Déu. Tot seguit feia resar una Avemaria, costum pietós, la iniciació del qual li ha estat atribuïda.

El teòleg tortosí, canonge de la catedral de Tortosa, Joan Bta. Manyà i Alcoverro (vaig tenir la sort de gojar d'ell com a professor de teologia dogmàtica al Seminari Mater Dei de Castelló, els cursos de 1961/62 i 1962/63, anys que hi érem a la casa de sant Vicent, al carreró del Bisbe Climent de Castelló), havia sigut nomenat professor pel primer bisbe

de la diòcesi de Sagorb-Castelló, Dr. Josep Pont i Gol, ens parlava sobre els apòlegs o paràboles, i sobre les anècdotes reals o fictícies dels sermons de sant Vicent, dient-nos: «La intenció assertiva de l'orador garanteix la veritat de la doctrina que vol inculcar, no pas la de l'anècdota que li fa de vehicle; hi ha una diferència entre el to moral i l'intel·lectual».

Joan Fuster en «L'oratòria de sant Vicent Ferrer», *Obres completes*, Barcelona: Edicions 62, vol. 1, 1968, p. 38-39, exposa:

Perquè hem de tenir present que les reportacions només valen com un residu, com un vestigi escrit... Avui no comprenem, com no siga a força d'imaginació, que les arengues dels cabdills antics poguessin commoure i arravatar els auditoris... Ni tan sols en els sermonaris vicentins no ho aconseguim apreciar del tot. A pesar que no són...un transsumpte sec i rígid dels sermons predicats, sinó, per contra, atentes reproduccions literals, tampoc no arriben a satisfer-nos. El lector actual sap, perquè la història li ho diu, que Vicent Ferrer agità la cristiandat del seu temps, la trasbalsà i deixondí, amb el sol recurs del seu verb; però en enfrontar-se amb els sermons tal com ens han arribat, hom se'n sent decebut, o si més no, perplex... I és que la ploma dels reportadors, àgil i tot, es veia incapaç de capturar res que no fos la carcassa dels mots. Els sermons que ara llegim, foren dits. La veu del dominicà hi era essencial: la veu i el gest. Cabria afirmar que dels sermons vicentins... només tenim la partitura, una partitura que solament podria ser interpretada per un instrument ja desaparegut. La interpretació única... és el que ens manca, i recordem que el predicador valencià era un histrió inimitable.»

I per a acabar amb testimonis sobre sant Vicent Ferrer, vegem què ens diu l'eminent valencià i canonge de la seu metropolitana de València, insigne estudiós i propagador dels sermons del sant, Josep Sanchis Sivera, en el pròleg als *Sermons de Sant Vicent Ferrer*, València: L'Estel, 1935, p. 5-6:

És sant Vicent la figura més gran del seu segle i el més oblidat dels valencians. Encara no tenim una història ben feta d'este personatge que encarna el nostre esperit, que salva el món amb la seua paraula, que convertí més ànimes que una legió d'apòstols i que enaltil la nostra pàtria com ningú no ho ha fet. A pesar de tot, nosaltres no l'havem estudiat i si alguna cosa s'ha fet sobre ell, ha estat obra dels estrangers. Els valencians ens contentem amb musiquetes, tabalet i dolçaina i bescuitades.... Per a exaltar-lo diuen que fon polític, diplomàtic, sociòleg i no sé quantes coses més. Jo dic que no fon res d'això, sinó un gran sant, un gran savi i un gran valencià, i, sobre tot, un gran predicador, que encenia els cors amb les flames de la caritat i convertia moros, jueus i mals cristians. Ell no buscà ningú, sinó que a ell el buscaven els reis, els papes, els grans, els petits, les viles, els pobles, les ciutats. I ell hi anava sempre, però predicant, buscant la conversió de tots, sense mires personals, sense profit propi, i sempre esguardant la glòria de Déu...

Del sermó predicat a Vila-real el 21 de maig de 1413 tenim l'esquema, que us ofereix com un resum molt breu del que l'amanuense escrivia en llatí, d'un sermó que podia durar de dos a sis hores. Llegim-lo com si estiguérem escoltant sant Vicent Ferrer a la plaça de la Vila, vora els porxes, dalt d'un cadafal fet a consciència, sòlid i ben segur. En una altra tramesa podrem gojar de tot el sermó complet del nostre sant, avui ens acontentem amb aquest esquema:

Bona Gent de Vila-real:

Quan el Senyor vindrà, posarà el món en evidència pel que fa al pecat, a la justícia i a la condemna (Joan, cap. 16, vers 8).

Comença: Hui vull predicar per a complaure la vostra devoció, del dia del Judici (Mateu 25, 31). I ho faré en quatre conclusions:

Que en aquell dia Jesús serà manifestat a tots, com diu: «Quant vindrà ple de glòria...»

Que en aquell dia Jesús serà mostrat solemnement, així és quan diu «acompanyat de tots els àngels».

És que en aquell dia Jesús serà col·locat en el més alt, i així ho diu «s'asseurà en el seu tron gloriós».

Que en aquell dia tot el gènere humà serà presentat davant de Jesús personalment, quan diu «tots els pobles es reuniran davant d'ell i destriarà la gent els uns dels altres, com un pastor separa les ovelles de les cabres, i posarà les ovelles a la seua dreta i les cabres a la seua esquerra».

Exposició: ...apartant-nos dels jueus, com es diu més amunt.

I així acaba el nostre sermó: Donem gràcies a Déu.

Què ens ha quedat de les visites de sant Vicent Ferrer a Vila-real?

De les dues o tres visites a Vila-real poca cosa ha quedat en la nostra tradició: cap ermita, ni creu, ni ceràmica que recorde el seu pas per la vila. Tan sols la presència d'una capella a l'església parroquial gòtica (l'anterior a l'actual Arxiprestal), que podria ser del temps de la canonització del sant; en aquesta capella hi havia una taula a l'oli, que adquireixen els patrons de la capella de Sant Vicent, la que ara tenim a la sagristia de l'Arxiprestal, l'oli de Sant Vicent Ferrer de Juan de Juanes, en el miracle de Barcelona, tot representant sant Vicent Ferrer en l'escena de la profecia sobre tres naus carregades de blat que van navegant cap al port de Barcelona, per a remeiar la fam que sofria en aquelles dates.

Al prendre interès un servidor, per trobar, a l'arxiu parroquial en el I Llibre de visites pastorals dels bisbes de Tortosa al clergat de Vila-real, notícies sobre aquest oli, me n'he adonat que la capella dedicada a sant Vicent Ferrer a l'església gòtica, a més d'antiga, tenia els seus devots i importància; per això, us faré participants d'aquestes notícies.

En el Llibre de visites esmentat, que comença l'any 1591, trobem aquest altar a la capella de Sant Vicent Ferrer, en la visita que practica el bisbe Pere Manrique, el 29 d'octubre de 1601, sent vicari perpetu de la parroquial, Pere Bernat, i diu: «Invenit (el troba) amb unes estovalles: mana a Antonio Avinent pose dos estovalles més en dit altar».

Ens fa conèixer qui és el patró de l'altar, Antoni Avinent. Cada altar tenia els seus fundadors o encarregats, el que diem «els amos», i el visitador es dirigeix a ells per a manar que facen allò que falta, etc.; en aquesta ocasió és qüestió de les estovalles que cobrien l'altar per a la missa.

Sant Vicent Ferrer, oli de Joan de Joanes (Arxiprestal Vila-real)

La visita del 26 d'octubre de 1610, amb el mateix bisbe i de vicari perpetu, Geroni Sart, diu sobre l'altar i capella: «Invenit bene (ho troba bé)».

El 28 de novembre de 1614 és el bisbe Alfons Marques de Prado, el que practica la visita pastoral, sent vicari perpetu Miquel-Geroni Sart, i diu:

Visitavit dictum altare (Va visitar el dit altar) y mana a Francisca Avinent, senyora que diuen es de dit altar, que fasa dins dos mesos compliment de estovalles per al altar, de manera que continuament ni (n'hi) haja en elles dos altres de referm per a mudar.

És ara a l'ama o senyora, Francisca Avinent, de la mateixa família, a la que el bisbe mana que complisca el manament de les estovalles i que en tinga de repost.

El 13 d'abril de 1619, el bisbe Lluís de Tena fa la visita sent vicari perpetu Joan Baptista Sanz i diu sobre l'altar en la capella de Sant Vicent:

Visitavit dictum altare y troba que estava bé y sa Senyoria concedís quaranta dies de Indulgència a tots los que feren oració a dit altar lo dia de la festa de Sant Vicent y los dies de sa octava per a cada vegada que lo faran.

La importància de l'altar ens la posa al davant el bisbe Lluís de Tena, concedint 40 dies d'indulgència.

Fins a l'any 1645, els visitadors canonges de Tortosa en seu vacant, troben bé l'altar de sant Vicent i no manen res. És en la visita de 7 de desembre de 1645, sent vicari perpetu Josep Casanova quan es diu: «...Visitatione et invenimus que en aquell no y ha (no hi ha) cobri altar, manen els dits visitadors Ntres, Sres, als Jurats de la Vila, que dins 2 mesos a pena de excomunió fasen fer dit cobri altar».

És temps de seu vacant, és a dir, que no hi ha bisbe, per mort de l'anterior o trasllat a una altra seu, i fan la visita dos canonges de Tortosa, o acompanyats d'algun rector; el manament va dirigit als jurats i vol dir que no hi ha qui es faça càrrec de l'altar, hauran mort els que eren amos i no hi ha cap de la família que es faça càrrec, per la qual cosa els jurats de la vila, com a patrons de l'església, són els encarregats de complir el manament.

El mateix apareix en la visita del 22 de juny de 1654, sent el canonge Joan Bta. Ferrer el visitador i el vicari perpetu Josep Casanova: «... no hi ha cobri altar de guardamanil, per çò mana dit Visitador als Jurats de dita Vila que dins tres mesos sots pena de 6 de bens propis y de excomunió fasen dit cobri altar.»

A la visita pastoral del 13 de novembre de 1673, del bisbe Josep Fageda, vicari perpetu Mn. Josep Casanova, sobre l'altar de sant Vicent Ferrer diu:

Visitavit altare et invenit que hi ha gran falta de estovalles y Frontal, y que la Ara es chiqueta, perçò dita Sria. Ilma. Mana als que pretenen ser Patrons de dita Capella, que dins 4 mesos adornen dit Altar de estovalles, Frontal y Ara, y de tot lo demés necessari, altrament passat dit termini se provehirà lo dret Patronal en favor de altra Persona, que en lo interim no se diga missa.

Apareix la lluita d'uns i d'altres per ser patrons de la capella i la deixadesa de l'altar i els seus ornaments.

Visita pastoral del 2 de gener de 1680. Bisbe Josep Fageda. Vicari perpetu vacant, Josep Alberola suplent. Sobre la capella i altar de sant Vicent Ferrer:

Visitavit dictum altare et invenit (visità dit altar i trobà) que en part del que es mana en la Visita passada està complit, empero que la Taula del altar no és en estat Aseat, que la Ara és molt chica y no es celebra en ella; perçò Sa Sria. Ilma. mana als Patrons o senyors de la dita Capella fassen nova la Taula de dit altar, en entredit personal dins dos mesos.

La taula de l'altar és la taula a l'oli de Sant Vicent Ferrer vella, la que hi havia des de la fundació de l'altar i que «no és en estat d'Aseat», pel que es mana que se'n faça una de nova. Aquest manament ens va donar sort, perquè la taula a l'oli de Sant Vicent Ferrer, que es compra per a substituir la vella, és la que ara tenim de Joan de Joanes a la sagristia, que avui s'exposa com una joia de la nostra parròquia.

Al marc del mateix quadre trobem en llatí la vida del sant valencià: «Aquest és Vicent, famós pels seus miracles, agregi predicador de la Paraula de Déu, que va nàixer i va ensenyar en València i ara el seu cos brilla en la Bretanya».

La filactèria que vola, com la paraula del sant, per damunt del seu cap, ens recorda el punt central d'alguns dels seus sermons: «Temeu Déu i doneu-li l'honor perquè ve l'hora del seu juí», mentre amb la mà dreta i el dit índex assenyala el cel i amb l'esquerra sosté la Bíblia; al darrere, en alta mar, es veuen els vaixells que acudeixen a auxiliar Barcelona; a la part de baix, juntament amb sant Vicent, s'admira un lliri blanc, tot testimoniant la seua puresa i santedat.

Què més ens queda...?

A més, ens queda el nom d'un carrer al Raval de Santa Llúcia o del Carme: carrer de Sant Vicent; i l'altareta de Sant Vicent a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, amb la imatge del sant, obra de Julio Pascual Fuster Rubert.

També al monestir del Corpus Christi antic, la imatge del sant, que passa després al nou monestir, al Crist de l'Hospital.

A l'Arxiprestal, la imatge de sant Vicent Ferrer, obra de Julio Pascual Fuster Rubert, de 1945, propietat del cardenal Vicent Enrique i Tarancón, que és la imatge que l'acompanya a Solsona, Oviedo, Toledo, Madrid i capella de la Vila Anita, regalada per ell, els dies de la seua jubilació i en memòria del seu rectorat, a la parròquia; més diversos quadres sobre sant Vicent, del llegat de les dominiques, així com una imatge de vestir del segle XVIII.

Carrer de Sant Vicent a Vila-real

Altar a la plaça de la Vila amb la imatge de vestir de sant Vicent Ferrer, segle XVIII.
Col·lecció de les mares dominiques. Corpus Christi a Vila-real, 2018

Cloenda

Que ens servisca de memòria de sant Vicent Ferrer aquest record i testimoni de les seues dues visites, potser tres, fetes al nostre poble Vila-real, que des d'ara podem recordar un poquet més. Quan hi ha recerca de tradicions en els pobles, i al nostre no pot faltar, bo serà que fem cas de les vertaderes tradicions, les que tenen molts anys, centenars, segles d'anys, les que mugueren la devoció dels nostres avantpassats en la festa religiosa que és l'origen de la tradició de les festes del poble i dels carrers, abundosa en el nostre i que va reviscolant.

Acabem presentant «Els gojos de Vila-real a sant Vicent Ferrer en els 600 anys de la seua mort», que hem escrit i que ja hem estrenat davant la imatge del sant, a la Capella Episcopal del Santíssim Crist de l'Hospital, el 5 de febrer de 2019. Us oferim com una aportació a la recuperació de la devoció a sant Vicent Ferrer al nostre poble Vila-real, visitat per ell dues o tres vegades.

GOJOS A SANT VICENT FERRER PER A CANTAR A VILA-REAL ANY JUBILAR VICENTÍ 1419-2019

TORNADA

Ja que amb la divina mà
vos va tocar el Senyor:
sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

ESTROFES

La profètica mirada
de l'Àguila Evangelista
amb la seua atenta vista
vos donava la paraula:
àngel i predicador
del juí final vos fa!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

Del màrtir Vicent, diaca,
el nom al bateig prengueres,
vencedor del mal et feres
des d'infant allà a ta casa:
de Domènec el fervor
a València us captivà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

Vostra vida portentosa
amb l'estudi vos fa mestre,
penitent d'alba i capvespre
a milers crida joiosa:
convertireu pecadors
senyalant de Déu la mà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

De Benet i dels seus XIII
defensor amb raó fóreu,
de València, volent vore-ho,
allà a Casp un rei digueres:
papa i rei per gran honor
vos volgueren sempre ençà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

A Vila-real vingueres,
sant Vicent, per dos vegades
i als sermons que ací digueres
als veïns els captivares:
penedit els pecadors

el sant mestre els ajudà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

molts devots et fem ençà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

Pel pont de Santa Quitèria
de bon tret vas camí-rel
per lliurar de la misèria
del pecat a Vila-rel:
gent, jurats, també els rectors
beneï la vostra mà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

Sant Vicent, sant de miracles,
mireu nostre tros a l'hort
i el tarongerar vernacle
lliureu-lo de mala sort:
si amb la nafa és millor flor
siga en collir ben pagà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

Com en aquells anys ho feres,
sant Vicent, fes-ho ací hui:
que els nostres fets i maneres
de Déu tinguen bon juí
i al final, d'aquell cel d'or,
tothom siga ciutadà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

Alegrem-nos, valencians,
d'este jubileu d'honor
del mestre i pare Vicent
als sis-cents anys de la mort;
missioner, predicador
i advocat sou i germà!
Sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

A la vila fa memòria
de vós, mestre, un carrer
i et recorda nostra història
com gran sant, Vicent Ferrer:
vostra festa amb bon fervor

TORNADA
Ja que amb la divina mà
vos va tocar el Senyor:
sigueu nostre protector
sant Vicent, sant valencià!

Versus: Pregueu per nosaltres, sant Vicent Ferrer.

Resposta: Perquè siguem dignes de les promeses de Crist.

Preguem: Oh Déu, que heu fet del nostre patró,

sant Vicent Ferrer,

un insigne predicador de l'Evangeli,

concediu-nos que puguem vore al cel

Jesucrist, el vostre Fill,

per la vinguda del qual,

el mateix sant Vicent preparava el vostre poble.

Per nostre Senyor Jesucrist, el vostre Fill,

que amb vós viu i regna en la unitat de l'Esperit Sant,

Déu pels segles dels segles.

Resposta: Amén

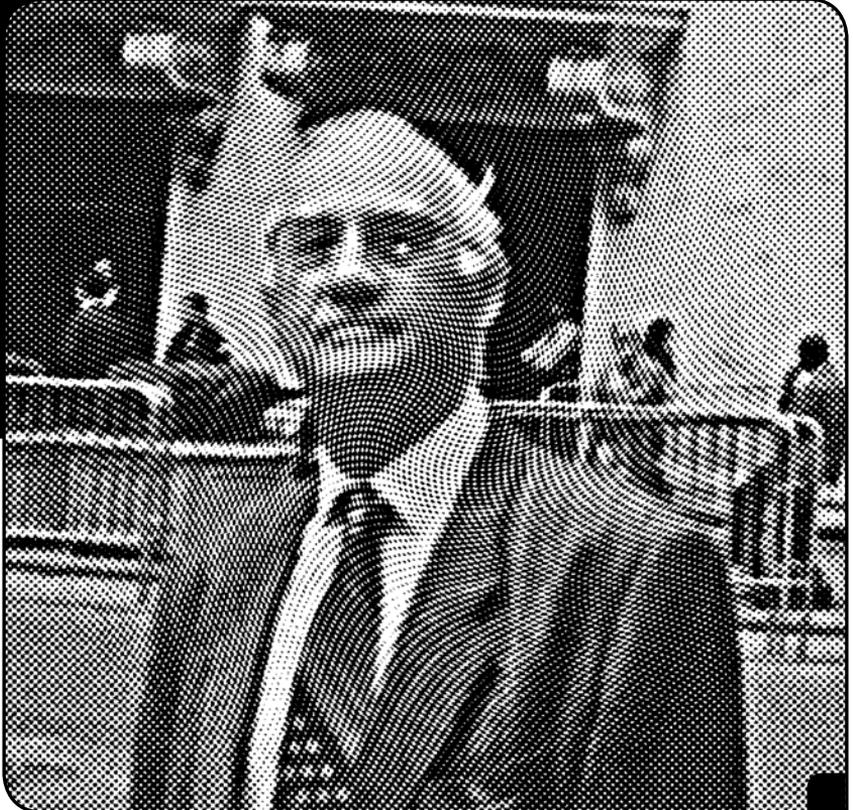
Bibliografia

- Arxiu parroquial de l'arxiprestal Sant Jaume de Vila-real.
- Arxiu capitular de la catedral de Tortosa.
- Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr).
- ALMELA I VIVES, F. *Sant Vicent Ferrer*. València: Lletres Valencianes, 1955.
- DIVERSOS AUTORS. «Sant Vicent Ferrer». Revista *Pentecosta, comunió d'església i llengua*, núm. 104. Castelló de la Plana, desembre de 2018.
- DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*. Tom III, cap. VIII. Vila-real, 1975.
- FUSTER, J. «L'oratória de sant Vicent Ferrer». *Obres completes*. Barcelona: Edicions 62. Vol. I, 1968.
- GARCÍA EGEEA, M. T. *La visita pastoral a la diócesis de Tortosa del obispo Paholac, 1314*. Castelló de la Plana: Servei de publicacions de la Diputació de Castelló, 1993.
- MIGUEL SERAFÍ, T. *Historia de la vida de san Vicente Ferrer: apòstol de Europa, hijo de la nobilíssima ciudad de Valencia*. València, 1713.
- MIRA, J. F. *Sant Vicent Ferrer. Vida i llegenda d'un predicador*. València: Bromera, 2002.
- PERARNAU I ESPELT, J. Obra extensa sobre sant Vicent Ferrer i els seus sermons.
- PRADES ALBALAT, V. «Sermó de sant Vicent Ferrer a Onda, 24 de maig de 1413». Revista *La Càmara*. Butlletí informatiu Caixa Rural d'Onda, núm. 35, maig de 2018.
- SANCHIS GUARNER, M. *Sermons de Quaresma*. València: Albatros, 1973.
- SANCHIS SIVERA, J. *Sermons de sant Vicent Ferrer*. València: L'Estel, 1935.
- TOLDRÀ I VILARDELL, A. *Mestre Vicent ho diu per espantar*. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2006.
- TORRES MIRALLES, J. *Nules, su parroquia Arciprestal*. València: Imprenta Nácher, SL. Ajuntament de Nules i Caixa Rural de Nules, 1994.

8

Pascual Arrufat Bort

ELS NOSTRES TAULELLS ARREU DEL MÓN

■ Els nostres taulells arreu del món

Els nostres taulells arreu del món

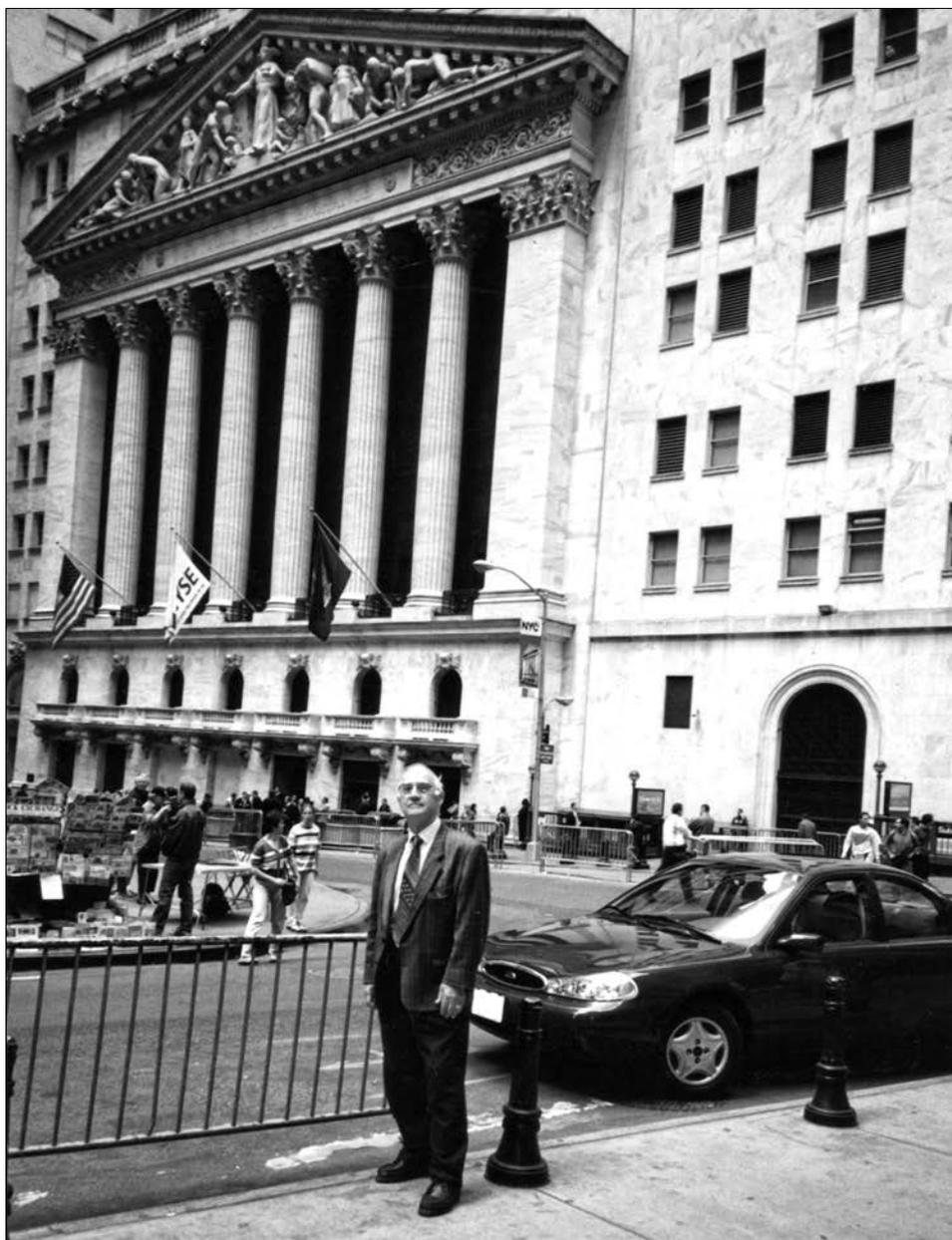
Comercial nat per temperament, m'he dedicat principalment a l'exportació. Dues etapes clarament diferenciades: taronges i taulells. Però, jugar a casa sempre ha sigut per a mi volar per tot el món.

A les portes d'una nova reactivació econòmica, encara que suau, del sector industrial ceràmic –per què no ser un poc optimistes– no precisament al nostre país, sinó més prompte en certs països importadors, que són els que avui motiven el nostre negoci, podem considerar que moltes de les empreses del sector poden salvar-se de la crema, per dir-ho d'alguna manera.

En realitat –i no descobrisc res de nou–, tots els sectors industrials tenen els seus cicles, més o menys llargs i més o menys profunds, en aquella serp sinuosa que va marcant les diferents èpoques de l'economia mundial.

Recorde, ja fa molt d'això, quasi cinquanta anys, aquella última crisi que va tenir ja el seu declivi al final dels seixanta, que va impulsar les empreses de taulells –per cenyir-nos a aquest sector– a obrir nous camins per a comercialitzar els seus productes amb una tècnica nova, però incipient, en els mercats exteriors. No va ser només el preu el que ens va facilitar la labor als primers venedors que vam eixir a vendre aquells taulells –o excedents, si us agrada més– que congestionaven el mercat nacional i, per tant, els nostres magatzems, sinó els mateixos fabricants italians, que eren els nostres competidors més forts i, amb l'afany d'obtenir grans beneficis, van crear nous formats i dissenys i van deixar un buit propici per als nostres *innocents* colors llisos, blancs i marbrejats sobre els clàssics 15x15 cm o els 108x108 mm, vulgarment coneguts com *tacos*.

Alemanya, França –especialment el migdia francès– i Holanda van ser els països on fàcilment, o millor dit, prioritàriament van ser introduïts els nous taulells espanyols. I dic els *nous* perquè per a molts importadors europeus i americans la idea que tenien encara del taulell espanyol era la d'aquell premsat a mà i cuit en els famosos forns moruns i els de passatges, amb esmalts de plom exclusivament, etc. De manera que, quan vaig anar a visitar una firma a Suïssa –a tall d'exemple– i vaig anunciar que portava taulells espanyols, quasi em tancaren la porta als nassos. Més endavant, al Canadà, concretament a Montreal, el gerent de l'empresa en qüestió –més d'un ja deu saber a qui em referisc– atenia la meua oferta amb un gran escepticisme en recordar-se del desastre que va patir en l'última compra que va fer de taulells del nostre país. I és que realment, en la cúspide de l'última corba d'aquells cicles sinuosos dels quals parlava al principi, va haver-hi

Davant la Borsa de Nova York, a Wall Street

alguns abusos per part de certs fabricants exportadors que van deixar molt mal sabor de boca entre els importadors d'alguns països estrangers.

Més endavant, les missions comercials que representaven el sector i diverses fires monogràfiques i de la construcció a les quals concorrien ja un bon nombre de firmes

espanyoles, van donar a conèixer amb gran detall i amb una certa autoritat la tècnica i les noves característiques dels *nous* taulells espanyols.

Una vegada arribats a aquest punt, cada una de les empreses, amb la intenció d'incrementar les exportacions, va crear el seu propi departament d'exportació, el qual planificava les seues pròpies promocions comercials i enviava el personal més idoni del departament a recórrer el món a la recerca de nous mercats.

El problema era nostre, ja que allà on oferíem els nostres productes, els taulells italians ja formaven part de la decoració de banys i cuines, així com dels paviments de moltes cases, per molt lluny que estigueren.

I va arribar el moment en què el món àrab va fer acte de presència a la nostra zona. Tant de la conca del golf aràbic, com de la mediterrània i d'Àsia Menor. Això va pal·liar en bona part la disminució de la demanda d'altres països, especialment d'Europa, que començaven ja a sentir la crisi mundial que encara cueja.

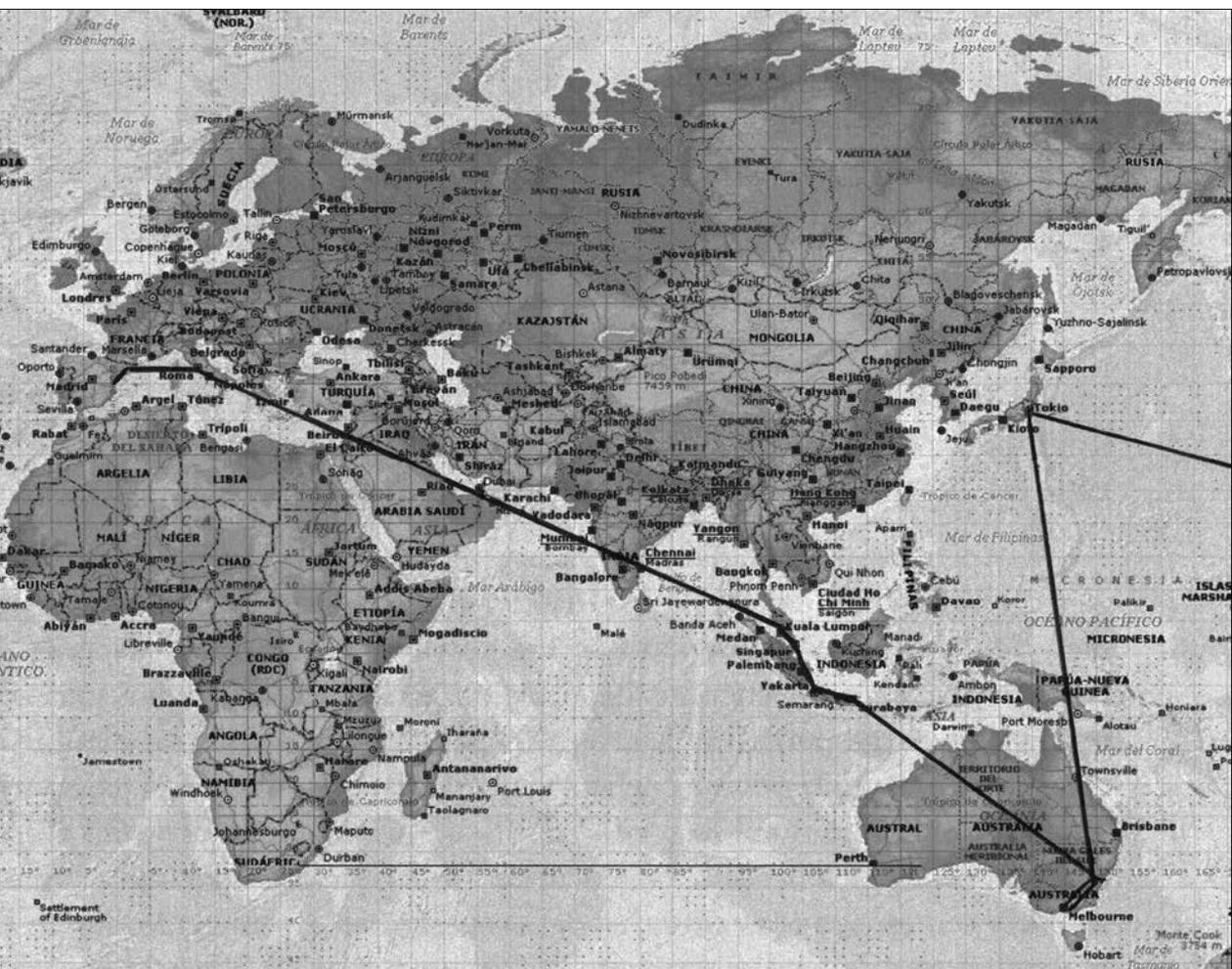
Els mitjans de transport també van evolucionar i, davant l'embarcament convencional en vaixells que necessitaven tres i quatre mesos d'espera per a descarregar en certs ports africans i del Pròxim Orient, es van imposar els enviaments en contenidors com a mitjà més ràpid i segur. Encara que, com tot en aquest món, podien tenir alguns defectes, com en el cas insòlit que em va ocórrer i que citaré com a anècdota.

El cas va ser que, en una de les exportacions que vaig fer al Canadà, va arribar un dels contenidors a Toronto i quina va ser la sorpresa del meu client quan, en obrir-lo, el va trobar totalment buit. La qüestió va ser que en haver de transbordar la mercaderia a un altre contenidor en el terminal del port de València, van embarcar per error el buit i es va quedar el ple a terra. Total, aquest contenidor havia viatjat més de sis mil quilòmetres i portava simplement *aire de València*.

Esperem que no ocorreguen coses així o paregudes, perquè el que realment fa falta és que els contenidors i els vaixells vagen plens i ben plens dels nostres taulellets a tot el món per al bé de la nostra economia i el prestigi i ressorgiment del nostre país.

Ara, ja en la segona dècada del nou mil·lenni, les coses han canviat molt. Amb la nova gamma de productes, molt variada i sofisticada, amb una qualitat i una tècnica inimaginables, i els nous sistemes i estratègies comercials, la situació és molt diferent.

Tot i això, les circumstàncies tan adverses que es van produir amb motiu de l'explosió de la bombolla immobiliària i del sistema financer global, ens van abocar a una crisi generalitzada que va fer que un bon nombre d'empreses de taulellets i de la seua indústria auxiliar desembocaren en expedients de regulació d'ocupació, acomiadaments massius,

Els viatges comercials: primera volta al món

suspensió de pagaments o concurs de creditors, com es diu ara, o fins i tot en fallides, en el pitjor dels casos.

No obstant això, moltes d'aquestes empreses han sabut o han pogut aguantar i sobreviure per diversos motius: qualitat del producte, base o suport financer convenient, xarxa comercial forta o, com l'exemple que tenim a la nostra ciutat, per la seua organització comercial, basada en innumbrables botigues pròpies repartides per tot el món, de la qual obté molts beneficis i un gran prestigi.

Perquè... on col·locaran taulells si ningú construeix ni un sol apartament? Per a fer restauracions o rehabilitacions d'habitatges es necessiten pocs taulells o rajoletes.

Ajuntament
de **Vila-real**

Normalització Lingüística

Junts

Vila-real

avança en valencià

PORCELANOSA®

